

ПРОТИ КАТУВАНЬ

**Європейські механізми запобігання катуванням
та поганому поводженню**

ХАРКІВСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА

ХАРКІВ
«ПРАВА ЛЮДИНИ»
2007

ББК 66.79
П83

Художник-оформлювач
Б.Є.Захаров

П83 **Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням та поганому поводженню** / Харківська правозахисна група; Худож.-оформлювач Б.Є.Захаров. – Харків: Права людини, 2007. – 228 с.

ISBN 978-966-8919-21-3.

Видання присвячене європейським механізмам запобігання катуванням і поганому поводженню. Друкуються офіційний переклад Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод і Протоколів до неї, матеріали щодо подання скарги до Європейського суду з прав людини, Рекомендація Комітету Міністрів РЄ щодо тримання під вартою, рішення Європейського суду з прав людини у справі *Афанасьев проти України*, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, інформація про діяльність Європейського комітету із запобігання катуванням та поганому поводженню та встановлені ним стандарти.

ББК 66.79

ISBN 978-966-8919-21-3

© Є.Ю.Захаров, упорядкування, 2007
© Б.Є.Захаров, художнє оформлення, 2007
© Харківська правозахисна група, 2007

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 24 березня 1999 року № 551-XIV, від 3 лютого 2004 року № 1420-IV, від 9 лютого 2006 року № 3436-IV

(У назві та тексті Закону слова «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» в усіх відмінках замінено словами «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» у відповідному відмінку згідно із Законом України від 9 лютого 2006 року № 3436-IV)

Верховна Рада України **постановляє:**

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, підписану від імені України 9 листопада 1995 року, Перший протокол, протоколи № 4 і № 7 до Конвенції, підписані від імені України 19 грудня 1996 року, та протоколи № 2 і № 11 до Конвенції, підписані від імені України 9 листопада 1995 року у м. Страсбурзі, ратифікувати з такими заявами та застереженнями:

1. Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Україна повністю визнає на своїй території дію статей 25 та 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо протоколів № 4 і № 7 до Конвенції.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

2. Положення пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року застосовуються в частині, що не суперечить пункту 13 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України та статтям 106 і 157 Кримінально-процесуального кодексу України щодо затримання особи та дачі прокурором санкцій на арешт.

Ці застереження діють до внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України або до прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, але не довше ніж до 28 червня 2001 року.

3. Статтю 3 виключено

(стаття 3 у редакції Закону України від 24.03.99 р. № 551-XIV, виключено згідно із Законом України від 03.02.2004 р. № 1420-IV)

4. Україна повністю визнає на своїй території дію підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо права підсудного на виклик і допит свідків (статті 263 і 303 Кримінально-процесуального кодексу України), а щодо права підозрюваного і обвинуваченого – лише в частині права заявити клопотання про виклик і допит свідків та проведення з ними очної ставки відповідно до статей 43, 43-1 і 142 зазначеного Кодексу.

5. Положення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року застосовуються в частині, що не суперечить пункту 13 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України та статтям 177 і 190 Кримінально-процесуального кодексу України щодо дачі прокурором санкції на обшук, а також щодо огляду житла.

Ці застереження діють до внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України або до прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, але не довше ніж до 28 червня 2001 року.

Голова Верховної Ради України

О. МОРОЗ

м. Київ, 17 липня 1997 року

№ 475/97-ВР

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ
ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

зі змінами, внесеними Протоколом № 11

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію,

беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошенну Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року,

беручи до уваги те, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав,

беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод,

знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать,

сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є однодумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації,

домовилися про таке:

Стаття 1

Зобов'язання додержувати поваги до прав людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному хто, перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Розділ I
ПРАВА І СВОБОДИ

Стаття 2
Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3
Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4
Заборона рабства і примусової праці

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.

2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:

а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;

б) на будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства;

д) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

Стаття 5

Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

ф) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провад-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

ження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Стаття 6

Право на справедливий суд

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, выбраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержати її від держави.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

жувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, — одержувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 7

Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Стаття 8

Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втрутатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9

Свобода думки, совісті і релігії

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповіальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безстронності суду.

Стаття 11

Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

Стаття 12

Право на шлюб

Чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Стаття 13

Право на ефективний засіб юридичного захисту

Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушене, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Стаття 14

Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Стаття 15

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

Стаття 16

Обмеження політичної діяльності іноземців

Жодне з положень статей 10, 11 і 14 не може розглядатись як таке, що забороняє Високим Договірним Сторонам встановлювати обмеження на політичну діяльність іноземців.

Стаття 17

Заборона зловживання правами

Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Стаття 18

Межі застосування обмежень прав

Обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені.

Розділ II **ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Стаття 19

Створення Суду

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який далі називається «Суд». Він функціонує на постійній основі.

Стаття 20

Кількість суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21

Посадові критерії

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності.

2. Судді беруть участь у роботі Суду в особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися жодною діяльністю, що є не сумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або з вимогами щодо виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, що виникають внаслідок застосування цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22

Вибори суддів

1. Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів за списком з трьох кандидатів, запропонованих відповідною Високою Договірною Стороною.

2. Така сама процедура застосовується під час довиборів до Суду у випадку приєднання нових Високих Договірних Сторін, а також у разі заповнення вакансій, що виникають.

Стаття 23

Строк повноважень

1. Судді обираються строком на шість років. Вони можуть бути переобрани. Проте строк повноважень половини суддів, обраних на перших виборах, спливає через три роки.

2. Судді, строк повноважень яких спливає через перші три роки, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу після їхнього обрання.

3. З метою забезпечення, наскільки це можливо, оновлення повноважень половини складу суддів кожні три роки Парламентська Асамблея може до початку будь-яких наступних виборів вирішити, що тривалість строку або строків повноважень одного чи більше суддів, які мають бути обрані, буде іншою ніж шість років, але не більшою за дев'ять і не меншою за три роки.

4. У випадках, коли йдеться про більш ніж один строк повноважень і коли Парламентська Асамблея застосовує попередній пункт,

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

розподіл строків повноважень здійснюється Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу після виборів.

5. Суддя, обраний на заміну судді, строк повноважень якого не закінчився, обіймає посаду протягом решти строку повноважень свого попередника.

6. Строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70-річного віку.

7. Судді обіймають посаду доти, доки їх не замінять. Проте вони продовжують розгляд тих справ, які вже є в їхньому провадженні.

Стаття 24

Звільнення з посади

Жодний суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки інші судді більшістю у дві третини голосів не ухвалять рішення про його невідповідність установленим вимогам.

Стаття 25

Канцелярія та юридичні секретарі

Суд має канцелярію, функції та організація якої визначені Регламентом Суду. Суду надають допомогу юридичні секретарі.

Стаття 26

Пленарні засідання Суду

Суд на пленарних засіданнях:

а) обирає Голову Суду та одного чи двох заступників Голови Суду строком на три роки; вони можуть бути переобрани;

б) створює палати на встановлений строк;

с) обирає голів палат; вони можуть бути переобрани;

д) приймає Регламент Суду, та

е) обирає Секретаря Суду та одного чи більше заступників Секретаря.

Стаття 27

Комітети, палати і Велика палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає комітетами у складі трьох суддів, палатами у складі семи суддів і Великою палатою у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комітети на встановлений строк.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

2. Суддя, обраний від держави – сторони у справі, є *ex officio* членом палати або Великої палати; у разі відсутності такого судді або якщо він не може брати участь у засіданнях, ця держава на свій вибір визначає особу, яка засідає як суддя.

3. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, яких визначено відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засидати жодний суддя з палати, яка постановила рішення у справі, за винятком голови палати і судді, який засідав від держави – сторони у справі.

Стаття 28

Декларації комітетів про неприйнятність

Комітет може одностайним голосуванням оголосити неприйнятнію або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення. Таке рішення є остаточним.

Стаття 29

Рішення палат щодо прийнятності та суті заяв

1. Якщо згідно зі статтею 28 жодного рішення не прийнято, пала́та приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждер-жавних заяв, поданих згідно зі статтею 33.

3. Ухвала щодо прийнятності виноситься окремо, якщо Суд у виняткових випадках не вирішить інакше.

Стаття 30

Відмова від розгляду справи на користь Великої палати

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує істотні питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може мати наслідком несумісність із рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31

Повноваження Великої палати

Велика палата:

а) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 чи статтею 34, якщо палата відмовляється від розгляду справи згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43; та

б) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32

Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47.

2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд.

Стаття 33

Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34

Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, яка вважає себе потерпілим від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35

Умови прийнятності

1. Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.

2. Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:

а) є анонімною; або

б) за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі.

3. Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає, що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтovanа або є зловживанням правом на подання заяви.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, яку він вважає неприйнятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.

Стаття 36

Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядає палата або Велика палата, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях.

2. В інтересах належного здійснення правосуддя Голова Суду може запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, чи будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої письмові зауваження або взяти участь у слуханнях.

Стаття 37

Вилучення заяв з реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі прийняти рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо обставини дають підстави дійти висновку:

а) що заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву; або

б) що спір уже вирішено; або

с) що на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

Проте Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї.

2. Суд може прийняти рішення про поновлення заяви в реєстрі справ, якщо він вважає, що це виправдано обставинами.

Стаття 38

Розгляд справи і процедура дружнього врегулювання

1. Якщо Суд визнає заяву прийнятною, він:

а) розглядає справу разом з представниками сторін і, в разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані держави створюють усі необхідні умови;

б) надає себе в розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.

2. Процедура, що здійснюється відповідно до підпункту «б» пункту 1, є конфіденційною.

Стаття 39

Досягнення дружнього врегулювання

У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, ухваливши рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

Стаття 40

Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, переданих до канцелярії, є відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41

Справедлива сatisфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сatisфакцію.

Стаття 42

Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43

Передання справи на розгляд Великої палати

1. Упродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення рішення.

Стаття 44

Остаточні рішення у справі

1. Рішення Великої палати є остаточним.

2. Рішення палати стає остаточним:

а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати;

або

б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлено; або

с) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.

3. Остаточне рішення опубліковується.

Стаття 45

Умотивованість рішень у справі та ухвал

1. Рішення у справі, а також ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.

2. Якщо рішення у справі повністю або частково не виражає одностайній думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46

Обов'язкова сила рішень і їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.
2. Остаточне рішення Суду передається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

Стаття 47

Консультивативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету міністрів, надавати консультивативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.
2. Такі висновки не поширюються на питання, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, чи на будь-які інші питання, які Суд або Комітет міністрів може розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.
3. Рішення Комітету міністрів про подання запиту щодо консультивативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48

Консультивативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить запит Комітету міністрів щодо надання консультивативного висновку до його компетенції, визначеної в статті 47.

Стаття 49

Умотивованість консультивативних висновків

1. Консультивативні висновки Суду мають бути вмотивовані.
2. Якщо консультивативний висновок повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.
3. Консультивативні висновки Суду передаються Комітетові міністрів.

Стаття 50

Витрати на забезпечення діяльності Суду

Витрати на забезпечення діяльності Суду покладено на Раду Європи.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

Стаття 51

Привілеї та імунітети суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи та угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

Розділ III

ІНШІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 52

Запити Генерального секретаря

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення стосовно того, яким чином її національне право забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

Стаття 53

Гарантія визнаних прав людини

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи уневажнює будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

Стаття 54

Повноваження Комітету міністрів

Ніщо в цій Конвенції не стойть на перешкоді повноваженням Комітету міністрів, наданим йому Статутом Ради Європи.

Стаття 55

Відмова від інших засобів урегулювання спорів

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення – шляхом звернення – спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

Стаття 56

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава може при ратифікації чи будь-коли після цього заявити шляхом повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи про те, що дія цієї Конвенції поширюється, з урахуванням пункту 4 цієї статті, на всі чи деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

2. Дія Конвенції поширюється на територію або території, визначені в повідомленні, з тридцятого дня після отримання цього повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.

3. Однак положення цієї Конвенції застосовуються до таких територій з належним урахуванням місцевих вимог.

4. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього оголосити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції.

Стаття 57

Застереження

1. Будь-яка держава може при підписанні цієї Конвенції або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що будь-який чинний на той час на її території закон не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру згідно із цією статтею не дозволяються.

2. Будь-яке застереження, зроблене згідно із цією статтею, має містити стислий виклад відповідного закону.

Стаття 58

Денонасація

1. Висока Договірна Сторона може денонсувати цю Конвенцію тільки зі спливом п'ятирічного строку від дати, коли вона стала її стороною, і через шість місяців після подання відповідного повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони.

2. Така денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод

діяння, яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійснене нею до дати, від якої денонсація набирає чинності.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути і стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.

4. Відповідно до положень попередніх пунктів, Конвенція може бути денонсована стосовно будь-якої території, на яку поширювалася її дія згідно із заявою, зробленою на підставі статті 56.

Стаття 59

Підписання і ратифікація

1. Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти передаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. Ця Конвенція набирає чинності після депонування десяти ратифікаційних грамот.

3. Стосовно будь-якого підписанта цієї Конвенції, що ратифікуватиме її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня депонування його ратифікаційної грамоти.

4. Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всіх членів Ради Європи про набрання Конвенцією чинності, про Високі Договірні Сторони, які ратифікували її, та про подальше депонування ратифікаційних грамот.

Учинено в Римі 4 листопада 1950 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожному підписантові.

ПРОТОКОЛ ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ЛЮДИНИ

зі змінами, внесеними Протоколом № 11

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цей Протокол,

сповнені рішучості вжити заходів для забезпечення колективного гарантування певних прав і свобод, інших ніж ті, які вже включено до розділу I Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

домовилися про таке:

Стаття 1

Захист власності

Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Стаття 2

Право на освіту

Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань.

Протокол до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини

Стаття 3

Право на вільні вибори

Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу.

Стаття 4

Територіальне застосування

Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні або ратифікації чи будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, де зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, які зазначено в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попередньої частини, може будь-коли після цього надіслати нову заяву про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

Стаття 5

Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1, 2, 3 і 4 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 6

Підписання і ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він має бути ратифікований одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після депонування десяти ратифікаційних грамот. Стосовно будь-якого підписанта цього Протоколу, що ратифікуватиме його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня депонування його ратифікаційної грамоти.

Ратифікаційні грамоти передаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

Учинено в Парижі 20 березня 1952 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії кожному підписантові.

ПРОТОКОЛ № 4 ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД, ЯКИЙ ГАРАНТУЄ ДЕЯКІ ПРАВА
І СВОБОДИ, НЕ ПЕРЕДБАЧЕНІ В КОНВЕНЦІЇ
ТА У ПЕРШОМУ ПРОТОКОЛІ ДО НЕЇ

зі змінами, внесеними Протоколом № 11

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цей Протокол,

сповнені рішучості вжити заходів для забезпечення колективного гарантування певних прав і свобод, інших ніж ті, які вже включено до розділу I Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»), і в статтях 1 – 3 Першого Протоколу до Конвенції, підписаного в Парижі 20 березня 1952 року,

домовилися про таке:

Стаття 1

Заборона ув'язнення за борг

Нікого не може бути позбавлено свободи лише на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання.

Стаття 2

Свобода пересування

1. Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною.

3. На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демо-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

кратичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдані суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Стаття 3

Заборона вислання громадянина

1. Нікого не може бути вислано, шляхом застосування індивідуальних або колективних заходів, з території держави, громадянином якої він є.

2. Нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є.

Стаття 4

Заборона колективного вислання іноземців

Колективне вислання іноземців заборонено.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні або ратифікації чи будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, де зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій, які зазначено в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

2. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попередньої частини, може будь-коли після цього надіслати нову заяву про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території.

3. Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

4. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації чи прийняття цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, розглядаються як окремі території для цілей посилань у статтях 2 і 3 на територію держави.

5. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може в будь-який інший час після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно всіх або деяких зі статей 1 – 4 цього Протоколу.

Стаття 6

Зв'язок із Конвенцією

Високі Договірні Сторони розглядають положення статей 1 – 5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7

Підписання та ратифікація

1. Цей Протокол відкритий для підписання членами Ради Європи, які підписали Конвенцію; він має бути ратифікований одночасно з ратифікацією Конвенції або після її ратифікації. Протокол набирає чинності після депонування п'яти ратифікаційних грамот. Стосовно будь-якого підписанта цього Протоколу, який ратифікуватиме його після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності з дня депонування його ратифікаційної грамоти.

2. Ратифікаційні грамоти передаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи, який повідомляє всіх членів Ради про тих, хто здійснив ратифікацію.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол

Учинено у Страсбурзі 16 вересня 1963 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії кожному підписантові.

ПРОТОКОЛ № 6 ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД,
ЯКИЙ СТОСУЄТЬСЯ СКАСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ

зі змінами, внесеними Протоколом № 11

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

вважаючи, що еволюційні зміни, що мали місце в кількох державах – членах Ради Європи, відображають загальну тенденцію до скасування смертної кари,

домовилися про таке:

Стаття 1

Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено.

Стаття 2

Смертна кара під час війни

Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або невідворотної загрози війни; таке покарання застосовується лише у випадках, передбачених цим законодавством і згідно з його положеннями. Держава повідомляє Генерального секретаря Ради Європи про відповідні положення цього законодавства.

Стаття 3

Заборона відступу від зобов'язань

Жодних відступів від положень цього Протоколу не допускається на підставі статті 15 Конвенції.

Стаття 4

Заборона застережень

Жодних застережень стосовно положень цього Протоколу не допускається на підставі статті 57 Конвенції.

Стаття 5

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію чи території, до яких застосовуватиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Стосовно такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заявка, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкликана щодо будь-якої території, зазначененої в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 6

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1 – 5 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 7

Підписання і ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання державами – членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він ратифікується, приймається чи схвалюється. Держава – член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти чи схвалити цей Протокол, якщо вона одночасно або раніше не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення депонуються у Генерального секретаря Ради Європи.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

Стаття 8

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати, коли п'ять держав – членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 7.

2. Стосовно будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати депонування ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 9

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави – члени Ради:

- а) про будь-яке підписання;
- б) про депонування будь-якої ратифікаційної грамоти чи будь-якого документа про прийняття або схвалення;
- с) про будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 5 і 8;
- д) про будь-яку іншу дію, повідомлення чи сповіщення, яке стосується цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники підписали цей Протокол.

Учинено у Страсбурзі 28 квітня 1983 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії кожному підписантові.

ПРОТОКОЛ № 7 ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

зі змінами, внесеними Протоколом № 11

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, **сповнені рішучості** вжити нових заходів для забезпечення колективного гарантування певних прав і свобод за допомогою Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

домовилися про таке:

Стаття 1

Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців

1. Іноземець, який законно проживає на території держави, не може бути висланий за її межі інакше ніж на виконання рішення, прийнятого відповідно до закону, і повинен мати можливість:

- a) наведення доводів проти свого вислання;
- b) перегляду своєї справи; і

с) представлення з цією метою перед компетентним органом або перед особою чи особами, призначеними цим органом.

2. Іноземець може бути висланий ще до того, як він здійснив свої права, передбачені в підпунктах «а», «б» та «с» пункту 1 цієї статті, коли таке вислання є необхідним в інтересах публічного порядку або ґрунтуються на міркуваннях національної безпеки.

Стаття 2

Право на оскарження в кримінальних справах

1. Кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом.

2. Із цього права можуть поширюватися винятки для передбачених законом незначних правопорушень або коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдувального вироку.

Стаття 3

Відшкодування в разі судової помилки

Якщо остаточним рішенням особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення і якщо на підставі нового чи нововиявленого факту, який беззаперечно доводить наявність судової помилки, винесений їй вирок було потім скасовано або її було помилувано, то ця особа, яка зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує відшкодування згідно із законом або практикою відповідної держави, якщо тільки не буде доведено, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи.

Стаття 4

Право не бути притягненим до суду або покараним двічі

1. Нікого не може бути вдруге притягнено до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави.

2. Положення попереднього пункту не перешкоджають відновленню провадження у справі згідно із законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи в разі виявлення суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи.

3. Жодних відступів від положень цієї статті не допускається на підставі статті 15 Конвенції.

Стаття 5

Рівноправність кожного з подружжя

Кожен з подружжя у відносинах між собою і в їхніх відносинах зі своїми дітьми користується рівними правами та обов'язками

цивільного характеру, що виникають зі вступу у шлюб, перебування в шлюбі та у випадку його розірвання. Ця стаття не передбачає державам вживати таких заходів, що є необхідними в інтересах дітей.

Стаття 6

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію чи території, на які поширюватиметься дія цього Протоколу, і встановити межі застосування нею його положень до такої території чи територій.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Стосовно такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку від дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відкліканна або змінена щодо будь-якої території, зазначененої в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря. Відклікання або зміна набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом двомісячного строку від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4. Заява, зроблена згідно з цією статтею, розглядається як така, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

5. Територія будь-якої держави, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації, прийняття або схвалення цією державою, і кожна територія, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, можуть розглядатися як окремі території для цілей посилання в статті 1 на територію держави.

6. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно статей 1 – 5 цього Протоколу.

Стаття 7

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1 – 6 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 8

Підписання і ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання державами – членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він ратифікується, приймається чи схвалюється. Держава – член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти чи схвалити цей Протокол, якщо вона раніше або одночасно не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення депонуються у Генерального секретаря Ради Європи.

Стаття 9

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати, коли п'ять держав – членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 8.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає після дати депонування ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 10

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави – члени Ради:

- а) про будь-яке підписання;
- б) про депонування будь-якої ратифікаційної грамоти чи будь-якого документа про прийняття або схвалення;
- с) про будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 6 і 9;
- д) про будь-яку іншу дію, повідомлення чи сповіщення, яке стосується цього Протоколу.

Протокол № 7 до Конвенції

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники підписали цей Протокол

Учинено у Страсбурзі 22 листопада 1984 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії кожній державі – членові Ради Європи.

ПРОТОКОЛ № 12 ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Держави — члени Ради Європи, які підписали цей Протокол,
беручи до уваги основоположний принцип, відповідно до якого
усі є рівними перед законом і мають право на рівний захист за за-
коном,

сповнені рішучості вжити нових заходів для утвердження рівності
всіх шляхом колективного гарантування загальної заборони дискри-
мінації Конвенцією про захист прав людини і основоположних
свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

знову підтверджуючи, що принцип недискримінації не стоїть на
заваді державам-учасницям вживати заходів для утвердження повної
та реальної рівності — за умови, що ці заходи є об'єктивно і обґрун-
товано виправданими,

домовилися про таке:

Стаття 1

Загальна заборона дискримінації

1. Здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпе-
чується без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, ко-
льору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, націо-
нального чи соціального походження, належності до національних
меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

2. Нікого не може бути піддано дискримінації з боку будь-яких
органів державної влади за будь-якою ознакою, згаданою у пункті 1.

Стаття 2

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні або депонуванні своєї ра-
тифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схва-
лення може зазначити територію чи території, до яких застосовува-
тиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Стосовно такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку після дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відклікана або змінена стосовно будь-якої території, зазначеної в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи. Відклікання або зміна набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку після дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

4. Заява, зроблена згідно з цією статтею, вважається такою, що зроблена відповідно до пункту 1 статті 56 Конвенції.

5. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 чи 2 цієї статті, може будь-коли після цього заявити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати заяви від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно зі статтею 34 Конвенції стосовно статті 1 цього Протоколу.

Стаття 3

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1 і 2 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 4

Підписання та ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання державами — членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він ратифікується, приймається чи схвалюється. Держава — член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти чи схвалити цей Протокол, якщо вона раніше або одночасно не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення депонуються у Генерального секретаря Ради Європи.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

Стаття 5

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку від дати, коли десять держав — членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 4.

2. Стосовно будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку від дати депонування ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 6

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави — члени Ради Європи:

- a) про будь-яке підписання;
- b) про депонування будь-якої ратифікаційної грамоти чи будь-якого документа про прийняття чи схвалення;
- c) про будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 2 і 5;
- d) про будь-яку іншу дію, повідомлення чи сповіщення, що стосується цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Учинено в Римі 4 листопада 2000 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі — членові Ради Європи.

ПРОТОКОЛ № 13 ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД,
ЯКИЙ СТОСУЄТЬСЯ СКАСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ
ЗА ВСІХ ОБСТАВИН

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, **переконані**, що право кожної людини на життя є основоположною цінністю в демократичному суспільстві і що скасування смертної кари становить суть від суті захисту цього права та цілковитого визнання гідності, притаманної всім людям;

бажаючи посилити захист права на життя, гарантованого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, підписаною в Римі 4 листопада 1950 року (далі – «Конвенція»);

відзначаючи, що Протокол № 6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари, підписаний у Страсбурзі 28 квітня 1983 року, не виключає смертної кари за діяння, вчинені під час війни або невідворотної загрози війни;

сповнені рішучості зробити останній крок до скасування смертної кари за всіх обставин,

домовилися про таке:

Стаття 1

Скасування смертної кари

Смертна кара скасовується. Нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено.

Стаття 2

Заборона відступу від зобов'язань

Жодних відступів від положень цього Протоколу не допускається на підставі статті 15 Конвенції.

Стаття 3

Заборона застережень

Жодних застережень стосовно положень цього Протоколу не допускається на підставі статті 57 Конвенції.

Стаття 4

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава при підписанні або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи схвалення може зазначити територію чи території, до яких застосуватиметься цей Протокол.

2. Будь-яка держава може будь-коли після цього надіслати на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заяву про поширення дії цього Протоколу на будь-яку іншу територію, зазначену в цій заяві. Стосовно такої території Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку після дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена на підставі двох попередніх пунктів, може бути відклікана або змінена стосовно будь-якої території, зазначеної в цій заяві, у повідомленні на ім'я Генерального секретаря Ради Європи. Відклікання або зміна набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку після дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 5

Зв'язок із Конвенцією

Держави-учасниці розглядають положення статей 1 – 4 цього Протоколу як додаткові статті Конвенції, і всі положення Конвенції застосовуються відповідно.

Стаття 6

Підписання і ратифікація

Цей Протокол відкритий для підписання державами — членами Ради Європи, які підписали Конвенцію. Він ратифікується, приймається чи схвалюється. Держава — член Ради Європи не може ратифікувати, прийняти або схвалити цей Протокол, якщо вона раніше або одночасно не ратифікувала Конвенцію. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення депонуються у Генерального секретаря Ради Європи.

Стаття 7

Набрання чинності

1. Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку від дати, коли десять держав — членів Ради Європи висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 6.

2. Для будь-якої держави-члена, яка висловить свою згоду на обов'язковість для неї цього Протоколу після набрання ним чинності, Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку від дати депонування ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи схвалення.

Стаття 8

Функції депозитарію

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави — члени Ради Європи:

- a) про будь-яке підписання;
- b) про депонування будь-якої ратифікаційної грамоти чи будь-якого документа про прийняття або схвалення;
- c) про будь-яку дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтями 4 і 7;
- d) про будь-яку іншу дію, повідомлення чи сповіщення, що стосуються цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Учинено у Вільнюсі 3 травня 2002 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі — члену Ради Європи.

ПРОТОКОЛ № 14 ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД, ЯКИЙ ЗМІНЮЄ КОНТРОЛЬНУ СИСТЕМУ КОНВЕНЦІЇ

Держави — члени Ради Європи, які підписали цей Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної у Римі 4 листопада 1950 року (далі «Конвенція»),

беручи до уваги Резолюцію № 1 і Декларацію, ухвалені на Європейській конференції міністерського рівня з питань прав людини, проведений у Римі 3 та 4 листопада 2000 року;

беручи до уваги декларації, ухвалені Комітетом Міністрів 8 листопада 2001 року, 7 листопада 2002 року і 15 травня 2003 року, на 109-й, 111-й та 112-й сесіях, відповідно;

беручи до уваги Висновок № 251 (2004), ухвалений Парламентською Асамблеєю Ради Європи 28 квітня 2004 року;

зважаючи на невідкладну потребу змінити певні положення Конвенції з метою збереження і покращення ефективності контрольної системи на тривалий період, головним чином у світлі дедалі більшої завантаженості Європейського суду з прав людини та Комітету Міністрів Ради Європи;

зважаючи, зокрема, на потребу забезпечити Суду можливість і далі відігравати свою провідну роль у захисті прав людини в Європі,

домовилися про таке:

Стаття 1

Пункт 2 статті 22 Конвенції вилучити.

Стаття 2

Статтю 23 Конвенції викласти у такій редакції:

«Стаття 23

Строк повноважень і звільнення з посади

1. Судді обираються строком на дев'ять років. Вони не можуть бути переобрани.

2. Строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70-річного віку.

3. Судді обіймають посаду доти, доки їх не замінять. Проте вони продовжують вести ті справи, які вже є в їхньому провадженні.

4. Жодний суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки інші судді більшістю у дві третини голосів не ухвалять рішення про його невідповідність установленим вимогам.»

Стаття 3

Статтю 24 Конвенції вилучити.

Стаття 4

Статтю 25 Конвенції вважати статтею 24 і викласти її у такій редакції:

«Стаття 24

Канцелярія і доповідачі

1. Суд має канцелярію, функції та організація якої визначені Регламентом Суду.

2. Коли Суд засідає у складі одного судді, Суду надають допомогу доповідачі, які діють під керівництвом Голови Суду. Вони входять до складу канцелярії Суду.»

Стаття 5

Статтю 26 Конвенції вважати статтею 25 («Пленарні засідання Суду») і внести до її тексту такі зміни:

1. В кінці підпункту «d» замінити кому на крапку з комою, а слово «та» вилучити.

2. В кінці підпункту «e» замінити крапку на крапку з комою.

3. Дополнити новим підпунктом «f» у такій редакції:

«f) звертається з будь-яким клопотанням згідно з пунктом 2 статті 26.»

Стаття 6

Статтю 27 Конвенції вважати статтею 26 і викласти її у такій редакції:

«Стаття 26

Одноособовий склад Суду, комітети, палати та Велика палата

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

1. Для розгляду переданих юму справ Суд засідає у складі одного судді, комітетами у складі трьох суддів, палатами у складі семи суддів і Великою палатою у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комітети на встановлений строк.

2. За клопотанням пленарного засідання Суду Комітет Міністрів, може одностайним рішенням і на встановлений строк, зменшити кількість суддів у палатах до п'яти.

3. Коли суддя засідає одноособово, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано.

4. Суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, є ex officio членом палати або Великої палати. У разі відсутності такого судді або якщо він не може брати участь у засіданнях, Голова Суду вибирає зі списку, поданого заздалегідь цією Стороною, особу, яка засідає як суддя.

5. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, яких визначено відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жодний суддя з палати, яка постановила рішення у справі, за винятком голови палати і судді, який засідав від заінтересованої Високої Договірної Сторони.»

Стаття 7

Додати після нової статті 26 Конвенції нову статтю 27 у такій редакції:

«Стаття 27

Компетенція суддів, які засідають одноособово

1. Суддя, який засідає одноособово, може оголосити неприйнятною або вилучити з реєстру справ заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення.

2 Це рішення є остаточним.

3. Якщо суддя, який засідає одноособово, не оголошує заяву неприйнятною або не вилучає її з реєстру справ, то цей суддя передає її до комітету або палати для подальшого розгляду.»

Стаття 8

Статтю 28 Конвенції викласти у такій редакції:

«Стаття 28

Компетенція комітетів

1. Стосовно заяви, поданої згідно зі статтею 34, Комітет може одностайним голосуванням:

а) оголосити її неприйнятною або вилучити її з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення; або

б) оголосити її прийнятною і одночасно постановити рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду.

2. Рішення та рішення по суті, передбачені пунктом 1, є остаточними.

3. Якщо суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, не є членом комітету, комітет може на будь-якій стадії провадження запросити цього суддю зайняти місце одного з членів комітету, беручи до уваги всі відповідні чинники, у тому числі те, чи заперечувала ця Сторона проти застосування процедури, передбаченої підпунктом «б» пункту 1.»

Стаття 9

До статті 29 Конвенції внести такі зміни:

1. Пункт 1 викласти у такій редакції: «Якщо згідно зі статтею 27 чи статтею 28 не прийнято жодного рішення, або згідно зі статтею 28 не постановлено жодного рішення по суті, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34. Рішення щодо прийнятності може бути прийняте окремо.»

2. В кінці пункту 2 додати нове речення у такій редакції: «Рішення щодо прийнятності приймається окремо, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.»

3. Пункт 3 вилучити.

Стаття 10

До статті 31 Конвенції внести такі зміни:

1. В кінці підпункту «а» слово «та» вилучити.

2. Підпункт «б» вважати підпунктом «с» і доповнити статтю новим підпунктом «б»:

«б) приймає рішення з питань, поданих Суду Комітетом Міністрів згідно з пунктом 4 статті 46; та»

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

Стаття 11

До статті 32 Конвенції внести такі зміни:

В кінці пункту 1 після числа 34 додати кому і число 46.

Стаття 12

Пункт 3 статті 35 Конвенції викласти у такій редакції:

«3. Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає:

а) що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрутована або є зловживанням правом на подання заяви;

або

б) що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхиlena жодна справа, яку національний судом не розглянув належним чином.»

Стаття 13

Доповнити статтю 36 Конвенції пунктом 3 у такій редакції:

«3. У всіх справах, які розглядає палата або Велика палата, Комісар Ради Європи з прав людини має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях.»

Стаття 14

Викласти статтю 38 Конвенції у такій редакції:

«Стаття 38

Розгляд справи

Суд розглядає справу разом з представниками сторін і, в разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані Високі Договірні Сторони створюють усі необхідні умови.»

Стаття 15

Викласти статтю 39 Конвенції у такій редакції:

«1. На будь-якій стадії провадження Суд може надати себе у розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього

врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.

2. Процедура, що здійснюється відповідно до пункту 1, є конфіденційною.

3. У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

4. Це рішення передається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за виконанням умов дружнього врегулювання, викладених у рішенні.»

Стаття 16

Статтю 46 Конвенції викласти у такій редакції:

«Стаття 46

Обов'язкова сила рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду передається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

3. Якщо Комітет Міністрів вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою тлумачення рішення, він може звернутися до Суду з метою надання відповідного роз'яснення. Рішення про звернення ухвалюється більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

4. Якщо Комітет Міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, він може, після формального повідомлення цієї Сторони і шляхом ухвалення рішення більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті, звернутися до Суду з питанням про додержання цією Стороною свого зобов'язання згідно з пунктом 1.

5. Якщо Суд встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові міністрів з метою визначення заходів, яких необхідно вжити. Якщо Суд не встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові міністрів, який приймає рішення про закриття розгляду справи.»

Стаття 17

До статті 59 Конвенції внести такі зміни:

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

1. Доповнити статтю новим пунктом 2 у такій редакції:
«2. До цієї Конвенції може приєднатися Європейський Союз.»
2. Пункти 2, 3 та 4 вважати відповідно пунктами 3, 4 та 5.
Прикінцеві та перехідні положення

Стаття 18

1. Цей Протокол відкритий для підписання державами — членами Ради Європи, що підписали Конвенцію, які можуть висловити свою згоду на обов'язковість через:
 - а) підписання без застережень щодо ратифікації, прийняття чи схвалення;
 - або
 - б) підписання, що підлягає ратифікації, прийняттю чи схваленню, з подальшою ратифікацією, прийняттям чи схваленням.
2. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи схвалення передаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

Стаття 19

Цей Протокол набирає чинності в перший день місяця, що настає зі спливом тримісячного строку від дати, коли всі учасники Конвенції висловили свою згоду на обов'язковість для них цього Протоколу згідно з положеннями статті 18.

Стаття 20

1. Від дати набрання чинності цим Протоколом його положення застосовуються до всіх заяв, що перебувають на розгляді Суду, а також до всіх рішень, виконання яких перебуває під наглядом Комітету Міністрів

2. Нові критерії прийнятності, додані статтею 12 цього Протоколу до підпункту «б» пункту 3 статті 35 Конвенції, не застосовуються до заяв, визнаних прийнятними до набрання чинності цим Протоколом. Протягом двох років після набрання чинності цим Протоколом лише палати і Велика палата Суду можуть застосовувати нові критерії прийнятності.

Стаття 21

Строк повноважень суддів, яких на дату набрання чинності цим Протоколом обрано на перший строк повноважень, у силу права

збільшується до загального періоду в дев'ять років. Інші судді завершують свій строк повноважень, який у силу права збільшується на два роки.

Стаття 22

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всі держави — члени Ради Європи:

- а) про будь-яке підписання;
- б) про депонування на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти чи будь-якого документа про прийняття або схвалення;
- с) про дату набрання чинності цим Протоколом згідно зі статтею 19;
- та
- д) про будь-яку іншу дію, повідомлення чи сповіщення, що стосується цього Протоколу.

На посвідчення чого ті, що підписалися нижче, належним чином на те уповноважені представники, підписали цей Протокол.

Учинено у Страсбурзі 13 травня 2004 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цього Протоколу кожній державі — члену Ради Європи.

ФОРМУЛЯР ЗАЯВИ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

Рада Європи – Страсбург, Франція

ЗАЯВА

у відповідності до Статті 34 Європейської Конвенції
з Прав Людини,
а також до Статей 45 та 47 Процедури Суду

ВАЖЛИВО: Ця заява є юридичним документом, який може заторкнути
Ваші права та обов'язки

I.	СТОРОНИ	
A.	ЗАЯВНИК (Відомості про заявителя, а також про його представника, якщо такий є)	
1.	Прізвище..... Стать: чоловіча/жіноча	2. Ім'я та по батькові.....
3.	Громадянство.....	4. Рід занять.....
5.	Дата та місце народження	
6.	Місце проживання	
7.	№ телефону	
8.	Теперішня адреса (якщо відрізняється від 6.).....	

9.	Прізвище та ім'я представника*	
10.	Рід занять представника	
11.	Адреса представника	
12.	№ телефону.....	№ факсу.....
B.	ВИСОКА ДОГОВІРНА СТОРОНА (Зазначте Державу(и), проти якої(их) спрямована заява)	
13.		
II.	ВИКЛАДЕННЯ ФАКТІВ (Див. Розділ II Пояснювальної нотатки)	
14.	Якщо необхідно, продовжуйте на окремому аркуші	
III.	ЗАЗНАЧЕННЯ ПОРУШЕНЬ КОНВЕНЦІЇ ТА/АБО ПРОТОКОЛІВ ТА ВІДПОВІДНА АРГУМЕНТАЦІЯ (Див. Розділ III Пояснювальної нотатки)	
15.		
IV.	ЗАЯВА ЗГІДНО З ПУНКТОМ 1 СТАТТІ 35 КОНВЕНЦІЇ (Див. Розділ IV Пояснювальної нотатки. Якщо необхідно, дайте пояснення (по пунктах 16-18 заяви) до кожного окремого предмета скарги на окремому аркуші)	
16.	Остаточне внутрішнє рішення (дата та юридична природа рішення, орган, що його ухвалив (судова чи інша інстанція))	
17.	Інші рішення (в хронологічному порядку, із зазначенням по кожному з них дати прийняття, юридичної природи, а також органу (судового чи Іншого), який це рішення ухвалив	

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

18.	Чи існують (існували) будь-які інші засоби внутрішнього захисту, які Ви не використали? Якщо так, поясніть, чому. Якщо необхідно, продовжуйте на окремому аркуші
V.	ВИКЛАДЕННЯ ПРЕДМЕТА ЗАЯВИ ТА ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗМІРУ СПРАВЕДЛИВОЇ САТИСФАКЦІЇ (Див. Розділ V Пояснювальної нотатки)
19.	
VI.	ЗАЯВА СТОСОВНО ПРОЦЕДУР У ІНШИХ МІЖНАРОДНИХ ІНСТАНЦІЯХ (Див. Розділ VI Пояснювальної нотатки)
20.	Чи подавали Ви скарги, викладені вище, до будь-якої іншої міжнародної інстанції для розслідування або урегулювання? Якщо так, вкажіть подробиці.
VII.	ПЕРЕЛІК ДОДАНИХ ДОКУМЕНТІВ (ДОДАВАЙТЕ НЕ ОРИГІНАЛИ ДОКУМЕНТІВ, А ВИКЛЮЧНО КОПІЇ) (Див. Розділ VII Пояснювальної нотатки. Додайте копії усіх рішень, за-значених у Розділах IV та VI заяви. Якщо у Вас немає копій, отримайте їх. Якщо Ви не можете їх отримати, поясніть, чому).
21.	a)
	б)
	в)
VIII.	ДЕКЛАРАЦІЯ ТА ПІДПИС (Див. Розділ VIII Пояснювальної нотатки)
22.	Я свідомо заявляю, що усі представлені у цій заяві відомості є точними.
	Місце..... Дата..... (Підпис заявителя або представника)

**РОЗ'ЯСНЮВАЛЬНА ЗАМІТКА ДЛЯ ОСІБ,
ЯКІ МАЮТЬ НАМІР ЗВЕРНУТИСЯ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Які скарги розглядає Суд?

1. Європейський суд з прав людини є міжнародним органом, який за певних умов може розглядати скарги, що подаються особами, котрі скаржаться на порушення їхніх прав, передбачених Європейською конвенцією з прав людини. Ця Конвенція є міжнародним договором, на підставі якого більша частина європейських держав зобов'язується дотримуватись визначених у ній основних прав людини. Ці права записані в Конвенції та в чотирьох додаткових протоколах до Конвенції (протоколи № 1,4,6,7). Вказані документи прийняті окремими державами, і необхідно ознайомитись із текстами цих документів та внесеними до них зауваженнями.

2. Якщо Ви вважаєте, що одна з держав, які ратифікували Конвенцію, порушила відносно Вас одне з цих основних прав, то Ви можете звернутися до Суду. Суд розглядає лише ті скарги, в яких ідеться про гарантовані Конвенцією та протоколами до неї права, не розглядаючи інші скарги. Європейський суд не є апеляційним судом відносно національних судових інстанцій, вона не може ні скасовувати, ні змінювати їхні рішення. Суд не може безпосередньо захищати Вас перед національною судовою інстанцією, проти якої спрямована Ваша скарга.

3. Суд може розглядати лише ті скарги, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію. Також не розглядаються скарги, які стосуються подій, що мали місце до визначененої дати. Ця дата різниться залежно від країни та від факту. Вона залежить від того, чи йдеться у скарзі про апеляцію до права, визнаного у самій Конвенції чи в одному з Протоколів до неї.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

4. Ви можете надсилати скарги лише проти дій або рішень державної влади однієї з цих держав (парламенту, адміністрації, судів і т.ін.). Суд не розглядає скарги, що подаються на фізичних осіб або на приватні організації (товариств).

5. Перед тим як звернутися зі скаргою до Суду, Ви повинні використати всі доступні в країні, проти якої висуваєте скаргу, правові засоби, що могли б привести до позитивного вирішення справи, яка є предметом оскарження. Наприклад, Ви повинні звернутися до найвищої судової інстанції, до компетенції якої належить розгляд Вашої справи. (Однак якщо предметом скарги є рішення суду, точніше, судовий вирок, то не є необхідним робити спробу нового перегляду процесу, достатньо буде звичайного способу оскарження вироку). Якщо, наприклад, Ваш позов було відхилено з причини недотримання строків або ж невиконання процедурних правил, Суд не зможе розглянути Вашу скаргу.

6. Скаргу до Суду треба подати в шестимісячний строк від дня винесення рішення національною судовою інстанцією, до якої може звернутись заявник з оскарженням порушеного права (в Україні відлік шестимісячного терміну починається від дати отримання рішення касаційної інстанції). Якщо Ваша скарга стосується судового вироку, тоді шестимісячний строк починається з моменту винесення вироку в рамках встановленої процедури апеляції. Комісія не зможе розглянути Вашу скаргу, якщо Ви протягом цих шести місяців не подасте, принаймні у скороченому вигляді, чітко сформульовану претензію.

Як подавати скаргу до Суду?

7. Якщо Ви вважаєте, що у Вашій скарзі йдеться про порушення одного з прав, які гарантується Конвенцією або ж протоколами до неї, і Ваша скарга повністю відповідає усім наведеним вище вимогам, то в цьому випадку слід надіслати лист із зазначенням необхідних даних, про які йдеться нижче. Лист треба надсилати за такою адресою:

**The Secretary
European Court of Human Rights
Council of Europe
F-67075 STRASBOURG CEDEX
France – Франція**

8. Лист має містити такі відомості:

а) короткий виклад Вашої скарги;

б) визначення права або прав (гарантованих Конвенцією), які, на Вашу думку, порушені;

в) відомості про засоби правового захисту, якими Ви скористалися;

г) перелік офіційних рішень у Вашій справі із зазначенням дати кожного документа та інстанції, яка його видала (суд або інший орган), а також коротка інформація про зміст кожного документа.

До листа необхідно додати копії цих рішень. (Комісія не може гарантувати повернення цих документів, тому в інтересах особи, яка подає скаргу, надсилати копії замість оригіналів).

Секретар Суду надішле Вам відповідь. Можливо, до Вас звернуться за додатковою інформацією, документами, роз'ясненнями, пов'язаними зі скаргою. В разі необхідності Секретар поінформує Вас також про те, яким чином було застосовано Конвенцію у подібних випадках. У разі визнання скарги неприйнятною до розгляду її Судом Секретар Суду проінформує Вас про це. У той же час Секретар не може давати Вам поради відносно законодавства в державі, проти якої спрямована скарга.

10. Якщо з Вашого листування з Секретаріатом стає очевидно, що Ваша скарга може бути зареєстрована, і якщо Ви висловите таке бажання, Секретар надішле Вам відповідний формулляр, для того щоб Ви виклали скаргу формально. Після заповнення та пересилки формулляра до Секретаріату Суду Вашу скаргу буде передано на розгляд Суду.

11. Секретар інформуватиме Вас про хід розгляду Вашої скарги. Процедура розгляду не є публічною, і на першій стадії розгляду здійснюється у письмовій формі. Тому Ваша особиста присутність на засіданні Суду не є необхідною.

12. Якщо у Вас є можливість, зверніться до адвоката, щоб він вів Вашу справу. На подальших етапах розгляду брак відповідних коштів на оплату юридичної допомоги адвоката може слугувати підставою для прохання про надання безкоштовної допомоги (якщо Ви не маєте достатньо коштів для оплати послуг адвоката). Але така допомога не може бути надана Вам на момент подання скарги.

**РЕКОМЕНДАЦІЯ REC (2006) 13 КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ
ДЕРЖАВАМ-УЧАСНИЦЯМ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМАННЯ
ПІД ВАРТОЮ, УМОВ, У ЯКИХ ВОНО ВІДБУВАЄТЬСЯ,
І ЗАПРОВАДЖЕННЯ ГАРАНТІЙ ВІД ЗЛОВЖИВАНЬ¹
З ПОЯСНЮВАЛЬНОЮ ЗАПИСКОЮ²**

*(Прийнята Комітетом Міністрів 27 вересня 2006 року
на 974-й зустрічі заступників міністрів)*

Комітет Міністрів, керуючись статтею 15.b Статуту Ради Європи,
Враховуючи фундаментальну важливість презумпції невинуватості та права на свободу особи;

Знаючи про незворотну шкоду, яку може спричинити тримання під вартою особі, яка врешті визнана невинуватою або звільнена від обвинувачення, та шкідливий вплив, який тримання під вартою може мати для підтримання сімейних стосунків;

Приймаючи до уваги фінансові наслідки тримання під вартою для держави, осіб, яких це стосується, та економіки у цілому;

Відзначаючи значну кількість осіб, що тримаються під вартою та проблеми, до яких призводить переповненість місць тримання під вартою;

Зважаючи на практику Європейського суду з прав людини, доповіді Європейського комітету із запобігання катування та нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню та висновки органів із захисту прав людини Організації Об'єднаних Націй;

Приймаючи до уваги Рекомендацію Rec (2006) 2 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо Європейських пенітенціарних правил

¹ Переклад А.Бущенка.

² Для зручності користування документом текст поясннювальної записки наводиться під кожним правилом звичайним шрифтом та іншим форматом. У оригінальному вигляді Пояснювальна записка складає окремий документ, нумерація розі дів якого співпадає з нумерацією Правил.

та Рекомендацію R (99) 22 Комітету Міністрів щодо переповненості місць тримання під вартою та зростання населення в'язниць;

Враховуючи необхідність забезпечити, щоб тримання під вартою використовувалося лише у виняткових випадках та завжди було віправданим;

Пам'ятаючи про права людини та основні свободи усіх, хто позбавлений свободи, та про особливу потребу забезпечити, щоб особи, які тримаються під вартою, не лише були здатні готовувати свій захист та підтримувати сімейні стосунки, але й трималися в умовах, які відповідають їхньому правовому статусу, що ґрунтуються на презумпції невинуватості;

Враховуючи важливість розвитку міжнародних норм щодо обставин, за яких використання тримання під вартою є віправданим, процедур, за яких воно застосовується та продовжується, та умов, у яких особи, що тримаються під вартою, маються утримуватися, а також щодо механізмів для ефективного впровадження цих норм;

Рекомендує урядам держав-учасниць розповсюдити та керуватися у своїй законодавчій діяльності та практиці принципами, викладеними у додатку до цієї Рекомендації, яка замінює Резолюцію № (65) 11 щодо тримання під вартою та Рекомендацію № R (80) 11 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо тримання під вартою до вироку.

ДОДАТОК **до Рекомендації Rec (2006) 13**

Правила застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається, і запровадження гарантій від зловживань

Преамбула

Ці Правила мають намір:

а. встановити жорсткі рамки застосуванню тримання під вартою;

б. сприяти застосуванню альтернативних заходів, коли це можливо;

с. вимагати судових повноважень для застосування та продовження тримання під вартою та альтернативних заходів;

- d. забезпечити, щоб особи, що тримаються під вартою, утримувалися за умов та за режиму, що відповідають їх правовому статусу, який ґрунтуються на презумпції невинуватості;
- e. вимагати впровадження відповідних матеріальних умов та відповідного управління для тримання осіб під вартою;
- f. забезпечити встановлення ефективних гарантій від можливого порушення цих Правил.

Ці Правила відбивають права людини та основні свободи усіх осіб, але особливо заборону катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, право на справедливий судовий розгляд, право на свободу та безпеку і право на приватне та сімейне життя.

Ці Правила застосовуються до всіх осіб, що підозрюються у вчиненні правопорушення, але включають особливі вимоги щодо неповнолітніх та інших особливо вразливих осіб.

I. Визначення та загальні принципи

Визначення

1. [1] «Триманням під вартою» вважається будь-який період утримання підозрюваної у вчиненні правопорушення особи, яке ухвалене судовим органом і відбувається до засудження. Воно також включає будь-який період утримання відповідно до *Правил* у зв'язку з міжнародним правовим співробітництвом та екстрадицією, враховуючи їхні спеціальних вимог. Воно не включає первинне позбавлення свободи поліцією або правоохоронцем (або будь-якою особою, уповноваженою діяти у такий спосіб) для мети допиту.

[2] «Триманням під вартою» також включає будь-який період утримання після засудження, коли особа, що очікує на вирок або на підтвердження засудження або вироку, продовжує вважатися незасудженою особою.

[3] «Особи, що тримаються під вартою» – це особи, які тримаються під вартою і не відбувають покарання у вигляді позбавлення волі або не затримані на будь-яких інших правових підставах.

«Тримання під вартою» визначене таким чином, щоб виключити будь-який період утримання під вартою поліції або іншого правоохоронця під час первинного короткого позбавлення свободи ними або будь-ким іншим, уповноваженим застосовувати такий захід

(наприклад, за правом громадянського арешту) для мети допиту до пред'явлення обвинуваченням, а також будь-яке продовження такого затримання, дозволене судовим органом. Таким чином, тримання під вартою постановляється судовим органом пізнішій стадії у процесі кримінального правосуддя, і воно може також стосуватися того, хто насправді не позбавлений свободи поліцією або іншим правоохоронцем чи будь-ким, уповноваженим діяти таким чином. Потреба, щоб застосування такого позбавлення свободи було постановлене судовим органом, відбиває взаємопов'язані вимоги статей 5 § 1(с) та 5 § 3 Європейської Конвенції з прав людини. Ці положення передбачають, що компетентний орган для цієї мети має бути «суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу»³. У деяких правових системах особи, які очікують на вирок або на підтвердження засудження або вироку, продовжують вважатися незасудженими особами, і те, що Конвенція залишає такий вибір Високим Договірним Сторонам, підтверджений Європейським судом з прав людини⁴. Тож буде природним, якщо правила, що стосуються тримання під вартою, будуть застосовуватися і до них.

Тримання під вартою зазвичай включатиме затримання, постановлене таким же чином судовим органом у відповідності до процедур (у тому числі національних заходів імплементації) правового співробітництва та екстрадиції (у тому числі за європейським ордером на арешт), але положення цієї Рекомендації не мають наміру зашкодити специфічним вимогам тих правил. Крім того, ясно, що положення Рекомендації можуть застосовуватися до випадків міжнародного правового співробітництва тією мірою, якою вони доречні. Можна згадати тут, що стаття 5 § 1(f) Європейської Конвенції з прав людини чітко посилається на процедуру екстрадиції, тож параграфи 2 та 4 статті 5 також застосовуються у таких випадках.

2. [1] «Альтернативні заходи» до тримання під вартою можуть включати, наприклад: зобов'язання з'явитися до судового органу, коли і як це вимагатиметься, не втрутатися у відправлення правосуддя та виключити певні типи поведінки, у тому числі такі, що пов'язані із професійною діяльністю або певним видом зайнятості; вимоги

³ Див., наприклад, Schiesser v Switzerland, 4 грудня 1979 року, Huber v Switzerland, 23 жовтня 1990 року, Brincat v Italy, 26 листопада 1992 року, Nikolova v Bulgaria, 25 березня 1999 року, Pantea v Romania, 3 червня 2003 року та (щодо посадовців у збройних силах) Hood v United Kingdom, 18 лютого 1999 року.

⁴ Monnell and Morris v United Kingdom, 2 березня 1987 року.

щоденно або періодично звітувати судовому органу, поліції або іншому органу; вимоги погодитися на нагляд органу, призначеного судовим органом; вимоги підкоритися електронному моніторингу; вимоги проживання у певному місці з умовою не залишати його у визначені часи або без такої умови; вимоги не залишати або не відвідувати певні місця або райони без дозволу; вимоги не зустрічатися із певними особами без дозволу; вимоги здати паспорт або інше посвідчення особи; та вимоги надати або забезпечити надання фінансових гарантій щодо поведінки до вироку.

[2] Коли практично можливо, альтернативні заходи мають застосовуватися у державі, де підозрювана особа звичайно мешкає, якщо це не та держава, де було вчинене стверджуване правопорушення.

Перелік «альтернативних заходів» є ілюстративним і не є виключним, тож держави вільні використовувати будь-які процедури, які сприятимуть відправленню правосуддя та безпеці громадського порядку без застосування позбавлення свободи або невиправданого порушення інших людських прав зацікавленої особи. Електронний моніторинг є один із прикладів способу, у який технологічні доробки можуть надати нові засоби, які задовільно вирішують законне занепокоєння щодо підозрюваної особи без позбавлення її свободи. Слід також відзначити, що поміщення із родичами, прийомними батьками та інші форми підтримуючого влаштування є визначаються як альтернативи триманню під вартою для неповнолітніх підозрюючих у Рекомендації Rec (2003) 20 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо нових підходів у вирішенні проблеми злочинності серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції (стаття 17). Потреба у впровадженні «достатньою кількості достатньо різномірних» заходів визнана у Додатку 2 до Рекомендації Rec (2000) 22 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо поліпшення впровадження Європейських правил щодо санкцій та заходів на місцевому рівні. Вибір заходів у певній справі визначатиметься її обставинами, тобто обмеження на спілкування з іншими особами може бути потрібним для попередження змови, обов'язок звітування – для попередження ризику втечі, а заборона виконувати роботу або займатися професією – для запобігання пошкодженню доказів, вчиненню інших злочинів або відвернення громадського безладу. Необхідність брати до уваги обставини зацікавленої особи, коли застосовуються такі заходи, визнана у правилі 6 Європейських правил щодо санкцій та заходів на місцевому рівні (Ре-

комендація № R (92) 16). Можливість застосування альтернативних заходів у кооперації з іншою державою, згадана, оскільки це відбиває збільшення угод між державами про взаємне визнання. Хоча їх застосування може бути недоречним у певному випадку, має бути створене правове регулювання для впровадження угод, що дозволяють це, щоб у відповідних випадках вони могли бути застосовані.

Загальні принципи

3. [1] З погляду на презумпцію невинуватості та презумпцію на користь звільнення тримання під вартою особи, що підозрюється у вчиненні правопорушення, має бути виключенням, а не правилом.
- [2] Не повинно бути обов'язкової вимоги, щоб особа, підозрювана у вчиненні правопорушення, (або певний клас таких осіб) трималася під вартою.
- [3] У окремих випадках тримання під вартою має застосовуватися, лише якщо воно вкрай необхідне і як останній захід; воно не повинно застосовуватися з каральних міркувань.

Наголос на виключному характері застосування тримання під вартою до судового розгляду, коли йдеться про осіб, підозрюючих у вчиненні правопорушення, та на застосування лише у тих випадках, коли цього жорстко вимагають особливі обставини окремої справи, відбиває вимоги статей 5 § 1 та 6 § 2 Європейської Конвенції з прав людини, як вони були розвинені Європейським судом з прав людини та колишньою Європейською Комісією з прав людини. Ця практика, зокрема, встановила, що рішення про тримання будь-кого під вартою не може ґрунтуватися лише на минулому підозрюваної особи або на тому, що певні злочини можливо були вчинені⁵. Заохочення до «якнайширшого застосування альтернатив до тримання під вартою» також міститься у Додатку до Рекомендації № R (99) 22 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо переповненості в'язниць та зростання кількості в'язнів (стаття 10). Оскільки тримання під вартою спрямоване на полегшення відправлення правосуддя та убезпечення громадського порядку, це означає, що воно не повинне використовуватися з каральних мотивів. Слід відзначити, що Рекомендація Rec (2003) 20 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо нових підходів у вирішенні проблеми злочинності серед неповнолітніх

⁵ Див., наприклад, *Caballero v United Kingdom*, 8 лютого 2000 року.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

та ролі ювенальної юстиції (стаття 17) зазначає, що «тримання під вартою ніколи не повинно застосовуватися для покарання та залякування або замість опіки над дитиною чи психіатричних заходів».

4. Щоб уникнути невідповідального застосування тримання під вартою, має існувати якнайширший перелік альтернативних, менш обмежувальних заходів щодо поведінки підозрюваної особи.

Визнано, що забезпечити, аби тримання під вартою було виключним заходом і застосовувалося, лише коли жорстко необхідно, можливо лише коли судові органи здатні ефективно попереджувати потенційні ризики для належного відправлення правосуддя та громадського порядку через застосування менш обмежувальних заходів щодо поведінки підозрюваної особи. Це вимагає від держави встановити якнайширший перелік альтернативних заходів та забезпечити, щоб вони дійсно були використані, коли це вимагається обставинами певної справи.

5. Особи, що тримаються під вартою, мають утримуватися в умовах, що відповідають їх правовому статусу; це передбачає як відсутність обмежень, які не є необхідними для відправлення правосуддя, безпеки установи та ув'язнених і для захисту прав інших осіб, так і – особливо – для виконання вимог Європейських пенітенціарних правил та інших правил, викладених у частині III цього тексту.

Важливо, щоб правовий статус осіб, які тримаються під вартою, повністю відбивався на тому, як з ними поводяться та керують, і в яких умовах вони тримаються. Вони вважаються невинуватими, поки не засуджені, і не тримаються у в'язниці на покарання. Адміністрація установи тримання під вартою має забезпечити, щоб з особами, які тримаються під вартою, поводилися без зайвих обмежень та з повним визнанням того, що їхня презумована невинуватість може бути підтверджена, коли їх справа остаточно вирішиться судом. Це вимагає додержання не лише Європейських пенітенціарних правил – як загального застосування, так і щодо незасуджених осіб, – але також стандартів, викладених у Частині III.

II. Застосування тримання під вартою

Підстави

6. Тримання під вартою має зазвичай застосовуватися до особи, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, що караються позбавленням волі.

Виключний характер тримання під вартою означає, що позбавлення волі, до якого воно призводить, може загалом бути виправданим, лише коли правопорушення, у зв'язку з яким воно застосовується, може у разі засудження потягнути певний строк ув'язнення. Крім того, слід відзначити, що у певних державах тримання під вартою не ніколи дозволяється щодо правопорушень, за які не призначається ув'язнення.

7. Особа може триматися під вартою, лише коли наявні усі із наступних умов:

- a.* є розумна підозра, що він чи вона вчинила правопорушення; та
- b.* є вагомі підстави вважати, що у разі звільнення він чи вона (i) втече, або (ii) вчинить серйозне правопорушення, або (iii) втрутиться у відправлення правосуддя, або (iv) становитиме серйозну загрозу громадському порядку; та
- c.* немає жодної можливості застосувати альтернативний захід, щоб запобігти небезпекам, вказаним у пункті *b.*; та
- d.* цей захід є складовою процесу кримінального судочинства.

Умови у пунктах *a.* – *d.*, що регулюють застосування тримання під вартою, відбивають практику Європейського суду з прав людини і є кумулятивними: тобто воно не може бути застосованим або продовженим, якщо однієї з них немає або вона перестала діяти. Вимога розумної підозри передбачає наявність доказів, які об'єктивно зв'язують зацікавлену особу із підозрюваним правопорушенням. Вони не повинні бути достатніми, щоб забезпечити засудження, але мають бути достатніми, щоб виправдати подальше розслідування або висунення звинувачення, і чим довше триває тримання під вартою, тим вищими мають бути вимоги до підтвердження розумності підозри⁶. Тримання під вартою не може бути виправданим, коли ясно, що обвинувачення не буде або не може бути висунутим⁷. Чотири ризики, зазначені у пункті *b.* як потенційні виправдання тримання під вартою, – які є недостатні за відсутності (чи то з самого початку,

⁶ Див., наприклад, *Fox, Campbell and Hartley v United Kingdom*, 30 серпня 1990 року, *Murray v United Kingdom*, 28 жовтня 1994 року, *Erdaguz v Turkey*, 22 жовтня 1997 року, *Wloch v Poland*, 19 жовтня 2000 року та *O'Hara v United Kingdom*, 16 жовтня 2001 року.

⁷ Див. *Gusinsky v Russia*, 19 травня 2004 року

чи то з плином часу) розумної підозри⁸, – відбивають ті, що визнані у практиці Європейського суду з прав людини⁹. Однак немає вимоги, щоб усі вони були дійсно передбачені у окремій державі. Зокрема, занепокоєння щодо громадського порядку, – яке, вірогідно, може бути виправданим, лише коли є вагомі докази реакції на такий тяжкий злочин, як вбивство, – не вважається достатнім виправданням у деяких державах. Хоча будь-який з цих ризиків може виправдати застосування тримання під вартою до підозрюваної особи, виключний характер такого заходу необхідно вимагає, щоб перш за все було розглянуто, чи не можна уникнути ризику через застосування заходів, які не включають позбавлення свободи¹⁰, і буде неприйнятним триматися занадто обмежувального погляду на їх потенційну ефективність¹¹. Таким чином, вірогідно, що тримання під вартою буде зовсім непропорційною відповіддю як на стверджуване вчинення багатьох правопорушень так і на припущення, що підозрювана особа робитиме у майбутньому. Крім того, необхідно пам'ятати, що підстава, яка стосується громадського порядку, передбачає особливо складну ситуацію, і у більшості випадків підозрювані не можуть йому загрожувати. Суттєво, щоб тримання під вартою було заходом, який становить частину кримінального процесу, кінцевою метою якого судовий розгляд; хоча це не означає, що тримання під вартою буде незаконним, якщо обвинувачення врешті решт пред'явлене за інше правопорушення або якщо не сталося ніякого судового розгляду, оскільки підстави для підозри можуть виявитися недостатніми або безпідставними, і можуть бути інші причини, чому певне обвинувачення не буде виправданим. Однак, тримання під вартою не може застосовуватися лише як превентивний захід буз зв'язку із можливим судовим розглядом¹².

8. [1] Щоб встановити, чи існують або продовжують існувати небезпеки, зазначені у правилах 7б., а також чи можуть вони бути у задовільному ступені зменшені через застосування альтернативних заходів, судові органи, відповідальні за вирішення питання, чи має підозрювана особа триматися під вартою або, якщо це вже

⁸ Див. *Jecius v Lithuania*, 31 липня 2000 року

⁹ Див., наприклад, *Letellier v France*, 26 червня 1991 року, *Assenov v Bulgaria*, 28 жовтня 1998 року, *W v Switzerland*, 26 січня 1993 року та *I A v France*, 23 вересня 1998 року

¹⁰ Див., наприклад, *Smirnova v Russia*, 24 липня 2003 року

¹¹ Див., наприклад, *Iwańcuk v Poland*, 15 листопада 2001 року

¹² Див. *Ciulla v Italy*, 22 лютого 1989 року та *Jecius v Lithuania*, 31 липня 2000 року

сталося, чи має таке тримання під вартою бути продовжене, мають застосовувати об'єктивні критерії.

[2] Тягар доведення, що існує суттєвий ризик та що він не може бути зменшеним, має лежати на обвинуваченні або слідчому судді.

Рішення застосувати тримання під вартою, а не альтернативний захід має бути добре обґрунтованим, і для цього судовому органу потрібна техніка оцінки, чи є ризик того, що виникне одна із чотирьох небезпек, зазначених у Правилі 7 b, якщо підозрювана особа буде звільнена (або не взята під варту), і чи можливо зменшити його у задовільному ступені через застосування альтернативних заходів. Це потребує розробки факторів – як позитивних, так і негативних – які мають зважуватися під час оцінки можливого ризику, – особливо тих, що викладені у попередньому параграфі, – та їх відносного значення у доведенні, чи існує певний ризик та чи може він бути зменшеним через використання альтернативних заходів. Таке зважування може вимагати використання певних форм об'єктивної оцінки щодо будь-яких із встановлених факторів як способу розрахунку загального ступеню ризику. Це також вимагатиме того, щоб суду допомагав відповідний чином навченій персонал, що швидко збирає та оцінює докази у певній справі. Серед доказів, які можуть мати значення, можуть бути докази, надані потерпілою особою і громадою, у якій проживає підозрювана особа. З погляду на презумпцію на користь невинуватості та свободи, відповідальність за доведення необхідності тримання під вартою має лежати на органі обвинувачення та слідчому органі. Крім того, щодо неповнолітніх існує вимога статті 18 Рекомендації Rec (2003) 20 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо нових підходів у вирішенні проблеми злочинності серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції, яка передбачає «вдатися до повної оцінки ризиків на підставі всебічної та надійної інформації про особу неповнолітнього та його соціальні обставини». Було б неприпустимим вважати, що орган обвинувачення та слідчій орган виконали обов'язок щодо оцінки ризику посиланням лише на тяжкість правопорушення, і не можна вимагати, щоб підозрювана особа довела, що немає навіть гіпотетичної небезпеки від її залишення на свободі або звільнення¹³.

¹³ Див., наприклад, *Ilijkov v Bulgaria*, 26 липня 2001 року та *Shishkov v Bulgaria*, 9 січня 2003 року

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

9. [1] Визначення будь-якого ризику має ґрунтуватися на певних обставинах справи, але особлива увага має приділятися:
 - a. характеру та тяжкості стверджуваного правопорушення;
 - b. покаранню, яке може бути призначене у разі засудження;
 - c. віку, стану здоров'я, характеру, минулому та особистим і соціальним обставинам відповідної особи, і особливо її суспільним зв'язкам; та
 - d. поведінці відповідної особи, особливо тому, як вона виконувала зобов'язання, які, можливо, були покладені на неї під час попередніх кримінальних проваджень.

[2] Те, що відповідна особа не є громадянином або не має інших зв'язків із державою, де було вчинене стверджуване правопорушення, саме по собі не є достатньою підставою для висновку про ризик втечі.

Оцінюючи наявність ризику, що може виправдати застосування тримання під вартою, певні міркування вважаються особливо вагомими, але їх значення все ж не таке, щоб автоматично привести до висновку, ніби такий захід дійсно потрібен у певному випадку. Потреба поставити під сумнів упередження щодо ризику втечі підкреслена у вимозі врахувати можливість того, що особа може і не стекти лише через те, що вона є іноземним громадянином. Той факт, що вона не має зв'язків із державою, де, можливо, було вчинене правопорушення, звісно, може бути фактором, який братиметься до уваги під час визначення ризику втечі¹⁴.

10. У будь-якому разі слід уникати тримання під вартою у випадку, коли підоzerюється особа, яка несе головну відповідальність за піклування про дітей.

Підтримання зв'язків між батьками та дітьми у більшості випадків було б, можливо, у інтересах останніх. Крім того, щонайменше у певних випадках, наявність батьківської відповідальності за піклування про дітей буде важливим міркування, що свідчить проти висновку про існування якогось ризику, який може виправдати тримання під вартою по відношенню до одного з батьків. Але

¹⁴ Див., наприклад, *Punzelt v Czech Republic*, 25 квітня 2000 року

коли ризик прожовує існувати, необхідність підтримання зв'язків між батьком та дитиною і інтереси дитини можуть вимагати, щоб особі було дозволено взяти дитину з собою в установу тримання під вартою.

11. При вирішенні, чи треба продовжити тримання під вартою, слід мати на увазі, що певні докази, які могли колись свідчити про відповідність такого заходу або про те, що застосування альтернативних заходів є невідповідним, з часом можуть втратити своє значення.

Особливий наголос зроблений, щоб забезпечити, аби під час оцінки потреби у триманні під вартою бралася до уваги можливість змін у обставинах справи¹⁵. Таким чином, має бути зроблена цілком нова оцінка доводів за та проти його застосування у кожному випадку, коли справа надходить до судового органу, і не повинні лише повторюватися попередні мотиви для цього.

12. Порушення альтернативних заходів може тягти застосування санкцій, але не повинно автоматично віправдовувати взяття особи під варту. У таких випадках заміна альтернативних заходів триманням під вартою має вимагати особливих підстав.

Певні санкції можуть бути доречні, коли порушуються вимоги, пов'язані із альтернативними заходами, але слід додержуватися умов, що регулюють застосування тримання під вартою; це також визнано у правилі 10 Європейських правил щодо санкцій та заходів на місцевому рівні (Рекомендація № R (92) 16). Тож порушення таких вимог віправдає взяття під варту лише тоді, коли порушення є достатньо тяжким для висновку, що у теперішній ситуації застосування альтернативних заходів (у тому числі інших або додаткових до того, який було порушене) було б недостатнім, аби зменшити віправдане занепокоєння щодо залишення відповідної особи на свободі.

Судовий дозвіл

13. За взяття особи під варту, дозвіл на продовження цього заходу та застосування альтернативних заходів має відповідати судовий орган.

¹⁵ Див., наприклад, *I.A. v France*, 23 вересня 1998 року (де Європейський суд з прав людини вирішив, що перестало бути розумним вважати, що звільнення створить ризик змови)

У більшості випадків можна очікувати, що судовий дозвіл, який необхідний для тримання під вартою та застосування альтернативних заходів, надаватиметься судом, але тут використано термін «судовий орган», оскільки Європейська Конвенція з прав людини визнає, що ця функція може також виконуватися іншими посадовими, якщо вони відповідають вимогам незалежності та безсторонності, розробленими у практиці стосовно статті 6 § 1. Також суттєво, щоб відповідний судовий орган дійсно мав повноваження наказати звільнення особи, тримання під вартою (або його продовження) якої невіправдане¹⁶. Будь-яке зволікання у виконанні рішення про звільнення має бути зведено до мінімуму і становити години, а не дні¹⁷.

14. [1] Після первинного позбавлення свободи правоохоронцем (або будь-ким, хто уповноважений діяти у такий спосіб), кожен підозрюваний у вчиненні правопорушення має швидко постати перед судовим органом з метою визначити, чи було позбавлення свободи виправданим, чи вимагає воно продовження або чи слід застосувати до особи, підозрюваної у вчиненні злочину, тримання під вартою або альтернативний захід.

[2] Строк між первинним позбавленням свободи та доставлення до такого органу не повинен у більшості випадків перевищувати сорок вісім годин, а у багатьох випадках може бути достатнім і більш короткий період.

Визначення 48-годинного періоду для первинної оцінки, чи має бути продовжене тримання під вартою або застосовані альтернативні заходи, відбуває розвинуте тлумачення вимоги статті 5 § 3 Європейської Конвенції з прав людини, щоб це відбувалося «невідкладно». Однак, хоча жоден певний період не вимагається Європейським судом з прав людини¹⁸, але строк в один день був оцінений як «невідкладно»¹⁹, і такий строк передбачений у деяких державах²⁰. Більше того, обмеження у 48 годин для тримання неповнолітніх під вартою поліції з подальшим намаганням зменшити цей час для молодих правопорушників, визначений у статті 15 Рекомендації Rec (2003) 20

¹⁶ *T. W. v Malta*, 29 квітня 1999 року

¹⁷ Див., наприклад, *Mancini v Italy*, 2 серпня 2001 року

¹⁸ Див., наприклад, *Brogan v United Kingdom*, 30 травня 1989 року

¹⁹ Дивись рішення у справі *T. W. v Malta*, 29 квітня 1999 року

²⁰ Наприклад, Бельгія, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Кіпр, Данія, Німеччина, Люксембург, Румунія та «колишня югославська Республіка Македонія»

Комітету Міністрів державам-учасницям щодо нових підходів у вирішенні проблеми злочинності серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції. Також важливо розуміти, що 48 годин часто, можливо, буде верхньою межею для строку, протягом якого слід доставити підозрювану особу до судового органу. Обставини певної справи можуть виправдати довший період; але також можливо, що у особливо ясних справах доставлення може відбутися і раніше. Саме судовий орган має встановити певні час і день для первого слухання *habeas corpus*, який буде достатньо «невідкладним» у межах практики Європейського суду з прав людини і положень національного права. Важливо розуміти, що судовий контроль, який здійснюється під час цієї процедури, є зовсім відмінним від вирішення питання, чи є достатні підстави для пред'явлення обвинувачення. Тобто можливо, що на цій стадії будуть підстави для висновку про доречність тримання когось під вартою, навіть якщо пізніше виявиться, що обвинувачення є необґрунтованим²¹; таким чином, немає підстав зволікати із доставлення до того моменту, поки вважатиметься, що обвинувачення є вірогідним. Крім того, будь-яке зволікання з першою явкою до судового органу може бути виправданням лише певними обставинами справи; проблеми, що випливають із організації роботи правоохоронного органу, органу обвинувачення та судової системи ніколи не будуть допустимим виправданням для порушення вимоги невідкладності²². Хоча такі фактори, як необхідність забезпечити докази, стан здоров'я підозрюваного, несприятливі погодні умови та відстань між місцем, де особа спочатку була позбавлена свободи поліцією, правоохоронцем або іншою уповноваженою особою, та місцем розташування судового органу (особливо у випадку арешту за кордоном) можуть мати значення для визначення, чи була виконана вимога невідкладності, їх дійсний вплив на тривалість її доставлення до судового органу має бути доведений²³.

15. Наявність надзвичайного стану відповідно до статті 15 Європейської Конвенції з прав людини не повинна призводити до періодів довших, ніж сім днів між первинним позбавленням свободи та з'явленням до судового органу у зв'язку із тримання під вартою, якщо тільки проведення слухання видається зовсім неможливим.

²¹ Див. *Brogan v United Kingdom*, 30 травня 1989 року

²² Див. *Koster v Netherlands*, 28 листопада 1991 року

²³ Див. *Ocalan v Turkey*, 12 березня 2003 року

Визнано, що надзвичайний стан у відповідності зі статтею 15 Європейської Конвенції з прав людини може вплинути на практичну можливість першого доставлення певного підозрюваного у право-порушені до судового органу, але зазначений довший строк відбиває період, який загалом вважався прийнятним Європейським судом з прав людини у подібних справах²⁴. Однак характер надзвичайного стану може змінюватися, і слід мати підстави для будь-якого продовження строку першого доставлення до судового органу.

16. Судовий орган, відповідальний за тримання когось під вартою або дозвіл на його продовження, а також за застосування альтернативних заходів, має заслухати і вирішити справу без зволікання.

Вимога невідкладності вважається такою, що стосується не лише доставлення відповідної особи до судового органу, але також і вирішення питання, чи виправдано застосування тримання під вартою або альтернативних заходів.

17. [1] Наявність підстав для тримання будь-кого під вартою, має періодично переглядатися судовим органом, який повинен постановити звільнення підозрюваної особи, якщо вирішить, що більше немає однієї або кількох умов, зазначених у правилах 6 та 7 а, б, с та д.

[2] Інтервал між переглядами зазвичай має бути не довшим, ніж один місяць, якщо тільки відповідна особа не має права порушити у будь-який час клопотання про звільнення.

[3] Відповідальність за забезпечення такого перегляду має лежати на органах прокуратури або слідчому органі, і якщо орган прокуратури або слідчий орган не заявив клопотання про продовження тримання під вартою, будь-яка особа має автоматично звільнитися з-під варти.

Визнання того, що обставини справи можуть змінюватися, – дивись правило 11, – вимагає періодичного розгляду судовим органом питання, чи все ще виправдане застосування тримання під вартою або альтернативних заходів, і за порушення такого розгляду відповідає обвинувальний або слідчий орган, оскільки на цьому органі лежить тягар доведення, що продовжує існувати достатнє виправдання для будь-якого заходу. Хоча слід додержуватися місячного

²⁴ Див., наприклад, *Brannigan and McBride v United Kingdom*, 26 травня 1993 року, *Aksoy v Turkey*, 18 грудня 1996 року та *Demir v Turkey*, 23 вересня 1998 року

періоду між такими переглядами, визнано, що мета такого таких пе-реглядів може бути досягнута за рахунок можливості для особи, що тримається під вартою, звернутися до суду з клопотанням про звіль-нення її у будь-який час тримання під вартою. Також визнано, що органи влади можуть встановити обмеження для можливості подати клопотання про звільнення у залежності від періоду, що минув від попереднього клопотання, або відсутності будь-яких нових підстав для звільнення.

18. Будь-яка особа, що взята під вартою, а також особа, стосовно три-мання під вартою якої продовжене, або до якої застосовані аль-тернативні заходи, має право оскаржити таке рішення, і їй мають повідомити про таке право під час винесення рішення.

Слід передбачити відповідні положення, що дають можливість оскаржити до вищого судового органу застосування тримання під вартою або альтернативних заходів та забезпечити, щоб відповідна особа була повідомлена про таку можливість, щоб вона могла скористатися нею якомога раніше. Таке оскарження може здійснювати-ся під час судового розгляду, який надає можливість розглянути усі питання, що мають значення. Цей обов'язок виходить за межі вимог статті 5 Європейсько Конвенції з прав людини²⁵.

19. [1] Особа, що тримається під вартою, має окреме право на швидке оскарження до суду законності її затримання.

[2] Це право може бути задоволене за допомогою періодичного пе-регляду тримання під вартою, якщо він дозволяє ставити питан-ня, які стосуються такого оскарження.

Відповідальність органу обвинувачення або слідчого органу за забезпечення того, щоб було здійснено періодичний перегляд три-мання під вартою, не слід плутати з незалежним правом кожної особи, що позбавлена свободи, оскаржити законність такої дії, – правом, передбаченим статтею 5 § 4 Європейсько Конвенції з прав людини. Це положення однозначно вимагає, щоб скарга була заслу-хана та вирішена судом. Таке оскарження може стосуватися більш широкого кола питань, ніж наявність підстав для тримання під вар-тою, оскільки стаття 5 § 4 вимагає, щоб судовий перегляд торкнувся усіх умов, що суттєві для законності певного позбавлення свободи²⁶.

²⁵ Див. *Grauzinis v Lithuania*, 10 жовтня 2000 року

²⁶ Див. *Nikolova v Bulgaria*, 25 березня 1999 року

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

Він має навіть торкатися питання відповідності правопорушення, у якому підозрюється відповідна особа, будь-якому конституційному положенню або правам, який він або вона мають за Конвенцією. Однак визнано, що у певних випадках періодичний перегляд може бути достатньо широким, щоб окреме оскарження законності у певний час було непотрібним²⁷. Таке оскарження має первинно бути доступним у межах тижнів від первинного затримання та потім на періодичній основі²⁸. Право подати скаргу буде вважатися порушеним, якщо особа, що тримається під вартою, утримується у повній ізоляції і не має доступу до адвоката²⁹. Судовий орган повинен мати повноваження наказати звільнення відповідної особи, якщо тримання під вартою визнане незаконним³⁰.

20. Наявність надзвичайного стану відповідно до статті 15 Європейської Конвенції з прав людини не повинна впливати на право особи, що тримається під вартою, на оскарження законності її затримання.

Хоча за статтею 15 Європейської Конвенції з прав людини надзвичайний стан дозволяє певний відступ від стандартів, що застосовуються за звичайних умов, права, викладені тут, є такими, що мають продовжувати бути доступними, і насправді визнані суттєвими гарантіями від можливого зловживання владою³¹.

21. [1] Кожне рішення судового органу про тримання будь-кого під вартою, про продовження такого тримання або про застосування альтернативних заходів, має бути вмотивованим, а відповідній особі має надаватися копія цих мотивів.

[2] Лише за виключних обставин мотиви можуть не повідомлятися у той же день, коли прийняте рішення.

Виконання вимоги, щоб рішення були вмотивовані і ці мотиви були своєчасно надані, є суттєвим для здійснення права на оскарження застосування тримання під вартою або альтернативних

²⁷ Див. *De Jong, Baljet and Van Den Brink v Netherlands*, 22 травня 1984 року

²⁸ Див., наприклад, *Bezicheri v Italy*, 25 жовтня 1989 року, *Rehbock v Slovenia*, 28 листопада 2000 року та *G.B. v Switzerland*, 30 листопада 2000 року

²⁹ Див. *Ocalan v Turkey*, 12 березня 2003 року

³⁰ Див. *Van Droogenbroeck v Belgium*, 24 червня 1982 року

³¹ Див., наприклад, *Brannigan and McBride v United Kingdom*, 26 травня 1993 року, *Aksoy v Turkey*, 18 грудня 1996 року та *Demir v Turkey*, 23 вересня 1998 року

заходів, а також для забезпечення того, щоб можна було визначити виправданість такого заходу у певному випадку. Крім того, мотиви мають показувати, що доводи клопотання про звільнення були дійсно розглянуті, а не містили лише повторювання ритуальної формули³². Виключні обставини, що згадані у параграфі 2, можуть виникнути у судах, коли клопотання про звільнення, подане до суду після рішення про тримання особи під вартою, слухається спочатку і не є переглядом первинного рішення про тримання під вартою.

Тривалість

22. [1] Тримання під вартою завжди має тривати доти, поки виконується умови, зазначені у правилах 6 та 7.

[2] У будь-якому разі його тривалість не повинна перевищувати, і зазвичай бути непомірною, із покаранням, що може бути призначено за відповідне правопорушення.

[3] У жодному разі тримання під вартою не повинне порушувати право особи, що тримається під вартою, на судовий розгляд протягом розумного строку.

Вимога, щоб тримання під вартою було жорстко необхідним, означає, що як тільки будь-яке із виправдань для його застосування перестає існувати, воно має бути припинене, – дивись правило 11, – якщо тільки не виникло якесь інше виправдання. Саме судовий орган має визначити, чи продовжує існувати таке виправдання або чи виникло воно. Але навіть коли тримання під вартою виправдано, суттєвість такого втручання в свободу та некаральний характер цього заходу вимагають, щоб його тривалість зазвичай не була непропорційною до покарання, яке може бути застосовано до відповідної підозрюваної особи. Ще одне обмеження щодо загального строку тримання під вартою міститься у статті 5 § 3 Європейської Конвенції з прав людини, яка вимагає, щоб кожен, хто тримається під вартою, отримав судовий розгляд у розумний строк, і це вимагає, щоб процедури у таких випадках здійснювалися з особливою швидкістю. Ніякого максимального строку тримання під вартою не було визначено Європейським судом з прав людини, коли він визначав, що є «розумним», – строки і менші, і трохи більші за рік визнавалися

³² Див., наприклад, *Mansur v Turkey*, 8 червня 1995 року та *Smirnova v Russia*, 24 липня 2003 року

сумнівними³³, хоча строки більші за чотири роки були визнані і прийнятними³⁴ і сумнівними³⁵; але очевидно з практики Суду, що мають існувати особливі підстави, щоб виправдати довгий строк, і що для більшості справ достатньо короткого строку, хоча навіть потреба у такому строку має бути переконливо доведена. Слід також відзначити, що Комітет Міністрів рекомендував, що «коли, як крайній захід, неповнолітній підозрюваний тримається під вартою, воно має тривати не більш ніж шість місяців до передачі справи до суду. Цей строк може бути продовженим лише тоді, коли суддя, що не причетний до розслідування справи, переконається, що усі затримки у розслідування повністю виправдані виключними обставинами» (Рекомендація Rec (2003) 20 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо нових підходів у вирішенні проблеми злочинності серед неповнолітніх та ролі ювенальної юстиції, стаття 16). Те, що строк тримання під вартою згодом зараховується до будь-якого ув'язнення, – дивись правило 33, – не має значення для визначення його виправданості.

23. Будь-яке визначення максимального строку тримання під вартою не повинно призводити до того, що дійсна потреба для його продовження у особливих обставинах певної справи не розглядається з регулярними інтервалами.

Хоча виконання вимог щодо тривалості тримання під вартою може бути полегшене за допомогою визначення у законодавстві максимального строку тримання під вартою, необхідність враховувати особливі обставини певної справи означає, що такий строк не слід застосовуватися у всіх випадках, коли потрібне тримання під вартою. У багатьох випадках обставини дадуть можливість передати справу до суду до закінчення цього періоду; так, тримання під вартою протягом трьох років, допустимих за законом, Європейський суд з прав людини визнав порушенням статті 5 § 3 Європейської Конвенції з прав людини, оскільки не була доведена особлива ретельність під час провадження³⁶.

24. [1] На органі прокуратури або слідчому органі лежить обов'язок діяти із належною ретельністю під час проведення розслідуван-

³³ Менш ніж вісім місяців у справі *Shishkov v Bulgaria*, 9 січня 2003 року та чотирнадцять місяців у справі *Jecius v Lithuania*, 31 липня 2000 року

³⁴ *W v Switzerland*, 26 січня 1993 року

³⁵ *Debboub alias Husseini Ali v France*, 9 листопада 1999 року

³⁶ *Cesk  v Czech Republic*, 6 червня 2000 року

ня і забезпечити, щоб існування обставин, що свідчать на користь тримання під вартою, трималося під постійним контролем.

[2] Справам, у яких особа тримається під вартою, має надаватися перевага.

Особлива відповідальність, що визнана за органом обвинувачення або слідчим органом щодо провадження у справі, – тобто, щоб тримання під вартою тривало не довше, ніж це виправдано, і особа, що тримається під вартою, була передана до суду із особливою швидкістю, – ґрунтуються на його виключному доступі до інформації стосовно справи та його здатності пришвидшити її розгляд судом. Багато порушень статті 5 § 3 сталося через довгі строки бездіяльності під час досудового провадження у справі³⁷, і Європейський суд з прав людини ясно очікує ефективних заходів щодо таких факторів, як спізніле надання експертних висновків, хвороба або нестача персоналу.

Допомога адвоката, присутність зацікавленої особи та переклад

25.[1] Намір клопотати про тримання під вартою та підстави для цього мають бути швидко повідомлені відповідній особі мовою, яку вона розуміє.

[2] Особа, тримання під вартою якої вимагається, має право на допомогу адвоката під час розгляду цього питання та на відповідні можливості для консультування зі своїм адвокатом з метою підготовки захисту. Відповідній особі мають повідомити про ці права за достатній час та мовою, яку вона розуміє настільки, щоб практично скористатися ними.

[3] Така допомога адвоката має надаватися за суспільні кошти, якщо особа, тримання під вартою якої вимагається, не може собі цього дозволити.

[4] Наявність надзвичайного стану відповідно до статті 15 Європейської Конвенції з прав людини не повинна зазвичай впливати на право на доступ та консультацію із адвокатом у контексті розгляду питання про тримання під вартою.

³⁷ Див., наприклад, *Clooth v Belgium*, 12 грудня 1991 року, *Assenov v Bulgaria*, 28 жовтня 1998 року та *Punzelt v Czech Republic*, 25 квітня 2000 року

Обов'язок інформувати того, хто дійсно затриманий поліцією або тримається під вартою, негайно і зрозумілою мовою про намір клопотати про його взяття або продовження тримання під вартою та про мотиви для цього, спрямований на забезпечення того, щоб особа була здатна отримати відповідну правову пораду та приготувати доводи проти застосування такого заходу, а також щоб приготувати її родину до можливості того, що він може бути застосовний. Тож цей обов'язок виходить за межі схожого обов'язку, який передбачений статтею 5 § 2 Європейської Конвенції з прав людини, коли позбавлення свободи дійсно сталося. Таке повідомлення зазвичай має слідувати після рішення клопотати про взяття або продовження тримання під вартою, але може бути виправданим і довший строк, коли відповідна особа не тримається під вартою на той час або коли потрібна допомога перекладача. Суттєвість наслідків взяття під варту вимагає, щоб особа, чиє тримання під вартою вимагатиметься, отримала правову допомогу, і має бути наданий адвокат за суспільний кошт, якщо особа не може собі цього дозволити. Обов'язок щодо надання інформації про право на адвоката і належного часу для консультації спрямований на забезпечення того, щоб це право надавало реальні переваги особі, яка ризикує бути взятою під варту. Це право також передбачає, що орган, який затримав або звинувачує особу, або розслідує справу щодо неї, вжив належних заходів для забезпечення, аби відповідна особа дійсно мала змогу зв'язатися із адвокатом, і це може вимагати надання такої інформації про адвокатів, щоб з ними можна було зв'язатися, і використання допомоги перекладача, щоб пояснити право на консультацію та представництво і допомогти у його здійсненні. Це також передбачає надання відповідних умов для консультації із адвокатом. Положення цього правила стосуються права на правову допомогу щодо процедури вирішення питання про тримання під вартою. Вони не стосуються дійсної присутності адвоката протягом розслідування. Хоча надзвичайний стан згідно статті 15 Європейської Конвенції з прав людини дозволяє певний відступ від стандартів, що застосовуються за звичайних умов, викладені тут права є такими, які мають продовжувати бути доступними і які насправді визнані суттєвими гарантіями від можливого зловживання владою³⁸. Але у стані надзвичайності строк, який може бути прийнятним до того, коли особі дозволять отримати правову пораду та

³⁸ Див., наприклад, *Brannigan and McBride v United Kingdom*, 26 травня 1993 року, *Aksoy v Turkey*, 18 грудня 1996 року та *Demir v Turkey*, 23 вересня 1998 року

допомогу для того, щоб надати доводи проти рішення клопотати про тримання під вартою, неминуче відіб'ється на відстрочці, яка дозволена правилом 20, у доставленні до судового органу для слухання щодо тримання під вартою.

26. Особі, тримання під вартою якої вимагається, та її адвокату надається своєчасний доступ до документів, які мають значення для цього рішення.

Відкриття документів адвокату особи, чиє тримання під вартою (або його продовження) вимагатиметься, є суттєвим для того, щоб адвокат був здатен ефективно заперечувати проти клопотання щодо необхідності застосування такого заходу³⁹. Хоча певні обмеження у відкритті можуть бути виправдані, особливо метою забезпечити відправлення правосуддя або захистити національну безпеку, вони не повинні суттєво підривати здатність підготувати доводи проти тримання під вартою⁴⁰.

27. [1] Особа, що є громадянином іншої держави і тримання під вартою якої вимагається, має право на те, щоб консул цієї держави був повідомлений про таку можливість за достатній час, щоб отримати від нього пораду та допомогу.

[2] Це право, коли можливо, має також поширюватися на осіб, що мають громадянство як держави, де тримання під вартою вимагається, так і іншої держави.

Ця вимога намагається забезпечити виконання зобов'язань за статтею 36 Віденської Конвенції щодо консульських зносин, і її важливість також визнана у статтях 14-18 Додатку до Рекомендації № R (84) 12 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо іноземних в'язнів. Важливість цих зобов'язань щодо підозрюваних-негромадян була підкреслена Міжнародним судом справедливості⁴¹. Хоча ці зобов'язання не передбачають консульського захисту для осіб із подвійним громадянством з боку держави, громадянами якої вони є, визнано, що наявність родини та власності у іншій державі, громадянами якої вони є, може зробити бажаним надати доступ до служ-

³⁹ Див., наприклад, *Shishkov v Bulgaria*, 9 січня 2003 року

⁴⁰ Див., наприклад, *Garcia Alva v Germany*, 13 лютого 2001 року

⁴¹ У справах *LaGrand (Germany v United States of America)*, 27 червня 2001 року та *Avena and Other Mexican Nationals (Mexico v United States of America)*, 31 березня 2004 року

бов'я консульства цієї країни. Рішення щодо зв'язку із консулом має прийматися особою, про чиє тримання під вартою (або його продовження) клопотатиметься, якщо тільки вона не є неправозадатною приймати таке рішення, і тоді відповідальність за допомогу у такому контакті має лежати на судовому органі, що здійснює слухання щодо тримання під вартою. Це право не створює будь-якого обов'язку органів влади намагатися встановити громадянство особи, що тримається під вартою. Держава може вирішити вважати особу, яка є громадянином цієї держави і іншої держави (держав), своїм громадянином.

28. Особа, тримання під вартою якої вимагається, має право бути присутньою під час розгляду питання про тримання під вартою. За певних обставин ця вимога може виконуватися за допомогою відеозв'язку.

Це право відбиває важливість того, щоб особа, про чиє тримання під вартою (або його продовження) клопотатиметься, була здатна заперечити проти клопотання щодо виправданості застосування такого заходу⁴². Визнано, що у певних випадках (особливо, коли йдеться про міркування безпеки або відстань), цієї мети можна досягнути, не доставляючи особу фізично до судового органу. Але будь-який використаний відеозв'язок має бути таким, щоб надавати таку ж ефективну можливість передавати відомості від неї та до неї і оцінити її фізичний та психічний стану, якби вона були фізично присутня. Крім того, присутність є правом, який певні особи можуть не забажати використовувати.

29. Відповідний переклад у судовому органі, що розглядає, чи тримати когось під вартою, має забезпечуватися за суспільні кошти, якщо відповідна особа не розуміє і не говорить мовою, що зазвичай використовується у такому процесі.

Обов'язок забезпечити переклад визнає, що здатність особи, про чиє тримання під вартою (або його продовження) клопотатиметься, приймати участь у розгляді може бути підірвана через мовні складнощі. Але цей обов'язок виникає, лише якщо здатність особи розмовляти та розуміти мову розгляду є недостатньою і, у іншому випадку, не перетворюється на право користуватися найбільш улюбленою мовою.

⁴² Див. *Grauzinis v Lithuania*, 10 жовтня 2000 року

30. Особі, що присутня під час розгляду питання про тримання під вартою, має бути надана можливість помитися, а якщо вона є чоловіком – поголитися, окрім випадків, коли це призведе до докорінної зміни його звичайної зовнішності.

Особам, що доставляються до судового органу, який може постановити їх тримання під вартою, має бути надана можливість представити себе якнайкраще під час будь-якого розгляду перед судовим органом. Стосовно особистої гігієни це означає, що їх мають надати можливість помитися перед цим, а чоловікам – поголитися, якщо, звісно, це не змінить докорінно їх звичайний зовнішній вигляд. Ця вимога повторює правила 20.4, 68.2 та 97 Європейських пенітенціарних правил.

31. Попередні правила у цьому розділі мають застосовуватися до продовження тримання під вартою.

Попередні вимоги також застосовуються до будь-якого розгляду, під час якого може бути прийняте рішення щодо продовження тримання під вартою, і вони повторюють положення правил 23.1, 23.2, 37.1-4, 98.1 та 98.2 Європейських пенітенціарних правил.

Повідомлення родини

32. [1] Особа, тримання під вартою якої (або його продовження) вимагається, має право на те, щоб члени її родини були своєчасно повідомлені про дату та місце розгляду питання про тримання під вартою, якщо тільки це суттєво не зашкодить відправленню правосуддя або національній безпеці.

[2] У будь-якому разі рішення щодо контакту із членами родини має приймати особа, тримання під вартою якої (або його продовження) вимагається, якщо тільки вона не є правоздатною прийняти таке рішення або для цього є інше нагальне виправдання.

Застосування тримання під вартою впливатиме на родину відповідної особи, і обов'язок повідомити родину відбиває право, яке як вона, так і члени її родини мають за статтею 8 Європейської Конвенції з прав людини, а також важливість такого зв'язку як гарантії від можливого зловживання. Зволікання із повідомленням родини може бути виправданим лише за виключних обставин, коли може бути завдано шкоди відправленню правосуддя або національній безпеці (наприклад, через ризик змови). Відповідальність, які бать-

ки несуть за неповнолітню особу, може бути випадком, який виправдовує зневагу до бажання підозрюваного не інформувати його родину. Поняття «члени родини» слід надавати широке значення, що використовується Європейським судом з право людини⁴³, а не посилятися на визнані законом стосунки. Родина може бути повідомлена безпосередньо або через адвоката відповідної особи. Право на повідомлення членів родини про наступний розгляд щодо тримання під вартою не обов'язково означає, що вони мають право бути присутніми на ньому.

Залік тримання під вартою до покарання

33. [1] Будь-який строк тримання під вартою до засудження має зараховуватися до строку будь-якого призначеного пізніше покарання у вигляді позбавлення волі.
- [2] Будь-який строк тримання під вартою може бути врахований при визначенні покарання, що не пов'язане із позбавленням волі.
- [3] Характер та тривалість попередньо застосованих альтернативних заходів також може враховуватися при визначенні покарання.

Некаральний характер тримання під вартою вимагає, щоб строк, проведений під вартою, зараховувався до строку ув'язнення: відхилення від цього правила може бути допустимим, — якщо це взагалі можливо, — лише у окремих випадках і з особливих підстав, для яких національне законодавство передбачає відповідні повноваження у створенні виключень. Характер режиму у місці, де особа тримається під вартою, не повинен мати будь-яких наслідків для розрахунку вказаного заліку. Оскільки ув'язнення може й не бути призначене особі, засуджений за правопорушення, після того як вона певний час трималась під вартою, було б відповідним розглянути можливість врахувати цей строк при призначенні нев'язничного покарання. Це було б особливо бажаним для альтернатив до тримання під вартою, які все ж таки значно обмежують свободу особи. Так, у Португалії строк ув'язнення зменшується, коли було застосовано домашній арешт як альтернативу триманню під вартою. Багато держав також зараховують до строку ув'язнення час, проведений під вартою в очікуванні екстрадиції.

⁴³ Див., наприклад, *X, Y ma Z v United Kingdom*, 22 квітня 1997 року

Компенсація

34. [1] Мають бути розглянуті положення щодо компенсації особам, які трималися під вартою і не були потім засуджені за правопорушення, у зв'язку з яким вони трималися під вартою; така компенсація має покривати втрату доходів, втрачену вигоду та моральну шкоду.

[2] Компенсація не повинна вимагатися, коли встановлено, що особа, яка трималась під вартою, активно сприяла через свою поведінку виникненню розумної підозри у тому, що вона вчинила правопорушення, або навмисно перешкоджала розслідуванню стверджуваного правопорушення.

Ше одним наслідком некарального характеру тримання під вартою є те, що слід розглянути можливість компенсації за витрати, пов'язані із позбавленням свободи, особам, які не були визнані винними у правопорушенні, у зв'язку з яким вони трималися під вартою. Ця можливість є відмінною від обов'язку за статтею 5 § 5 Європейської Конвенції з прав людини надати компенсацію тому, хто тримався під вартою без правової підстави для цього. Виключення із цієї можливості визнає, що у певних випадках поведінка таких осіб може значно вплинути на рішення про тримання їх під вартою. Але це правило також залишає державам можливість встановити інші обставини, за яких компенсація має призначатися. Хоча зазнана шкода у багатьох випадках вимагатиме фінансової компенсації, але інші форми відшкодування можуть бути доречними, коли шкода має моральний характер.

III. Умови тримання під вартою

Загалом

35. Умови тримання під вартою мають, за виключенням правил, викладених нижче, відповідати Європейським пенітенціарним правилам.

35. Європейські пенітенціарні правила стосуються усіх в'язнів, але також визнано, що статус осіб, що тримаються під вартою, вимагає додержання певних додаткових правил.

Наведені Європейські пенітенціарні правила мають особливе значення для наступних аспектів тримання під вартою:

Прийняття – 14, 15 та 16;

Одяг та місця для спання – 20, 21 та 97;
Процедури оскарження – 70;
Контакти із зовнішнім світом – 17, 24 та 99;
Дисципліна та покарання – 56-62;
Охорона здоров'я – 15.1(e), 15.1(f), 16(a) та 39-48;
Інформація про права, правила та інші питання – 15.2, 30 та 38.3;
Інспекції та моніторинг – 92 та 93;
Характер та розмір приміщень – 18.1-7, 18.10 та 96;
Особиста гігієна – 19.3-7;
Підготовка захисту та доступ до правової допомоги – 23 та 98;
Релігія та вірування – 29;
Санітарні умови – 19.1-3;
Розділення по категоріям – 11.1, 11.2, 18.8 та 18.9;
Персонал – 71-81 та 89;
Час поза камерою та допустимі види діяльності – 25, 27 та 101;
Користування установами, іншими ніж установи тримання під
вартовою – 10.3(b);
Соціальна допомога – 16(d);
Праця та освіта – 26, 28 та 100.

Відсутність в установі тримання під вартою

36. [1] Особа, що тримається під вартою, має залишати установу тримання під вартою для подальшого розслідування, лише якщо це дозволено суддею або прокурорам або з виразної згоди особи, що тримається під вартою, і на обмежений час.

[2] Після повернення до установи тримання під вартою особа, що тримається під вартою, має на її прохання якомога швидше пройти ретельне фізичне дослідження лікарем або, у виключних обставинах, кваліфікованою медичною сестрою.

Комітет Ради Європи із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (Комітет) дійшов думки, що є бажаним, щоб подальші допити поліцією після того, як особа взята під варту, відбувалися у відповідній установі тримання під вартою, а не у приміщенні поліції. Повернення осіб, що тримаються під вартою, під контроль поліції може відбуватися, лише якщо вони виразно погодилися на це або якщо такий перевід є безумовно неминучим і був санкціонований суддею або прокурором. Тривалість такого тимчасового переводу має бути чітко

визначена суддею або прокурором. Після повернення до установи тримання під вартою, слід провести ретельне фізичне обстеження, якщо цього вимагає особа. Таке обстеження має бути завжди незалежним і особливо негайним, якщо є будь-які очевидні ознаки ушкоджень або поганого поводження.

Продовження лікування

37. [1] Мають бути створені умови для того, щоб особи, які тримаються під вартою, продовжували необхідне медичне або стоматологічне лікування, яке вони отримували до затримання, якщо так вирішить лікар або стоматолог установи тримання під вартою після консультації, якщо це можливо, із лікарем або стоматологом особи, що тримається під вартою.

[2] Особі, що тримається під вартою, має бути надана можливість консультуватися та отримувати лікування у власного лікаря або стоматолога, якщо медична або стоматологічна необхідність цього вимагають.

[3] Якщо особі, що тримається під вартою, відмовляють у проханні про консультацію із власним доктором або стоматологом, мають бути наведені мотиви для цього.

[4] Кошти на ці потреби не повинні покриватися адміністрацією установи тримання під вартою.

Невдовзі після того, як особа була оглянута під час прийому, лікар установи має створити умови, аби забезпечити їй можливість продовжити будь-яке медичне лікування, яке вона отримувала на час взяття під вартоу. Рішення щодо такої необхідності має прийматися лікарем установи, якому слід наглядати за лікуванням. Подібні умови слід створити щодо іншого лікування, такого як стоматологічне, гормональне або лікування безпліддя, коли зволікання може бути дуже шкідливим для відповідної особи. Можливість відвідання власним лікарем або стоматологом є також природним наслідком правового статусу особи, що тримається під вартою, і має надаватися, коли в'язничний лікар вирішить, що цього вимагає медична або стоматологічна необхідність. Однак адміністрація установи тримання під вартою не повинна платити за відвідання цими спеціалістами.

Листування

38. Зазвичай не повинно бути будь-яких обмежень щодо кількості листів, які посилає або отримує особа, що тримається під вартою.

Загалом, підстави, з яких можуть бути віправданими обмеження, не повинні стосуватися об'єму листування між особами, що тримаються під вартою, та їх родиною або друзями.

Голосування

39. Особи, що тримаються під вартою, повинні мати змогу приймати участь у публічних виборах та референдумах, що проводяться під час їх тримання під вартою.

Оскільки відповідно до правила 3 осіб, що тримаються під вартою, слід утримувати в умовах, що відповідають їх правовому статусу, і не створювати для них обмежень,крім необхідних для відправлення правосуддя, безпеки установи, інших ув'язнених та персоналу і захисту прав інших осіб, не може бути підстав для відмови їм у праві брати участь у місцевих, національних та європейських виборах, які відбуваються під час їх тримання під вартою. Ненадання особам, що тримаються під вартою, можливості голосувати може створити порушення статті 3 Протоколу 1 до Європейської Конвенції з прав людини⁴⁴.

Освіта

40. Тримання під вартою не повинно надмірно утруднювати освіту для дітей або молодих осіб або надмірно обмежувати доступ до освіти вищого рівня.

Забезпечення того, щоб освіта осіб, які тримаються під вартою, не переривалася та не зазнавала втручання, відповідає їхньому правовому статусу і необхідності поводитися із ними без зайвих обмежень, а також важливості для всіх ув'язнених мати доступ до освіти, як визнано у Рекомендації № R (89) 12 Комітету Міністрів державам-учасницям щодо освіти у в'язницях та у правилах 28.3 та 35.2 Європейських пенітенціарних правил. У відповідні положення щодо освіти осіб, які тримаються під вартою, можуть включатися заходи, які створюють можливість здавати екзамени.

⁴⁴ Див. *Labita v Italy*, 6 квітня 2000 року and *Hirst v United Kingdom* (№ 2), 6 жовтня 2005 року

Дисципліна та покарання

41. Жодне дисциплінарне покарання особи, що тримається під вартою, не повинно призводити до продовження тримання під вартою або до обмежень у підготовці до її захисту.

Слід уникати, наскільки це можливо, застосування дисциплінарних покарань до осіб, які тримаються під вартою, і особливо важливо, щоб вони не зашкоджували можливості такої особи готувати свій захист і не позначалися на строку тримання під вартою, постановленому судовим органом.

42. Покарання у вигляді одиночного утримання не повинно впливати на доступ до адвоката і має надавати мінімальну можливість контактів із родиною на волі. Це не повинно впливати на умови тримання під вартою особи щодо наявності ліжка, можливості фізичних справ, гігієни, доступу до матеріалів для читання та до представників релігії.

Якщо застосовується покарання у вигляді одиночного ув'язнення, покарання має не виходити за межі заборони спілкування з іншими ув'язненими. Тож не повинно бути втручання у доступ до юридичного представника і має зберігатися щонайменше мінімальний контакт із родиною. Крім того, не повинно бути додаткових покарань, таких як погіршення у забезпеченні ліжком або гігієнічними умовами, скорочення часу для вправ, менший доступ до матеріалів для читання або відмова у зустрічі з офіційним представником релігійної організації. Положення цього правила не мають наміру регулювати випадки, коли застосовуються заходи для захисту життя та здоров'я відповідної особи або інших осіб; тим не менше, такі заходи не повинні призводити до погіршення поводження із особою, яка тримається під вартою.

Персонал

43. Персонал, який працює в установі тримання під вартою, має відбиратися та навчатися так, щоб він брав до уваги особливий статус та потреби осіб, що тримаються під вартою.

Це правило підкреслює, що робота з особами, які тримаються під вартою, вимагає спеціальних якостей та навичок, аби забезпечити, щоб відмінний статус та відмінні потреби таких ув'язнених повністю визнавалися і з ними поводилися відповідно до їх правового

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

статусу та потреб. Навчання має включати інструкції щодо діяльності у режимі найменших обмежень, створення можливості особам, що тримаються під вартою, знаходитися поза камерами і займатися змістовою діяльністю розумний період доби і допомогу у таких питаннях, як подання клопотань про звільнення, пошук адвоката або підтримання зв'язків із родиною. Навчання має також зосереджуватися на здатності персоналу відповідно поводитися із спеціальними категоріями осіб, що тримаються під вартою.

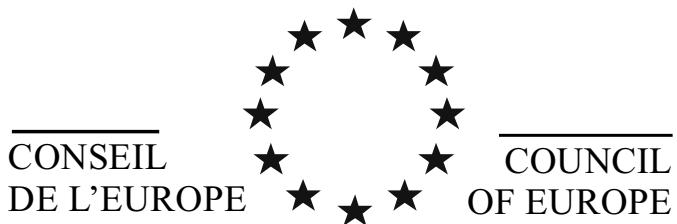
Процедури оскарження

44. [1] Особи, що тримаються під вартою, мають право на оскарження всередині та за межами установи тримання під вартою і на конфіденційний доступ до відповідного органу, який уповноважений розглянути їх скарги.

[2] Це оскарження має бути додатковим до будь-якого права порушити юридичний розгляд.

[3] Скарги мають бути розглянуті якомога швидше.

Час від часу особи, що тримаються під вартою, можуть відчувати несправедливість у поводженні із ними, чи то особисто, чи то як до групи. Це може статися навіть за найкращого керівництва установою тримання під вартою. Важливо, щоб були процедури, які дозволяють таким особам зареєструвати будь-які скарги, які вони мають, і щоб це було можливо зробити зі збереженням конфіденційності. Швидке вирішення скарг має особливе значення для осіб, що тримаються під вартою, оскільки їх тримання має тривати короткий час.

COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

АФАНАСЬЄВ ПРОТИ УКРАЇНИ

(Заява № 38722/02)

РІШЕННЯ

Страсбург
5 квітня 2005

Набрало чинності 5 липня 2005 року
У справі Афанасьєв проти України,
Європейський суд з прав людини, на засіданні Палати у складі:
пан Дж.-П. Коста, голова,
пан А.Б. Бака,
пан І. Кабрал Каретто
пан К. Юнгвирт,
пан В. Буткевич,
пані А. Муларони,
пані Д. Йосине, судді,
и пані С. Долле, секретар секції,
проводивши обговорення конфіденційно 8 червня 2004 року та 15
березня 2005 року,

прийняли наступне рішення, яке було ухвалене у останній із
згаданих днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа була порушена за заявою (№ 38722/02) проти України, поданою до Суду згідно зі статтею 34 Конвенції про захист прав людини та основних свобод («Конвенція») громадянином України паном Олексієм Володимировичем Афанасьевим («заявник») 14 вересня 2002 року.

2. Заявника, якому була надана правова допомога, представляв пан А.П. Бущенко, – адвокат, практикуючий у Харкові. Український Уряд («Уряд») представляли його уповноважені – пані В. Лутковська та пані З. Бортновська.

3. Заявник стверджував, що його піддали поганому поводженню під час перебування під вартою поліції на порушення статті 3 Конвенції, та що він не мав ефективних засобів правового захисту щодо цієї скарги, як того вимагає стаття 13 Конвенції.

4. Заява була спрямована до Другої Секції Суду (Правило 52 § 1 Регламенту Суду). Серед цієї Секції, згідно з Правилом 26 § 1 була сформована Палата для розгляду цієї справи (Стаття 27 § 1 Конвенції).

5. Рішенням від 8 червня 2004 року Суд оголосив заяву прийнятою.

6. Уряд, але не заявник, надав зауваження щодо суті справи (Правило 59 § 1).

7. 1 листопада 2004 року Суд змінив склад своєї Секції (Правило 25 § 1). Ця справа була доручена новому складу Другої Секції (Правило 52 § 1)

ФАКТИ

I. Обставини справи

8. Заявник народився у 1964 р. і мешкає у місті Харкові, Україна.

9. 1 березня 2000 року заявник був затриманий за підозрою у шахрайстві та доставлений до Київського районного відділу міліції міста Харкова.

10. Заявник стверджує, що у районному відділі міліції йому наділи наручники і міліціонери вимагали, щоб він зізнався у злочині. Коли він відмовився, його декілька разів сильно побили. Кожного разу після побиття йому казали, що якщо він не зізнається, його битимуть

і далі. Коли його били останній раз, один з міліціонерів – Г. – вдарив заявника в ліве вухо, наслідком чого стали пухлина і часткова глухота. Після побиття працівники міліції попередили заявника, щоб він «все обдумав» протягом ночі, а в іншому випадку його битимуть знову наступного дня.

11. Заявник стверджує, що на його тілі були численні подряпини та синці. 02.03.2000 р., коли міліціонери збиралися доставити його до ізолятора тимчасового тримання, то в ізоляторі відмовилися прийняти його через наявність численних тілесних ушкоджень.

12. 03.03.2000 р. заявителя супроводили до лікарні, де він був оглянутий лікарем.

13. Того самого дня заявителя перевели в ізолятор тимчасового тримання.

14. 4 березня 2000 року проти заявителя висунули обвинувачення, але відпустили під підписку про невиїзд згідно з рішенням прокурора Київського району міста Харкова.

15. З 5 березня до 7 квітня 2000 року заявителя проходив медичний освідування у відділі судово-медичної експертизи. Судово-медичний експерт зафіксував різноманітні ушкодження на тілі заявителя. Серед ушкоджень були пошкодження лівого вуха, а також синці на тулубі, обличчі, лівій руці та лівій нозі (які Урядом кваліфіковані як легкі тілесні ушкодження). Експерт також зазначив приблизну дату, коли заявителя отримав ці ушкодження: від 5 до 7 днів до 7 березня 2000 року. Ці дати збігалися з періодом тримання заявителя в Київському районному відділі міліції.

16. 13 квітня 2000 року заявителя звернувся до прокурора Харківської області з проханням порушити кримінальну справу проти міліціонерів щодо застосування до нього тортур. Заяву направили на розгляд до прокуратури Київського району міста Харкова.

17. 24 квітня та 18 травня 2000 року заявителя звернувся до прокуратури Київського району з проханням інформувати його щодо результатів розгляду своєї заяви.

18. 24 квітня 2000 року помічник прокурора Київського району міста Харкова прийняв постанову про відмову у порушенні кримінальної справи за відсутністю складу злочину. У своїй постанові помічник прокурора зазначав, що 10 лютого 2000 року проти заявителя була порушена кримінальна справа. Заявник добровільно зізнався у вчиненні ним злочинів, за якими йому було висунуте обвинувачення, коли дізнався, що його спільніки вже зізналися. До того ж, міліціонери були опитані щодо скарг заявителя і повністю заперечу-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

вали звинувачення проти них. Помічник прокурора зробив такий висновок:

«(...) незважаючи на те, що з акту судово-медичного освідування №747/с від 5 квітня 2000 року [випливає, що заявник отримав] легкі тілесні ушкодження, що потягли за собою короткоспайний розлад здоров'я, жодних доказів завдання йому згаданих у акті тілесних ушкоджень працівниками міліції Київського районного відділу міліції м. Харкова не знайдено. Доводи [заявника], викладені у його заяви, слід вважати вигаданими. У цей час йому достовірно відомо про те, що стосовно нього слідством знайдено достатньо доказів щодо вчинення їм злочинів, у яких він звинувачується. Він переслідує мету уникнути покарання, на яке заслуговує».

19. 3 червня 2000 року заявник подав скаргу на цю постанову до Київського районного суду та оскаржив її до прокуратури міста Харкова. (Уряд вважає, що до прокуратури Харківської області заявник подав скаргу 3 липня 2000 року, а до суду – 14 вересня 2000 року, див. параграф 21 нижче).

20. 20 червня 2000 року прокуратура міста Харкова повідомила заявнику про те, що вона відхилила його скаргу щодо скасування постанови від 24 квітня 2000 року.

21. 14 вересня 2000 року заявник подав скаргу до Київського районного суду міста Харкова на постанову від 24 квітня 2000 року.

22. 19 жовтня 2000 року Київський районний суд міста Харкова скасував постанову прокурора від 24 квітня 2000 року і порушив кримінальну справу щодо вказаних заявником працівників міліції за частиною 2 статті 166 Кримінального кодексу України (перевищення влади). Суд вирішив, що прокурор не розслідував причини, з яких утворилися ушкодження в заявника, а також що відмова прокурора порушити кримінальну справу щодо згаданих працівників міліції була необґрунтованою.

23. Кримінальна справа була направлена до прокуратури Київського району. 10 листопада 2000 року ця прокуратура звернулася до прокуратури Харківської області з проханням опротестувати постанову Київського районного суду від 19 жовтня 2000 року до Президії Харківського обласного суду у порядку нагляду. Заявника повідомили про це 26 січня 2001 року.

24. 25 квітня 2001 року прокуратура Харківської області відхилила це прохання за відсутністю підстав для такого протесту і повернула справу до прокуратури району. Заявник був повідомлений про це листом від 27 квітня 2001 року.

25. Кримінальне розслідування було розпочате 28 квітня 2001 року прокурором Київського району, але було припинене постановою від 03 вересня 2001 року за відсутністю складу злочину. Тим не менше, як стверджував Уряд, між травнем та листопадом 2001 року слідчий допитав кілька свідків, у тому числі працівників міліції та родичів заявника.

26. За скаргою заявника 29 жовтня 2001 року прокуратура Харківської області скасувала постанову прокуратури Київського району і передала справу до прокуратури міста Харкова. Остання в свою чергу 7 листопада 2001 року передала справу до прокуратури Жовтневого району для подальшого попереднього розслідування.

27. 13 листопада 2001 року прокуратура Жовтневого району розпочала розслідування.

28. У листопаді та грудні 2001 року були допитані ще кілька свідків та проведені очні ставки.

29. 20 листопада 2001 року у ході розслідування була призначена судово-медична експертиза.

30. 4 грудня 2001 року експерт зробила висновок, що в заявника виявлені тілесні ушкодження середнього ступень тяжкості, що могли виникнути при обставинах, вказаних заявником.

31. 12 грудня 2001 року була призначена додаткова судово-медична експертиза через неповноту першої.

32. Згідно з позицією Уряду, 25 лютого 2002 року других висновок експертів підтверджив, що заявник зазнав легких тілесних ушкоджень до його тримання у Київському районному відділі міліції.

33. За клопотанням адвоката заявника, один з медичних експертів був допитаний у присутності адвоката 21 травня 2002 року. Того ж дня адвокат звернувся з клопотанням здійснити повторну судово-медичну експертизу, оскільки, на його погляд, другому висновку бракувало будь-якого наукового обґрунтування, а, крім того, він суперечив іншим доказам у справі. І хоча прокурор одержав клопотання адвоката, тим не менше, відповіді на нього адвокат так і не отримав.

34. 28 березня 2002 року після закінчення додаткового слідства прокуратура Жовтневого району прийняла постанову про закриття кримінальної справи за відсутністю складу злочину. (Заявника повідомили про це 16 квітня 2002 року). Прокурор стверджував, між іншим, що працівники міліції на допитах заперечували звинувачення щодо них та пояснювали скарги заявника тим, що проти нього здійснювалось кримінальне розслідування. Прокурор далі стверджував, що свідчення Т. та О., що підтверджували скарги заявителя, не можна

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

брати до уваги, оскільки вони спільно із заявником звинувачувались у злочині. Прокурор також посилається на те, що за висновком судово-медичної експертизи ушкодження могли бути завдані заявителю до того, як він потрапив до районного відділу міліції.

35. 16 квітня та 31 травня 2002 року заявителю та його адвокату запросили у прокурора району надати їм доступ до матеріалів справи. Листом від 10 червня 2002 року прокурор відповів, що матеріали справи були спрямовані до прокуратури області на перевірку.

36. Після кількох скарг заявителя та його адвоката до районної, обласної та Генеральної прокуратур, прокуратура Харківської області 9 жовтня 2002 року повідомила заявителю, що кримінальна справа стосовно стверджуваного перевищенні влади працівниками міліції припинена, але справа щодо завдання легких тілесних ушкоджень передана для подальшого розслідування.

37. Того ж дня, 9 жовтня 2002 року прокуратура міста Харкова скасувала постанову від 28 березня 2002 року та надіслала кримінальну справу до прокуратури Жовтневого району для подальшого розслідування, яка 23 серпня 2002 року поновила слідство.

38. Через суперечності у висновках попередніх судово- медичних експертіз проведення повторної експертізи було доручене Головному бюро судово- медичних експертіз у місті Києві.

39. 2 червня 2003 року прокуратура Жовтневого району одержала висновок експерта від 3 лютого 2003 року, в якому зазначалося, що заявителю отримав тілесні ушкодження середнього ступеню тяжкості, які могли бути отримані за обставин, на які посилається заявителю.

40. 25 червня 2003 року прокуратура Харківської області наказала прокуратурі Жовтневого району завершити слідство якомога раніше.

41. 9 липня 2003 року прокуратура Жовтневого району своєю постановою припинила кримінальне розслідування за відсутністю у діях працівників міліції складу злочину. Вона перекваліфікувала склад злочину на завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень невстановленими особами та передала кримінальну справу для розслідування до Київського районного відділу міліції.

42. Заявителю оскаржив цю постанову до Жовтневого районного суду.

43. 15 листопада 2003 року кримінальне розслідування було зупинене і було вирішено продовжити оперативні заходи з метою встановити винних осіб.

44. 31 грудня 2003 року Жовтневий районній суд скасував постанову від 9 липня 2003 року та передав справу для додаткового розслідування. Суд відзначив, зокрема, що органи розслідування не здійснили необхідних заходів, щоб встановити та допитати незалежних свідків, враховуючи те, що свідчення заявника та працівників міліції суперечать одне одному.

45. 30 березня 2004 року прокуратура Жовтневого району ухвалила постанову про припинення кримінальної справи проти працівників міліції, зазначених заявником, та вирішила, що обставини завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень потребують додаткового розслідування.

46. Розслідування продовжується до цього часу, оскільки винні ще не встановлені.

II. Відповідне національне законодавство

1. Конституція України

47. Відповідне положення з Конституції України передбачає:

Стаття 28

«Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому чи такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню...»

2. Кримінально-процесуальний кодекс

48. Стаття 4 Кодексу передбачає, що суд, прокурор або слідчий зобов'язані у межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання.

49. Стаття 22 Кодексу забороняє домагатись показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

50. Особа, що зазнала матеріальної шкоди від злочину, має право заявити до обвинуваченого позов або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого.

3. Цивільний процесуальний кодекс

51. Стаття 221 Цивільного процесуального кодексу передбачає обов'язок суду зупинити провадження у справі в тому випадку, якщо

її розгляд не може відбутися до розгляду іншої справи у цивільному, кримінальному чи адміністративному судочинстві.

4. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994

52. Відповідний уривок із Закону передбачає:

Стаття 2

«Право на відшкодування шкоди в розмірах і порядку, передбачених цим Законом, виникає у випадках:

- постановлення виправдувального вироку суду;
- закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину, відсутністю у діянні складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину;
- відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи з підстав, зазначених у пункті 2 частини першої цієї статті;
- закриття справи про адміністративне правопорушення».

ПРАВО

I. Попередні зауваження уряду

53. Уряд стверджував, що скарги заявителя мають бути визнані неприйнятними, оскільки кримінальна справа, порушення на їх підставі, ще не завершена. У зв'язку з цим Уряд зазначив, що заявителю і його адвокат беруть активну участь у цьому провадженні. Тож заявка є передчасною, і заявителю має дочекатися остаточного рішення на національному рівні, перш ніж звертатися з заявою до Суду.

54. Заявителю заперечував аргументи Уряду. Він стверджував, що на Україні всі заяви про катування зобов'язують прокурора провести кримінальне розслідування обставин. Тим не менше, в даному випадку розслідування тривало занадто довго, а самому заявителю та його адвокату перешкоджали ефективно брати участь в розслідуванні. Більше того, слідчі виявили своє небажання проводити належне та безстороннє розслідування його скарг.

55. Суд зазначає, что заперечення Уряду тісно пов'язані зі скаргами заявителя за статтями 3 та 13 Конвенції. За таких обставин, Суд приєднує попередні зауваження до суті скарг заявителя.

II. Заявлене порушення статті 3 Конвенції

56. Заявник скаржився на те, что зазнав поганого поводження під час затримання і органи державної влади не здійснили ретельного та ефективного розслідування. Він посилається на статтю 3 Конвенції, яка передбачає:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню».

A. Заявлене погане поводження під час затримання у міліції

1. Доводи сторін

57. Уряд заявляє, что не існувало жодних доказів, які б свідчили, что заявителя зазнав будь-яких ушкоджень у районному відділі міліції, перебуваючи у руках працівників міліції. Уряд посилається на суперечливі свідчення заявителя стосовно подробиць побиття, про яке заявляє.

58. Заявник стверджував, что окрім його свідчень щодо часу та характеру його ушкоджень, було достатньо доказів, у тому числі медичні висновки, щоб підтвердити його скаргу про те, что ці ушкодження могли бути спричинені лише під час його затримання у районному відділі. Також декілька свідків дали свідчення щодо стану його здоров'я до затримання. Заявник заперечував доводи Уряду про те, что він давав суперечливі свідчення щодо подробиць побиття. Єдина суперечність, якої він припустився стосувалася прізвища одного з можливих винуватців, і це сталося через непорозуміння.

2. Оцінка Суду

59. Суд нагадує, что стаття 3 Конвенції втілює одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Вона безумовно забороняє тортури або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання. Зобов'язання Високих Договірних Сторін за статтею 1 Конвенції забезпечити кожному у межах своєї юрисдикції права та свободи, визначені у Конвенції, якщо розглядати його у сукупності зі статтею 3, вимагає, щоб держави вжили заходів, які забезпечать, аби особи у межах їх юрисдикції не зазнавали тор-

тур або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження (див., *mutatis mutandis*, рішення Е. та інші проти Великої Британії (E. and Others v. the United Kingdom), № 33218/96, § 88, 26 листопада 2002 року).

60. Суд також нагадує, що погане поводження має досягти мінімального рівня жорстокості, щоб потрапити у сферу дії статті 3 Конвенції. Оцінка цього мінімуму є відносною: вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичні та/або психологічні наслідки і, у певних випадках, стать, вік та стан здоров'я потерпілого. Щодо особи, позбавленої свободи, застосування фізичної сили, яке не було вкрай необхідним через її власну поведінку, принижує людську гідність і є, за загальним правилом, порушенням права, передбаченого у статті 3 (див. рішення Ассенов та інші проти Болгарії (*Assenov and Others v. Bulgaria*) від 28 жовтня 1998 року, звіти про рішення та постанови 1998-VIII, § 94).

61. Суд вважає, що у цій справі ступінь тяжкості ушкоджень, які встановлені судово-медичною експертизою на тілі заявитика незабаром після його звільнення (див. параграф 15 вище), вказує, що ушкодження заявитика були достатньо суттевими, щоб утворити нелюдське та таке, що принижує гідність поводження у значенні статті 3 (див., наприклад, процитоване рішення Ассенов та інші проти Болгарії, § 95). Залишається лише вирішити, чи має держава бути визнана відповідальною за статтею 3 щодо цих ушкоджень.

62. Суд відзначає, що матеріали справи підтверджують, що заявитик зазнав насильства під час свого затримання. Але заявитик не надав жодних незалежних доказів, здатних підтвердити його заяви, ніби ушкодження були завдані працівниками міліції. Не було жодного свідка події. За відсутності будь-яких незалежних свідків, які були присутні під час побиття, Суд вважає неможливим встановити, чи були ушкодження заявитикові завдані працівниками міліції, як це стверджується.

63. Однак Суд вважає, що у сукупності медичні докази, свідчення заявитика, факт його перебування у районному відділі міліції протягом трьох днів та відсутність будь-якого іншого вірогідного пояснення щодо походження ушкоджень заявитика, викликають розумну підозру, що ці ушкодження могли завдати працівники міліції.

64. Суд нагадує, що держава відповідає за благополуччя осіб, взятих під варту, і органи влади зобов'язані захищати таких осіб. Пам'ятаючи про обов'язок органів влади звітувати щодо ушкоджень, завданих особам, що перебувають під їхнім контролем, Суд вважає,

що нездатність встановити державних службовців, винних у злочинному насильстві щодо затриманої особи, як у цьому випадку, не може звільнити державу від відповідальності за Конвенцією (див, *mutatis mutandis*, Есен (Esen) проти Туреччини, № 29484/95, § 28; Яз (Yaz) проти Туреччини, № 29485/95, § 30; Айше Тепе (Ayşe Tere) проти Туреччини, № 29422/95, 22 липня 2003 року).

65. Усвітлі вищезазначеного, та за відсутності жодного вірогідного пояснення Уряду щодо походження ушкоджень заявника, слідважати, що заявник отримав ушкодження внаслідок нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, зяке Уряд має нести відповідальність.

66. Суд робить висновок, що тут було порушення статті 3 Конвенції у цьому відношенні.

B. Відповідність розслідування

1. Доводи сторін

67. Уряд доводив, розслідування стосовно тверджень заявника було розпочате негайно після подання ним скарги. На думку Уряду, під час розслідування було здійснено багато заходів, а повернення справи для додаткового розслідування прокурорами вищого рівня та судами свідчило про намір державних органів провести всебічне і об'єктивне розслідування.

68. Заявник стверджував, що попри обов'язок, покладений на них законом, слідчий і прокурор, які бачили заявника після побиття, виявили абсолютну байдужість стосовно його ушкоджень. Далі заявник стверджував, що розслідування проводилося некваліфіковано і тривало надто довго. Заявник також доводив, що затримка з допитом свідків мала згубні наслідки для розслідування, оскільки деякі з них вже не могли чітко згадати події. Заявник зауважив, що йому заважали активно брати участь у розслідуванні, якщо зважити на затримки з повідомленням йому про ухвалені процесуальні рішення та відмову надати йому повний доступ до матеріалів справи.

2. Оцінка Суду

69. Суд нагадує, що стаття 3 Конвенції створює позитивний обов'язок ефективно розслідувати заяви про погане поводження (пропитоване вище рішення Ассенов та інші проти Болгарії, § 101-106). Однак питання, чи буде відповідним та необхідним встановлювати процесуальне порушення статті 3, коли заявник також спирається на статтю 13 Конвенції, залежатиме від обставин кожної справи.

У цій справі Суд встановив, що заявник зазнав нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, перебуваючи під вартою міліції, за яке Уряд має нести відповідальність за Конвенцією. А таких обставин, Суд вважає, що його скаргу щодо відсутності ефективного розслідування органами влади щодо причин його ушкоджень більш доречно розглядати за статтею 13 Конвенції (порівняй, Ільхан (Ilhan) проти Туреччини, № 22277/93, §§ 89-92, ECHR 2000-VII).

ІІІ. Заявлене порушення статті 13 Конвенції

71. Заявник скаржився за статтею 13 Конвенції на відсутність ефективного засобу правового захисту щодо статті 3 Конвенції.

72. Стаття 13 Конвенції передбачає:

«Кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи».

1. Доводи сторін

73. Уряд стверджував, що розслідування за скаргами заявителя було правовим засобом захисту, який заявителя використав ефективно.

74. Заявник стверджував, що стаття 13 Конвенції була порушенна, оскільки органи державної влади не змогли провести ефективне розслідування у його справі. Він посилився на свої доводи, згадані у параграфі 68 вище. Він також доводив, що національне законодавство не передбачає відшкодування за обставин його справи, оскільки його визнали винним у вчиненні злочину (див. параграф 52 вище). Заявник стверджував, що розгляд цивільної справи щодо відшкодування компенсації за спричинену шкоду в будь-якому разі залежав би від результату кримінального розслідування, яке досі триває.

2. Оцінка Суду

75. Суд нагадує, що стаття 13 Конвенції гарантує доступність на національному рівні засобу захисту, здатного втілити в життя сутність прав та свобод за Конвенцією, у якому б вигляді вони не забезпечувались у національній правовій системі. Таким чином, стаття 13 вимагає, щоб норми національного правового засобу стосувалися сутності «небезпідставної заяви» за Конвенцією та надавали відповідне відшкодування, хоча Держави-учасниці мають певну свободу розсуду щодо способу, у який вони виконують свої зобов'язання

за цим положенням Конвенції. Зміст зобов'язань за статтею 13 також залежить від характеру скарги заявитика за Конвенцією. Тим не менше, засіб захисту, що вимагається статтею 13, має бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави (рішення Айдин (Aydin) проти Туреччини від 22 вересня 1997 року, Звіти 1997-VI, сс. 1895-96, § 103 та Кайя (Kaya) проти Туреччини від 19 лютого 1998 року, звіти 1998-I, сс. 329-30, § 106). Суд також нагадує: коли особа робить небезпідставну заяву, що вона зазнала тортуру або істотно поганого поводження з боку держави, поняття «ефективного засобу захисту» передбачає, між іншим, ретельне та ефективне розслідування, яке здатне призвести до встановлення та покарання відповідальних осіб, і включає ефективний доступ скаргника до процедури розслідування (див. рішення Текін (Tekin) проти Туреччини від 9 липня 1998 року, звіти 1998-IV, с. 1517, § 52).

76. Суд відзначає, що за скаргою заявитика, державні органи провели поверхове розслідування і лише допитали можливих порушників. Вони прийняли заперечення працівників міліції за чисту монету та відмовили у порушенні кримінальної справи щодо них попри свідчення заявитика та незаперечні тілесні ушкодження в нього. Кримінальне розслідування скарги заявитика почалося лише через більш ніж рік після подій. Суд згоден із заявитиком у тому, що недоліки на початковій стадії розгляду його заяви суттєво вплинули на подальший хід розслідування загалом. Багато свідків були допитані лише через значний час (травень-листопад 2001 року) та не могли чітко свідчити щодо подій у березні 2000 року. Суд також відзначає, що у двох випадках національні суди визначали суттєві недоліки у розслідуванні: більшість свідків були допитані лише після тривалої затримки, у той час як декілька інших свідків не були допитані взагалі. На думку Суду, ці недоліки самі собою дають достатні підстави для висновку, що органи влади не виконали своїх зобов'язань за статтею 13 Конвенції.

77. Щодо процедури відшкодування шкоди, Суд не вважає, що національне право щодо компенсації за незаконні слідчі дії (параграф 52 вище) стосується цієї справи, оскільки позов про відшкодування за шкоду, завдану злочином, може подаватися як за Цивільним процесуальним, так і за Кримінально-процесуальним кодексом (див. параграфи 49-51 вище). Але такий позов має подаватися проти певної особи або осіб. Цей засіб захисту стає марним, якщо вин-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

на особа не встановлена і не звинувачена. Тож відсутність жодного результату у головному кримінальному процесі також заважала заявику ефективно звернутися до цього засобу захисту, оскільки на практиці цивільний позов про компенсацію не міг бути розглянутий до остаточного встановлення фактів у триваючому кримінальному процесі.

78. Зважаючи на ці міркування, Суд відхилає попередні зауваження Уряду щодо необхідності для заявника дочекатися остаточного результату розслідування його заяв, та визнає, що було порушення статті 13 Конвенції у цьому відношенні.

IV. Застосування статті 41 Конвенції

79. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає порушення Конвенції або її Протоколів, та якщо національне право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, якщо необхідно, призначає справедливе відшкодування потерпілій стороні».

A. Шкода

80. Суд підкреслює, що за Правилом 60 Регламенту Суду будь-яка вимога щодо справедливого відшкодування має бути класифікована та надана у письмовому вигляді, разом з відповідними підтвердженчими документами, без чого Суд може відхилити вимогу загалом або частково.

(а) майнова шкода

81. Заявник не заявив жодних вимог за цим пунктом протягом встановленого строку; тож Суд не призначає відшкодування.

(б) немайнова шкода

82. Заявник вимагав 50,000 євро на відшкодування немайнової шкоди.

83. Уряд доводив, що вимога необґрутована та непомірна. Уряд просив Суд присудити відшкодування немайнової шкоди на справедливій основі з урахуванням попередньої практики.

84. Суд, зважаючи на свій висновок щодо скарг заявитика, вважає, що він напевно зазнав певної немайнової шкоди через погане поводження під час затримання у міліції. Оцінюючи обставини на справедливій основі, Суд призначає відшкодування заявитику 6,500 євро.

B. Витрати

85. Заявник вимагав 10,100 доларів США (7,720 євро) на відшкодування витрат, що він поніс під час національних та конвенційних процедур.

86. Уряд доводив, що вимоги щодо кількості годин, витрачених адвокатом заявителя на підготовку заяви, як і на подальші письмові звернення до Суду, перебільшені. Крім того, немає доказів того, що ці кошти дійсно були витрачені.

87. Суд нагадує, що для того, щоб витрати були включені до відшкодування за статтею 41, слід встановити, що вони дійсно та необхідно були витрачені, щоб запобігти виникненню або виправити становище, яке було визнано порушенням Конвенції, та були обґрунтовані за розміром (див. Нільсен та Йонсен (Nilsen and Johnsen) проти Норвегії, № 23118/93, § 62, ECHR 1999-VIII).

Суд вважає, що ці вимоги не були виконані у цій справі. Він вважає, що адвокат заявителя перебільшив час, витрачений на підготовку справи. Він не впевнений, що витрати, що ніби відбивають більш ніж двісті годин ефективної роботи та складають 10,100 доларів США, були усі витрачені, або обґрунтовано витрачені, у зв'язку із скаргою, поданою до Суду. Але, очевидно, що заявителю мав певні витрати на правову допомогу, враховуючи заходи, здійснені його адвокатом на національному рівні, а також зауваження та інші подання, підготовлені адвокатом для Суду.

88. Враховуючи усі доречні фактори, Суд призначає 1,500 євро, які після відрахування 890 євро, які заявителю отримав у якості правової допомоги від Ради Європи, дорівнюються 610 євро щодо витрат, плюс будь-які податки, якими може оподатковуватись ця сума.

C. Пеня

89. Суд вважає відповідним, що пена має базуватися на процентній ставці Європейського Центрального Банку, до якого слід додати три проценти.

На цих підставах Суд одностайно

1. Відхиляє попереднє заперечення Уряду;
2. Визнає, що було порушення статті 3 Конвенції;
3. Визнає, що було порушення статті 13 Конвенції;
4. Визнає,

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

(а) що держава-відповідач має сплатити заявнику, протягом трьох місяців з дня, коли рішення стане остаточним відповідно до статті 44 § 2 Конвенції, наступні суми:

(i) 6,500 євро (шість тисяч п'ятсот євро) стосовно немайнової шкоди;

(ii) 610 євро (шістсот десять євро) стосовно витрат;

(iii) будь-які податки, якими може оподатковуватись ці суми;

(б) що згадані суми мають бути конвертовані у національну валюту відповідної держави за ставкою, що діє на день виплати;

(с) що після перебігу згаданих вище трьох місяців і до виплати має сплачуватись простий процент на згадані суми за ставкою, що дорівнює процентній ставці Європейського Центрального Банку протягом строку невиплати плюс три проценти;

5. відхиляє решту вимог заявника щодо справедливого відшкодування.

Вчинено англійською, та проголошено письмово 5 квітня 2005 року відповідно до правила 77 §§ 2 та 3 Регламенту Суду.

Дж.-П. Коста

голова

С. Долли

sekretar

**ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАПОБІГАННЯ
КАТУВАННЯМ ЧИ НЕЛЮДСЬКОМУ АБО ТАКОМУ,
ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЮ ЧИ ПОКАРАННЮ**

Рада Європи

Неофіційний переклад

**Держави-члени Ради Європи, які підписали цю Конвенцію,
враховуючи положення Конвенції про захист прав і основних
свобод людини,**

нагадуючи, що згідно зі статтею 3 згаданої Конвенції жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання,

відмічаючи, що механізм, передбачений у зазначеній Конвенції, застосовується до осіб, які вважають себе жертвами порушення статті 3,

переконані в тому, що захист позбавлених волі осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання міг би бути посиленій позасудовими засобами превентивного характеру, які ґрунтуються на інспекціях,

погодились про таке:

ГЛАВА I

Стаття 1

Цим створюється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі Комітет). Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання.

Стаття 2

Кожна Сторона дозволяє інспектувати, відповідно до цієї Конвенції, будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому тримаються особи, позбавлені волі органом державної влади.

Стаття 3

Виконуючи цю Конвенцію, Комітет та компетентні національні органи відповідної Сторони співпрацюють між собою.

ГЛАВА II

Стаття 4

1. Комітет складається із такого числа членів, яке відповідає кількості Сторін.

2. Члени Комітету відбираються із числа осіб, які мають високі моральні якості, визнаний авторитет у галузі прав людини або професійний досвід у питаннях, які охоплюються цією Конвенцією.

3. Серед членів Комітету не може бути двох громадян однієї і тієї ж держави.

4. Члени Комітету здійснюють свої повноваження у їхній особистій якості, вони є незалежними і неупередженими і завжди повинні бути готовими виконувати свої функції в Комітеті ефективно.

Стаття 5

1. Члени Комітету обираються Комітетом міністрів Ради Європи абсолютною більшістю голосів із списку осіб, що складає Президія Консультативної асамблей Ради Європи; національна делегація кожної Сторони в Консультативній асамблей висуває трьох кандидатів, з яких принаймні два повинні бути її громадянами.

2. Така ж процедура застосовується під час заповнення вакансій, що виникли.

3. Члени Комітету обираються терміном на чотири роки. Вони можуть бути переобрани тільки один раз. Однак термін повноважень трьох з тих членів, які були обрані на перших виборах, закінчується в кінці дворічного періоду. Члени, повноваження яких мають закінчитися в кінці першого дворічного періоду, визначаються Генеральним секретарем Ради Європи за жеребом одразу ж після перших виборів.

Стаття 6

1. Комітет проводить свої засідання за закритими дверима. Кворум складає більшість його членів. За винятком положень пункту 2 статті 10, рішення Комітету ухвалюються більшістю голосів присутніх членів.

2. Комітет складає свої власні правила процедури.

3. Секретаріат Комітету забезпечується Генеральним секретарем Ради Європи.

ГЛАВА III

Стаття 7

1. Комітет організовує інспекції до місць, зазначених у статті 2. Okрім періодичних інспекцій, Комітет може організовувати такі інші інспекції, які, на його думку, необхідні у кожному конкретному випадку.

2. Як правило, інспекції здійснюються принаймні двома членами Комітету. Комітет може, якщо він вважає це за необхідне, використовувати послуги експертів і усних перекладачів.

Стаття 8

1. Комітет повідомляє уряд відповідної Сторони про свій намір здійснити інспекцію. Після такого повідомлення він може інспектувати будь-яке місце, зазначене у статті 2, в будь-який час.

2. З метою сприяння Комітету у виконанні його завдання відповідна Сторона забезпечує Комітету:

а) доступ на свою територію і право подорожування по ній без будь-якого обмеження;

б) повну інформацію про місця, де тримаються особи, позбавлені волі;

с) необмежений доступ до будь-якого місця, де знаходяться особи, позбавлені волі, включаючи право відвідування таких місць без будь-якого обмеження;

д) іншу наявну у Сторони інформацію, яка необхідна Комітету для виконання ним свого завдання. Запитуючи таку інформацію, Комітет враховує норми діючого національного законодавства та професійної етики.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

3. Комітет може проводити з позбавленими волі особами бесіди віч-на-віч.

4. Комітет може вільно спілкуватися з будь-якою особою, яка, на його думку, може надати йому необхідну інформацію.

5. У разі необхідності, Комітет може негайно повідомити свої міркування компетентним органам відповідної Сторони.

Стаття 9

1. У виняткових випадках компетентні органи відповідної Сторони можуть заявити Комітету заперечення проти здійснення інспекції у термін або до місця, що запропоновані Комітетом. Такі заперечення можуть мотивуватися тільки інтересами національної оборони, державної безпеки, серйозними заворушеннями у місцях знаходження осіб, позбавлених волі, станом здоров'я відповідної особи або проведением термінового допиту у зв'язку із тяжким правопорушенням.

2. Після таких заперечень Комітет і відповідна Сторона невідкладно проводять консультації з метою з'ясування ситуації та досягнення згоди про вжиття заходів, які дозволили б Комітету швидко виконати свої функції. Такі заходи можуть включати перепровадження в інше місце будь-якої особи, яку Комітет має намір відвідати. До початку інспекції відповідна Сторона надає Комітету інформацію про будь-яку відповідну особу.

Стаття 10

1. Після кожної інспекції Комітет складає доповідь про факти, які були встановлені під час інспекції, з урахуванням будь-яких міркувань, які можуть бути висловлені відповідною Стороною. Він пепрепроваджує останній свою доповідь, яка містить будь-які необхідні, на його думку, рекомендації. Комітет може проводити з відповідною Стороною консультації з метою внесення, у разі необхідності, пропозицій про поліпшення захисту позбавлених волі осіб.

2. Якщо Сторона відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, Комітет, після надання цій Стороні можливості повідомити свою думку, може більшістю у дві третини голосів своїх членів прийняти рішення про оприлюднення заяви з цього приводу.

Стаття 11

1. Інформація, зібрана Комітетом у зв'язку з інспекцією, його доповідь та його консультації з відповідною Стороною є конфіденційними.

Європейська Конвенція про запобігання катуванням

2. Комітет публікує свою доповідь, а також будь-які коментарі відповідної Сторони на прохання цієї Сторони.

3. Однак особисті відомості не публікуються без чітко висловленої згоди відповідної особи.

Стаття 12

З урахуванням правил конфіденційності, викладених у статті 11, Комітет кожного року подає Комітету міністрів загальну доповідь про свою діяльність, яка перепроваджується Консультативній асамблеї і оприлюднюється.

Стаття 13

Члени Комітету, експерти та інші особи, послугами яких користується Комітет, повинні, під час і після виконання ними свого мандата, зберігати конфіденційність фактів або інформації, які стали їм відомі під час виконання ними своїх функцій.

Стаття 14

1. Прізвища осіб, послугами яких користується Комітет, зазначаються у повідомленні, передбаченому у пункті 1 статті 8.

2. Експерти здійснюють свою діяльність за дорученням та під егідою Комітету. Вони мають володіти глибокими знаннями і великим досвідом у питаннях, які охоплюються цією Конвенцією, і повинні бути такими ж незалежними, неупередженими та готовими до виконання своїх функцій, як і члени Комітету.

3. В окремих випадках відповідна Сторона може заявити про те, що експерт або інша особа, послугами якої користується Комітет, не може бути допущена до участі в інспектуванні місця, яке знаходиться під юрисдикцією цієї Сторони.

ГЛАВА IV

Стаття 15

Кожна Сторона повідомляє Комітету назву та адресу органу, уповноваженого отримувати повідомлення для свого уряду, а також прізвище та адресу будь-якого співробітника по підтриманню зв'язку, якого вона може призначити.

Стаття 16

Комітет, його члени та експерти, згадані у пункті 2 статті 7, користуються привілеями та імунітетами, зазначеними у Додатку до цієї Конвенції.

Стаття 17

1. Ця Конвенція не зашкоджує положенням національного законодавства або будь-якої міжнародної угоди, які передбачають більш надійний захист позбавлених волі осіб.

2. Нішо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує повноваження органів, передбачених Європейською конвенцією про права людини, або як таке, що дозволяє відступати від зобов'язань, взятих Сторонами за зазначеною Конвенцією.

3. Комітет не інспектує місця, які ефективно і регулярно відвідуються представниками або делегатами Держав-Заступниць або Міжнародного комітету Червоної Хреста згідно із Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та Додатковими протоколами до них від 8 червня 1977 року.

ГЛАВА V

Стаття 18

Цю Конвенцію відкрито для підписання державами-членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації, прийняттю або затвердженню. Ратифікаційні грамоти або документи про прийняття чи затвердження здаються на зберігання Генеральному секретарю Ради Європи.

Стаття 19

1. Ця Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати, на яку сім держав-членів Ради Європи висловили свою згоду про обов'язковість для них цієї Конвенції відповідно до положень статті 18.

2. Стосовно будь-якої держави-члена, яка висловлюватиме свою згоду про обов'язковість для неї цієї Конвенції після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що настає після закінчення тримісячного періоду від дати здачі на

Європейська Конвенція про запобігання катуванням

зберігання ратифікаційної грамоти або документа про прийняття чи затвердження.

Стаття 20

1. Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про прийняття чи затвердження може визначити територію (території), до якої застосовуватиметься ця Конвенція.

2. Будь-яка держава може в подальшому в будь-який час заявою на ім'я Генерального секретаря Ради Європи поширити дію цієї Конвенції на будь-яку іншу територію, визначену в цій заяві. Щодо такої території Конвенція набирає чинності в перший день місяця, що наступає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такої заяви Генеральним секретарем.

3. Будь-яка заява, зроблена відповідно до двох попередніх пунктів, може стосовно до будь-якої території, визначеної в цій заяві, бути відкликана шляхом перепровадження повідомлення на ім'я Генерального секретаря. Відкликання набирає чинності в перший день місяця, що наступає після закінчення тримісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 21

Ніякі застереження щодо положень цієї Конвенції не дозволяються.

Стаття 22

1. Будь-яка Сторона може в будь-який час денонсувати цю Конвенцію шляхом перепровадження відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи.

2. Така денонсація набирає чинності в перший день місяця, що наступає після закінчення дванадцятимісячного періоду від дати отримання такого повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 23

Генеральний секретар Ради Європи повідомляє держави-члени Ради Європи про:

- а. будь-яке підписання;
- б. здачу на зберігання будь-якої ратифікаційної грамоти або будь-якого документа про прийняття чи затвердження;

с. будь-яку дату набрання чинності цією Конвенцією відповідно до статей 19 і 20;

д. будь-яку іншу дію, будь-яке повідомлення або сповіщення, які стосуються цієї Конвенції, за винятком заходів, вжитих на виконання статей 8 і 10.

На посвідчення чого нижчепідписані належним чином на те уповноважені представники підписали цю Конвенцію.

Вчинено в Страсбурзі двадцять шостого дня листопада місяця 1987 року англійською і французькою мовами, причому обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігатиметься в архіві Ради Європи. Генеральний секретар Ради Європи надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожній державі-члену Ради Європи.

ДОДАТОК
ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ (стаття 16)

1. Для цілей цього Додатка посилання на членів Комітету включає експертів, згаданих у пункті 2 статті 7.

2. Члени Комітету, під час виконання своїх повноважень і подорожування для виконання своїх повноважень, користуються такими привілеями та імунітетами:

а) імунітетом від арешту або затримання і від конфіскації їхніх особистих речей, а також імунітетом від будь-якого переслідування на підставі висловлених ними думок або підготовлених матеріалів і всіх дій, здійснених ними в офіційній якості;

б) імунітетом від будь-яких обмежень їхньої свободи пересування при виїзді з країни їхнього постійного проживання та поверненні до неї і при в'їзді до країни, в якій вони виконують свої повноваження, та виїзді з неї, а також звільненням від реєстрації іноземців у країні, яку вони відвідують, або через яку вони прямують транзитом для виконання своїх повноважень.

3. Під час подорожей, здійснюваних для виконання їхніх повноважень, членам Комітету, у питаннях, що стосуються митного та валютного контролю, надаються:

а) їхнім власним урядом, такі ж пільги, які надаються високим посадовим особам, що відбувають за кордон у тимчасове відрядження;

Європейська Конвенція про запобігання катуванням

б) урядами інших Сторін, такі ж пільги, які надаються представникам іноземних урядів під час їхніх тимчасових офіційних візитів.

4. Документи і матеріали Комітету, які стосуються діяльності Комітету, є недоторканними.

Офіційна кореспонденція та інші офіційні повідомлення Комітету не можуть ні затримуватися, ні підлягати цензури.

5. Для забезпечення членам Комітету повної свободи слова і повної незалежності у виконанні ними своїх обов'язків, імунітет від переслідування на підставі висловлених ними думок або підготовлених матеріалів і всіх дій, здійснених ними на виконання своїх обов'язків, продовжує надаватися їм, навіть якщо відповідні особи вже не виконують такі обов'язки.

6. Привілеї та імунітети надаються членам Комітету не для їхньої особистої користі, а з метою забезпечення їм незалежності у виконанні їхніх повноважень. Позбавити свого члена імунітету може тільки Комітет; він не тільки має право, але й зобов'язаний позбавити свого члена імунітету в усіх випадках, коли, на його думку, застосування імунітету перешкоджатиме здійсненню правосуддя і коли імунітет може бути скасований без шкоди для цілей, заради яких він був наданий.

*Переклад з англійської мови
Є.М. Вишневського*

ЗНАЙОМСТВО ІЗ КОМИТЕТОМ ПО ЗАПОБІГАННЮ КАТУВАННЯМ (СРТ)

Конвенція про запобігання катуванням

Повага до фізичної та психічної недоторканності особи є ключовим елементом захисту прав людини. Поводження з особами, яких позбавлено волі, є показником того, в якій мірі держава поважає людську гідність при необхідності здійсненні заходів позабезпеченю безпеки і належного порядку в режимних установах. З метою покращання відповідної національної практики держави укладають міжнародні угоди, спрямовані на посилення захисту позбавлених волі осіб.

Для всіх держав – членів Ради Європи *Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню* стала важливою гарантією захисту прав позбавлених волі та впливовим джерелом відповідних мінімальних стандартів. Особливе значення має те, що Конвенція запроваджує систему моніторингу на місцях і заохочує офіційних представників держав і багатопрофільний міжнародний комітет до діалогу. Відтак, Конвенція знаменує новий, спільний і рішучий підхід Держав – членів Ради Європи до забезпечення більш високих стандартів у місцях позбавлення волі.

Відповідно до Конвенції було створено Європейський Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, також відомий як Комітет по запобіганню катуванням, або СРТ.

Зразком для Комітету стала діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста, який першим став на захист ув'язнених, запровадивши систему інспекцій місць позбавлення волі фаховим та безстороннім органом. Пропозиція укладання Європейської угоди була висунута Консультативною асамблеєю Ради Європи на основі про-

екту Європейської Конвенції, підготовленого Міжнародною комісією юристів і Швейцарським Комітетом проти катувань. Конвенція була відкрита для підписання в 1987 р.; члени Ради Європи швидко її ратифікували, і в 1989 р. Конвенція набрала чинності. Перше засідання Комітету відбулось того ж року; а в 1990 р. він здійснив свої перші інспекції. За короткий період Комітет затвердив себе як впливовий міжнародний орган, а ООН почала запроваджувати схожу систему на всесвітньому рівні.

Хто входить до Комітету?

В Конвенції передбачено, що Комітет має складатись із осіб, «які мають високі моральні якості, визнаний авторитет у галузі прав людини або професійний досвід» у питаннях, які охоплюються Конвенцією. Комітет міністрів Ради Європи обирає по одному члену Комітету від кожної країни, яка ратифікувала угоду, але члени Комітету здійснюють свої повноваження в особистій якості, а не як представники своїх держав. Задля забезпечення ще більшої неупередженості членів Комітету вони ніколи не залучаються до інспекцій до власних країн. Обрані члени Комітету виконують свої обов'язки протягом чотирьох років і можуть бути переобрані ще на два такі терміни. Хоча члени Комітету офіційно не працюють у ньому на постійних засадах, на практиці багато з них приділяють комітетським обов'язкам доволі значний час.

Сила Комітету полягає в його складі, де зливаються різnobічні досвід і навички його членів. З метою забезпечення справжнього багатопрофільного підходу до виконуваної роботи Комітет завжди прагне збалансованого складу. Серед них домінують фахівці в царині права, але чимало членів мають дуже важливий для роботи Комітету досвід у медичній галузі, а інші раніше працювали в своїх країнах як спеціалісти з пенітенціарних чи правоохоронних питань.

При здійсненні інспекцій місць позбавлення волі Комітет може використовувати послуги експертів і перекладачів.

Постійний секретаріат Комітету знаходиться в штаб-квартирі Ради Європи в Страсбурзі.

Що робить Комітет по запобіганню катуванням?

Мета діяльності Комітету полягає в посиленні захисту позбавлених волі осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Комітет прагне досягнення цієї мети шляхом здійснення інспекцій до місць позбавлення волі та подальшого підтримання постійного діалогу з державами на основі доповідей Комітету і офіційних відповідей держав.

Комітет не є судовим органом; утім, він розробив низку стандартів, які застосовуються під час інспекцій для кращої оцінки існуючої практики і для спонукання держав до додержання критеріїв Комітету. Більшість цих стандартів мають більш детальний і вимогливий характер, ніж стандарти, викладені в міжнародних договірних інструментах. Більш того, розробка стандартів весь час триває: із розширенням своєї діяльності Комітет виявляє нові занепокоїливи явища, і, відтак, розробляє нові рекомендації, які звертають увагу держав на доцільність подальших законодавчих, адміністративних і організаційних реформ.

Зазначені стандарти «Комітету по запобіганню катуванням опубліковані в одноїменній брошурі (CPT/Inf/E (2002) 1).

Інспекції Комітету

Мандат Комітету полягає у запобіганні катуванням і нелюдському чи такому, що принижує, гідність поводженню чи покаранню, а не в офіційному осудженні поводження із якоюсь конкретною позбавленою волі особою. Інспектуючи місця, де перебувають позбавлені волі особи, Комітет оцінює умови утримання і збирає інформацію про поточні процедури і практику.

Куди може приїхати Комітет?

У кожній країні, яка приєдналась до Конвенції, Комітет має повноваження інспектувати всі місця, де утримуються чи можуть утримуватися особи, позбавлені волі органом державної влади. Це, зокрема, в'язниці, заклади для утримання неповнолітніх, поліцейські дільниці, центри для затриманих порушників імміграційного законодавства, психіатричні лікарні та інтернати для престарілих або інвалідів.

Два види інспекцій

Здійснювані Комітетом інспекції можуть бути періодичними або такими, які «на його думку, необхідні у кожному конкретному випадку».

Періодичні інспекції дозволяють Комітету відвідувати держави на регулярній основі, згідно із щорічно розроблюваним розкладом. Спочатку періодичні інспекції становили більшість здійснюваних Комітетом інспекцій. Кожна Держава, яка щойно приєдналась до Конвенції, може очікувати негайної інспекції СРТ.

Позачергові інспекції здійснюються в разі виникнення певних обставин. В такий спосіб Комітет може оперативно відгукнутись на інформацію, яка свідчить про необхідність негайного привернення уваги до конкретного питання або місця позбавлення. Крім того, подібні інспекції дозволяють Комітету дослідити, в якій мірі було виконано його попередні рекомендації. В останні роки Комітет все частіше вдається до несподіваних коротких і цільових інспекцій; подеколи такі інспекції здійснюються на прохання відвідуваних держав.

Повноваження Комітету під час інспекцій

Конвенція вимагає, щоб Держава дозволяла інспекторам Комітету доступ до будь-якого місця, «яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади», і необмежене пересування в таких місцях. Крім того, Конвенція надає Комітету повноваження проводити бесіди віч-на-віч з позбавленими волі особами і вільно спілкуватись із будь-якою особою, котра може надати необхідну інформацію. Кожна Держава також зобов'язана надавати Комітетові будь-яку іншу наявну в неї інформацію, яка необхідна йому для виконання поставленого завдання.

Здійснюючи своє право запитувати інформацію, Комітет має враховувати «норми діючого законодавства та професійної етики». Проте, цей обов'язок має тлумачитись у спосіб, який відповідає мандату Комітету і, зокрема, запобіганню жорстокому поводженню. Національні владні органи можуть наполягати на наданні якоїсь запитаної інформації лише за певних умов, але не можуть ані просто відмовити в наданні такої інформації, ані запропонувати доступ до неї на умовах, які дорівнюватимуть відмові.

Періодичні інспекції Комітету : Хронологія

<i>В кінці року</i>	Комітет публічно оголошує, які країни інспектуватимуться протягом наступного року
<i>Приблизно за 2 тижні до інспекції</i>	Держава отримує докладну інформацію щодо дат інспекції, її приблизної тривалості та складу делегації Комітету
<i>За кілька днів до інспекції</i>	Державі повідомляють про деякі заклади, які делегація Комітету має намір відвідати
<i>На початку візиту делегації</i>	Обговорення за участю делегації, керівників державних відомств, інших офіційних представників держави і недержавних організацій
<i>Під час інспекційного візиту (протягом одного-двох тижнів)</i>	Делегація (члени Комітету, представники його секретаріату і, коли це необхідно, експерти і перекладачі) розбивається на групи для інспектування місць утримання позбавлених волі осіб, включаючи заклади, які не були зазначені в попередньо наданому списку. Учасники делегації регулярно обмінюються інформацією
<i>В кінці візиту делегації</i>	Делегація проводять зустрічі з керівництвом відомств та іншими офіційними представниками держави, на яких повідомляють про перші враження і висновки, включаючи, якщо необхідно, негайні зауваги щодо ситуацій, які потребують невідкладної уваги

Доповіді Комітету

По завершенні кожної інспекції Комітет по запобіганню катуванням складає доповідь зі своїми висновками і рекомендаціями що-

Знайомство із Комітетом по запобіганню катуванням (СРТ)

до необхідних, на його погляд, заходів для поліпшення становища позбавлених волі осіб. Доповідь має конфіденційний характер і надсилається відповідній Державі. У доповіді міститься запит до Держави про надання нею офіційної письмової інформації з відомостями про заходи для виконання зазначених рекомендацій, відгуками на коментарі Комітету і відповідями на інформаційні запити.

Зібрана Комітетом інформація має конфіденційний характер, із двома можливими винятками. По-перше, Держава може вимагати опублікування доповіді та власних коментарів щодо неї. По-друге, якщо Держава відмовляється від співпраці або відмовляється поліпшити ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, він може, після надання державі можливості висловити її думку, більшістю у дві третини голосів своїх членів прийняти рішення про оприлюднення своєї заяви з цього приводу.

На початку своєї діяльності Комітет вважав, що конфіденційність інформації значно сприятиме співпраці зі Сторонами та більшій ефективності його роботи, але виявилось, що держави – учасниці Конвенції не заперечують і навіть воліють, щоби їхній діалог з Комітетом був великою мірою прилюдним. Власне, більшість проінспектованих держав дозволили оприлюднити доповіді Комітету та свої відповіді на них. Із цими матеріалами можна ознайомитись у секретаріаті Комітету та на його веб-сайті.

Джерело: www.cpt.coe.int/ukrainian.htm

СРТ: СТИСЛІ ВІДОМОСТІ

МАНДАТ

«Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання».

(Стаття 1 Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню)

ЗАПОБІГАННЯ ЯК ПРИОРИТЕТ

Протягом останніх років у своїй діяльності по забезпеченю прав людини Рада Європи все частіш ставить наголос на запобіганні порушенням. Стаття 3 Європейської Конвенції з прав людини передбачає: «Жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання». Ця стаття дала натхнення на розробку у 1987 р. Європейської Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – Конвенція).

Ця Конвенція створила превентивний механізм несудового характеру для захисту позбавлених волі осіб. В його основі лежить система інспекцій, здійснюваних Європейським Комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – Комітет). Секретаріат цього Комітету входить до складу Генерального Директорату Ради Європи по правах людини.

НЕЗАЛЕЖНІ ЕКСПЕРТИ

Членами Комітету є незалежні та безсторонні експерти із різnobічним досвідом. Серед них, зокрема, є правники, медики та спеціалісти з пенітенціарних і правоохоронних питань. Вони обираються Комітетом міністрів Ради Європи (повноважним органом цієї організації, який приймає її рішення) на чотирирічний термін і можуть бути двічі переобрани. Від кожної Договірної Сторони до складу Комітету обирається одна особа.

СИСТЕМА ІНСПЕКЦІЙ

Комітет інспектує місця позбавлення волі (наприклад, в'язниці, заклади для утримання неповнолітніх, поліцейські дільниці, центри для утримання порушників імміграційного законодавства і психіатричні лікарні), щоби побачити, як поводяться з особами, яких позбавлено волі, і, якщо це необхідно, рекомендувати відповідним державам необхідні для поліпшення ситуації заходи.

Інспекції здійснюються делегаціями, до складу яких як правило входять двоє чи більше членів Комітету, котрих супроводжують працівники секретаріату Комітету і, якщо це необхідно, експерти та перекладачі. До складу делегації не входить член Комітету, обраний від країни, яку ця делегація інспектує.

Делегації Комітету періодично здійснюють інспекції в державах, які є Сторонами Конвенції, але в разі необхідності Комітет може організувати додаткові «позачергові» інспекції. Комітет має повідомити державу про таку інспекцію, але може не повідомляти її про те, через який час після надходження сповіщення про інспекцію вона фактично відбудеться; за виняткових обставин така інспекція може відбутись одразу після сповіщення про неї. Заперечення держав щодо терміну інспекції або місць, які підлягають інспектуванню, можуть мотивуватися тільки інтересами національної оборони, державної безпеки, серйозними заворушеннями в місцях знаходження позбавлених волі осіб, станом здоров'я відповідної особи або проведеним термінового допиту в зв'язку з тяжким правопорушенням. У таких випадках держава має вжити заходи аби Комітет міг здійснити таку інспекцію якомога швидше.

НЕОБМЕЖЕНИЙ ДОСТУП

Згідно з Конвенцією, делегації Комітету мають необмежений доступ до місць позбавлення волі і право вільно пересуватись всередині таких установ. Вони віч-на-віч бесідують з позбавленими волі особами і вільно спілкуються з усіма, хто може надати необхідну інформацію.

Подеколи Комітет вважає за потрібне висунути рекомендації з огляду на виявлені під час інспекції факти, і включає такі рекомендації у доповідь, яка надсилається відповідній державі. Така доповідь започатковує діалог між Комітетом і конкретною державою.

СПІВПРАЦЯ І КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

Комітет керується двома основними принципами – співпраця та конфіденційності. Взагалі, співпраця з національними владними органами є наріжним каменем Конвенції, оскільки цей інструмент має служити захисту позбавлених волі осіб, а не бути засобом осудження держав за зловживання. Відтак, Комітет проводить свої засідання за закритими дверима, а його звіти мають суворо конфіденційний характер. Утім, якщо якась держава не хотітиме співпраці або відмовиться покращувати ситуацію у світлі рекомендацій Комітету, СРТ може прийняти рішення оприлюднити свою заяву з цього приводу.

Звичайно, кожна держава може сама забажати оприлюднення доповіді Комітету, разом з своїми коментарями. Крім того, Комітет щороку готує і оприлюднює загальну доповідь про свою діяльність.

РАТИФІКАЦІЯ

На сьогодні Конвенцію ратифікували 44 держави – члени Ради Європи.

Протокол № 1, який набув чинності 1 березня 2002 р., уповноважує Комітет міністрів Ради Європи «пропонувати будь-якій державі, яка не є членом Ради Європи, приєднатися до Конвенції».

Джерело: www.cpt.coe.int/ukrainian.htm

СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОМІТЕТУ ЗАПОБІГАННЮ КАТУВАННЯМ ЧИ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ НА ВАШОМУ РОБОЧОМУ СТОЛІ

Патрік Міллер, менеджер бази даних СТР, відповідає на запитання про це нове джерело інформації.

ЩО СПОНУКАЛО СТР ПРИЙНЯТИ РІШЕННЯ СТВОРИТИ ВЛАСНУ БАЗУ ДАНИХ?

Ми відчували, що десять років існування СТР створили потребу в базі даних, яка б охоплювала його діяльність. На сьогодні делегації СТР провели понад сотню візитів і опублікували більше ніж сімдесят звітів. Ця інформація досить значна: база даних містить еквівалент більш ніж 5000 аркушів формату А4.

Таким чином, повний обсяг цієї документальної інформації робить її необхідною для надання знаряддя дослідження, спрямованого на краще просування стандартів СТР, метою якого є співпраця, а не осуд.

ХТО є ІМОВІРНИМИ КОРИСТУВАЧАМИ?

Наша основна база користувачів складається з державних органів влади, НУО, міжурядових організацій, дослідницьких інститутів, правників, тощо. Мета – зробити доступним довідник заходів, рекомендованих СТР, встановити норми, зручні як для уповноважених органів влади, так і для НУО, які можуть прагнути інформації, наприклад у сфері їхньої діяльності.

ЯКИЙ ВІД ІНФОРМАЦІЇ МІСТИТЬ БАЗА ДАНИХ?

Три типи документів:

- всі опубліковані звіти англійською або французькою;
- «самостійні розділи» річних звітів англійською і французькою. Річні звіти надають рекомендації, охоплюючи основні стандарти на тематичній основі;
- публічні заяви англійською і французькою.

Коротше кажучи: вся документація охоплює діяльність СТР по встановленню стандартів.

ЯК ЧАСТО ВОНА ОНОВЛЮЄТЬСЯ?

База даних оновлюється постійно через те, що в ній містяться всі публічні документи. Кожний звіт, що публікується, додається до бази даних в день публікації.

ЧИ ЦЯ БАЗА ДАНИХ ЗАМІНЯЄ ІНТЕРНЕТ-САЙТ СТР?

Ні, вона його доповнює. Існуючий Інтернет-сайт дає швидкий доступ до повних документів і містить вичерпний каталог звітів візитів і публікацій. База даних – це складне інтерактивне знаряддя, яке забезпечує набагато детальніші пошукові здібності.

ЯКЕ ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ДЛЯ КЕРУВАННЯ БАЗИ ДАНИХ?

База даних СТР є одним з аспектів проекту HUDOC, який намагається бути вичерпним джерелом інформації щодо прав людини загалом. Саме тому ми використовуємо те ж саме програмне забезпечення, що використовувалося для створення першої частини HUDOC, яка є базою даних, що охоплює Європейську конвенцію з прав людини.

ЧИ МОЖНА СКАЗАТИ, що БАЗА ДАНИХ СТР РОЗРОБЛЕНА ТИМ ЖЕ СПОСОБОМ, що і БАЗА ДАНИХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ?

Не зовсім. Існує все ж значна різниця між ними. Документи, що складають базу даних СТР, розподіляються на невеликі розділи. Первінні документи іноді досягають сотні сторінок і завжди охоплюють значну кількість різних тем. Розбиваючи їх, ми можемо краще добувати відповідні розділи. Таким чином сімдесят звітів розбито на 3500 розділів, які повністю проіндексовані.

ЯКИМ ЧИНОМ ЗАДАЮТЬСЯ ТЕРМІНИ ПОШУКУ?

Фактично існує три списки ключових слів:

- «ключові слова» в строгому значенні;
- додатковий перелік «місць утримання»;
- додатковий перелік «затриманих осіб».

Ці три списки ієрархічно структуровані: результати пошуку можуть бути представлені за абеткою або згідно цієї ієрархії. Наприклад, пошук за словом «prison» (в'язниця) може включати всі типи місць ув'язнення, ті в яких утримуються як засуджені, так і підозрювані. Цей перелік двомовний. Так користувачі можуть, наприклад, шукати чи то «access to a lawyer» (доступ до адвоката) чи «accès à un avocat». Ці три списки розроблені для забезпечення високого ступеня гнучкості. Якщо хтось бажає шукати за термінами «information on rights – police» (інформація щодо прав – поліція) і «information on rights – psychiatry» (інформація щодо прав – психіатрія) ми розпочнемо з ключового слова «інформація щодо прав» і зробимо його більш специфічним, додаючи ключові слова поліція і психіатрія.

ЧОМУ ТАК БАГАТО ПРАЦІ ВКЛАДЕНО У ВИЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ?

З одного боку ми хотіли бути впевнені, що використані терміни дозволяють глибокі дослідження; з іншого боку ми слідували дуже детальним стандартам СТР, чий спеціальний статус дозволяє йому відвідувати місця ув'язнення. На додаток, більшість звітів СТР існу-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

ють англійською або французькою Саме тому ми обрали ключові слова, які дозволять пошук в базі даних з використанням чи то англійської, чи то французької.

ЯКІ МОЖЛИВІ МЕТОДИ ПОШУКУ?

Чи то повнотекстовий пошук, чи за вибором зі списку термінів: за ключовим словом, за датою чи за прикладом. «Подорож під керівництвом» доступна на веб-сайті <http://hudoc.cpt.coe.int>.

ЧИ є ЯКАСТЬ СТАТИСТИКА КОРИСТУВАННЯ?

З моменту запуску бази даних 17 травня 2001 року ми мали задоволення спостерігати від 30 до 40 звернень в день.

Ми працюємо в дуже спеціалізованій сфері і саме тому знаряддя для досліджень зорієнтоване, значною мірою, на наших цільових користувачів: тобто спеціалістів у галузі права, в тому числі національні органи влади, неурядові організації, вчених, тощо.

Таким чином, наш первинний інтерес є радше якість ніж кількість: чи зможуть користувачі знайти те, що вони шукають в базі даних, що містить настільки різні теми, як медична конфіденційність у в'язницях, процедури висилки іноземців і погане поводження з психіатричними пацієнтами? Ми звичайно сподіваємося, що будь-хто, хто шукає такі теми, досягне успіху.

Доступ до бази даних СТР:

<http://hudoc.cpt.coe.int>

чи з Інтернет-сайту СТР

<http://cpt.coe.int>

(виберіть пункт меню «Database»)

Для подальшої інформації звертайтеся:

e-mail: cptdoc@coe.int.

Перекладено за виданням:

CPT standards brought to your desktop// Human Rights information bulletin No.53 March-June 2001. – Directorate General of Human Rights. – September 2001. – p.p.33-34

КОМИТЕТ ПО ЗАПОБІГАННЮ КАТУВАННЯМ: СТАНДАРТИ

Комітет по запобіганню катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню має щороку підготувати і опублікувати Загальну доповідь про свою діяльність.

У загальних доповідях Комітету знайшли відображення основні питання, розглядом яких Комітет займається під час здійснення візитів до місць позбавлення волі. Комітет сподівається в такий спосіб викласти орієнтоване на національні органи державної влади своє бачення того, як саме слід поводитись з особами, що їх позбавлено волі, а також в більш загальному контексті сприяти обговоренню питань з цієї тематики.

У цьому документі зібрани так звані «основні» розділи з наявних на поточний момент доповідей.

ПЕРЕДМОВА

Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському, або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – Комітет), був створений у 1987 році відповідно до одноїменної Конвенції Ради Європи (далі – Конвенція). Згідно зі ст. 1 Конвенції,

«Цим створюється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню... Комітет, шляхом здійснення інспекцій, перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання.»

Діяльність Комітету розглядається як невід'ємний складник системи захисту прав людини під егідою Ради Європи і як попереджувальний механізм несудового характеру, який функціонує паралельно із Європейським Судом з прав людини – судовим органом яке реагує на факти порушень прав людини.

Комітет виконує свої переважно первентивні за характером функції шляхом здійснення двох видів інспекцій – періодичних і позачергових. Періодичні інспекції організовуються до всіх держав, які підписали Конвенцію, на регулярній основі. Позачергові інспекції організуються до зазначених держав тоді, коли Комітет вважає це необхідним за обставин, що склались «у конкретному випадку».

При проведенні інспекції Комітет має широкі повноваження, викладені в Конвенції: доступ на територію відповідної держави і право подорожувати нею без будь-яких обмежень; необмежений доступ у будь-яке місце, де утримуються позбавлені волі особи, включаючи право необмеженого пересування в таких місцях; доступ до повної інформації про місця утримання позбавлених волі, а також до іншої інформації в розпорядженні держави, якщо така інформація необхідна Комітету для виконання його завдань.

Комітет також уповноважений бесідувати віч-на-віч з особами, яких позбавлено волі, та вільно спілкуватись з усіма, хто, на його думку, може надати необхідну йому інформацію.

Комітет може інспектувати будь-яке місце, «в якому утримуються особи, позбавлені волі органом державної влади». Відтак, повноваження Комітету поширяються не тільки на тюрми і поліцейські дільниці, але також, зокрема, на психіатричні заклади, гауптвахти при військових частинах, центри розміщення шукачів притулку та інших категорій іноземних громадян, і на місця, де можуть перебувати неповнолітні, позбавлені волі в судовому або адміністративному порядку.

Взаємини між Комітетом і Державами – учасницями Конвенції спираються на два основні принципи – співпраці та конфіденційності. У цьому зв’язку слід наголосити, що роль Комітету полягає не в тому, щоби осуджувати держави, а щоби, натомість, допомогти їм у запобіганні жорстокого поводження із позбавленими волі особами.

Після кожної інспекції Комітет складає доповідь, котра містить зібрану ним інформацію і включає, якщо це необхідно, рекомендації та інші поради, на основі яких розвивається діалог із відповідною країною. У принципі, кожна доповідь Комітету по конкретній ін-

пекції є конфіденційною, хоча майже всі Держави вирішили відмовитись від цього правила і оприлюднити доповіді Комітету.

I. ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В ПОЛІЦІЇ

Витяги з Другої Загальної доповіді [СРТ/Inf (92) 3]

36. Комітет приділяє особливу увагу трьом правам тих осіб, яких затримала поліція: праву особи повідомити про факт свого затримання третю сторону за власним вибором (члена родини, друга, консульство), праву доступу до адвоката і праву вимагати медичного обстеження лікарем за власним вибором (додатково до медичного обстеження, яке здійснюється лікарем, що його запросили поліцейські органи).⁴⁵ Комітет вважає, що ці права є трьома основними гарантіями проти жорстокого поводження із затриманими особами, і вони мають застосуватися від самого початку затримання, незалежно від того, як таке затримання визначається у відповідній правовій системі (затримання, арешт і т. п.).

37. Особи, яких затримала поліція, повинні бути негайно поінформовані про свої права, зокрема, про ті, що викладені в пункті 36. Крім того, будь-яка надана державним органам можливість відстрочки здійснення одного з наведених вище прав має бути чітко визначена, а її застосування жорстко обмежене в часі. Що стосується більш конкретно права доступу до адвоката і вимоги медичного обстеження не тим лікарем, якого запросили поліцейські органи, то при системах, де, у виняткових випадках, адвокати та лікарі можуть обиратися з попередньо визначених переліків, складених за згодою з відповідною професійною організацією, будь-яка відстрочка у здійсненні цих прав, має бути скасована

38. Доступ до адвоката для осіб, яких тримають під вартою в поліції, передбачає право зв'язатися з адвокатом та право на візит адвоката (в обох випадках обов'язковою умовою є гарантія конфіденційності переговорів). Так само важливим є право особи на присутність адвоката під час допиту.

Стосовно медичного обстеження осіб, яких тримають під вартою в поліції, то ці обстеження повинні проводитись у такий спосіб,

⁴⁵ Комітет також виступає за те, щоб особи, яких тримають під вартою в поліцейських дільницях 24 години і більше, отримали якнайшвидше можливість здійснювати щоденну прогулянку на свіжому повітрі.

щоб поліцейські службовці не могли чути, а по можливості й спостерігати за таким обстеженням. Після цього результати кожного обстеження а також відповідні заяви затриманої особи і висновки лікаря офіційно протоколюються лікарем і надаються затриманій особі та її адвокату.

39. Стосовно самої процедури проведення допиту Комітет вважає, що повинні існувати чіткі правила та інструкції проведення поліцейського допиту. Вони, зокрема, повинні врегульовувати такі питання: інформування затриманої особи про персональні дані (прізвища та/або номери) осіб, які присутні під час проведення допиту; допустима тривалість допиту; час на відпочинок між допитами та час на перерви під час проведення допиту; місця, де може проводиться допит; можлива вимога до затриманої особи стояти під час відповіді на запитання; допит осіб, які знаходяться під впливом наркотиків, алкоголю і т. п. Також слід вимагати, щоб постійно фіксувався час початку та закінчення допиту, так само як і висловлені під час допиту будь-які прохання від затриманої особи а також від осіб, що були присутні під час кожного допиту.

Комітет вважає за необхідне додати, що електронні записи поліцейських допитів є додатковою гарантією недопущення жорстокого поводження із затриманими особами (такі записи надають також значні переваги самій поліції).

40. Комітет вважає, що основні гарантії, які надаються затриманим поліцією особам, будуть значно підсилені (і це може значно полегшити роботу поліцейських службовців), якщо буде вестись єдине і повнедосьє щодоожної затриманої особи, де б фіксувалися всі аспекти, що пов'язані із затриманням особи, та мають бути відображені усі заходи, яких було вжито по відношенню до затриманої особи (час, коли особу було позбавлено волі та мотив(и) цього заходу; час, коли особу було поінформовано про її права; фіксація ушкоджень, проявів душевних захворювань і т. ін.; час, коли було сповіщено близьких/консула чи адвоката а також час, коли вони відвідали затриману особу; час, коли було запропоновано їжу; час, коли проводився допит; час, коли особу було переведено до іншого закладу або звільнено і т. ін.). Слід вимагати, щоб підпис зainteresованої особи був під різними пунктами (наприклад, тими, де йдеться про речі, які можуть бути в розпорядженні особи, або про факт повідомлення про якесь із прав та про застосування або відмову у застосуванні якогось із прав), і, якщо це необхідно, було надане по-

яснення відсутності такого підпису. Окрім цього, адвокат затриманої особи повинен мати доступ до досьє тримання під вартою.

41. Існування незалежного механізму розгляду скарг щодо поводження під час тримання під вартою в поліції є ще однією важливою гарантією дотримання прав.

42. Тримання під вартою в поліції, в основному, триває відносно недовго. З огляду на це не слід сподіватись на те, що в установах поліції будуть такі ж добре матеріальні умови тримання, як і в тих місцях, де позбавлені волі особи перебувають тривалий період часу. Однак певні елементарні вимоги щодо матеріального забезпечення мають бути дотримані.

Всі поліцейські камери повинні мати належний розмір – з огляду на кількість осіб, які можуть там знаходитись – а також відповідне освітлення (достатнє для читання у час, що не відводиться для сну) і вентиляцію. Бажано, щоб камери мали натуральне освітлення. Окрім цього, камери мають бути обладнані засобами для відпочинку (наприклад, закріпленим стільцем або закріпленою лавкою); особи, які повинні провести ніч в місці тримання, мають бути забезпечені чистими матрацом та ковдрами.

Особам, яких тримають під вартою в поліції, слід дозволяти справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, в чистих і пристойних умовах; їм також слід надавати відповідну можливість для умивання. Ці особи повинні бути забезпечені харчуванням у відведеній для цього час, включаючи, як мінімум, один раз на день повноцінне харчування (щось більш суттєве, ніж бутерброд).⁴⁶

43. Питання про те, яким має бути належний розмір поліцейської камери (або будь-яке інше приміщення для затриманого/ув'язненого) є досить складним. При оцінці до уваги слід брати численні фактори. Однак, делегації Комітету вважають за необхідне встановити основні критерії при вирішенні цього питання. Наступний критерій (що розглядається скоріше як бажаний рівень, аніж як мінімальний стандарт) застосовується при оцінці поліцейських камер для одиночного тримання на час, що перевищує декілька годин: загальна площа приблизно 7 квадратних метрів, відстань між стінами не менше 2 метрів та відстань між підлогою і стелею 2.5 метри.

⁴⁶ Що стосується розмірів поліцейських камер, дивись також пункт 43 Другої Загальної Доповіді (CPT/Inf (92) 3).

Витяги з Шостої Загальної доповіді [CPT/Inf (96) 21]

14. Комітет висловлює подяку за ту підтримку своєї роботи, яка була висловлена в Рекомендації Парламентської асамблеї 1257 (1995) стосовно умов тримання під вартою в державах – членах Ради Європи. Також з великою приємністю Комітет відзначає, що у відповідь на Рекомендацію 1257 Комітет міністрів Ради Європи запропонував владним структурам держав-членів дотримуватися стандартів тримання під вартою в поліції, які викладені в Другій Загальній доповіді Комітету [див. CPT/Inf (92) 3, пункти з 36 по 43].

У зв'язку з цим слід відзначити, що деякі учасники Конвенції досить стримано ставляться до запровадження окремих рекомендацій Комітету стосовно застережень проти жорстокого поводження з особами, яких тримають під вартою в поліції. Зокрема, йдеться про рекомендацію, згідно з якою кожній особі повинно бути надано право доступу до адвоката від самого початку тримання цієї особи під вартою.

15. Комітет підкреслює, що відразу після того, як особу позбавлено волі, ризик бути заліканою або підданою жорстокому поводженню – про це свідчить досвід самого Комітету – є найбільшим. Тому можливість для осіб, яких тримають під вартою в поліції, мати доступ до адвоката під час цього періоду є основною гарантією проти жорстокого поводження. Існування такої можливості діятиме як пересторога для осіб, що здатні жорстоко поводитись із особами, яких тримають під вартою. Окрім цього, адвокат є саме тією особою, що може вжити відповідних заходів у разі, якщо жорстоке поводження має місце.

Комітет визнає, що в окремих випадках для забезпечення інтересів правосуддя існує необхідність протягом певного часу не дозволяти особі, яку тримають під вартою, побачення з її адвокатом. Однак це не повинно призводити до повної відмови у праві на адвоката протягом періоду, про який йде мова. У подібних випадках слід організувати контакт з іншим незалежним адвокатом, стосовно якого можна бути певним, що він не порушить законні інтереси поліцейського розслідування.

16. У Другій загальній доповіді Комітет також підкреслив, наскільки важливим є чітке і негайне інформування затриманої особи про всі її права.

Для досягнення цього Комітет вважає доречним від самого початку тримання особи під вартою в поліції регулярно надавати такій

особі пам'ятку, в якій ці права будуть викладені у доступному вигляді. Окрім цього, слід просити особу, якої це стосується, підписом підтвердити те, що вона була справді ознайомлена зі своїми правами.

Заходи, про які йшла мова вище, є легкими у запровадженні, маловитратними і ефективними.

Витяги з Дванадцятої Загальної доповіді [СРТ/Inf (2002) 15]

33. Для належного функціонування суспільства необхідно, щоби поліція мала повноваження затримувати, тимчасово утримувати під вартою і допитувати осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів, та інших категорій осіб. Утім, здійсненню цих повноважень внутрішньо притаманні ризики залякування затриманого та фізичної наруги над ним. Суть діяльності Комітету полягає в пошуку способів зведення подібного ризику до абсолютноного мінімуму, але без невіправданого чинення перепон поліції в належному виконанні її обов'язків. Комітет відзначає, що у кількох країнах заохочуються позитивні зрушення у практиці тримання під вартою у поліції осіб, позбавлених волі; водночас, висновки Комітету також у численних випадках свідчать про необхідність подальшої пильної позиції.

34. **Допитування підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів** має здійснюватись фахівцями і буде задовільним у разі отримання ними спеціальної професійної підготовки. Насамперед треба якомога ясно визначити *чітку ціль проведення допиту*: такою ціллю має бути отримання точної й достовірної інформації задля встановлення правди щодо питань, які розслідуються, а не задля отримання зізнання від особи, яку співробітники поліції, котрі проводять допит, вже вважають винуватою. Додержанню представниками правоохоронних служб зазначененої вище цілі значно сприятиме, окрім відповідної підготовки, розробка кодексу поведінки при допитуванні осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних злочинів.

35. Протягом багатьох років інспектори Комітету спілкувались із значною кількістю позбавлених волі осіб у різних країнах; ці особи достовірно скаржились, що працівники поліції, прагнучи отримати зізнання, піддавали їх фізичному насильству та в інакші способи вдавались до погроз і залякувань. Вочевидь зрозуміло, що система кримінального правосуддя, яка *вважає зізнання головним доказом вини*, заохочує представників органів, котрі беруть участь у розслідуванні злочинів, – і на котрих часто тиснуть, вимагаю-

чи результату, — застосовувати методи фізичного чи психологічного примушення. В контексті запобігання катуванням та іншим формам жорстокого поводження особливого значення набуває розробка методики кримінального розслідування, застосування якої уможливить менше покладання на зізнання та інші свідчення чи відомості, отримані шляхом допитів, при засудженні винуватих.

36. **Здійснення електронних записів (тобто аудіо – чи відеозаписів) проведених поліцією допитів** є важливою додатковою гарантією запобігання жорстокому поводженню із затриманими. Комітет із задоволенням відзначає, що кількість країн, де розглядається запровадження такої практики, наразі зростає. Подібна практика призведе до наявності повного й автентичного запису перебігу допитів і відтак значно полегшить розслідування будь-яких тверджень щодо жорстокого поводження. Це відповідає як інтересам осіб, з якими жорстоко поводились у поліції, так і, водночас, інтересам поліцейських, котрих безпідставно обвинувачують у фізичних чи психологічних знущаннях. Наявність записів здійснених поліцією допитів також зменшить вірогідність навмисної відмови підсудних від попередньо даних свідчень.

37. Інспекторам Комітету неодноразово та не в одній країні доводилось бачити **приміщення для допитів**, один вид яких не міг не лякати; наприклад, суцільний чорний колір і яскраве світло, яке точно спрямовується на допитувану особу. Такого роду приміщення немає місця в правоохоронних органах.

Приміщення для допитів мають бути належно освітлені, опалені та вентильовані; крім того, всі учасники процесу мають однаково зручно розміститись на схожих за дизайном стільцях. Працівник поліції, який проводить допит, не має розташовуватись так, щоби домінувати над підозрюваним, — тобто, він не має сидіти ані на висоті, ані на відстані. Приміщення для допитів мають бути витримані в нейтральній кольоровій гаммі.

38. Представники Комітету в окремих країнах зустрічалися із практикою **зав'язування очей** особам під вартою у поліції, особливо під час допитів. Комітету пропонувались різні та, нерідко, суперечливі пояснення представників правоохоронних органів щодо цілей подібної практики. Інформація, накопичена протягом років, дає Комітету підстави стверджувати, що у багатьох чи навіть у переважній більшості випадків затриманим зав'язують очі, щоби вони потім не могли упізнати правоохоронців, які з ними жорстоко поводились. Навіть за умови невживання фізичного насильства зав'язування очей

затриманому – і, особливо, при проведенні допиту – є по відношенню до нього утиском, котрий часто дорівнює психологічно жорстокому поводженню. Комітет рекомендує суворо заборонити практику зав'язування очей осbam, які перебувають під вартою у поліції.

39. Доволі часто представники Комітету знаходять у поліцейських приміщеннях такі **підозрілі предмети**, як дерев'яні кийки, ручки від швабр, бейсбольні бити, металеві стрижні, важкі шмати кабелю або муляжі пістолетів чи ножів. Виявлення таких предметів неодноразово підкріплювало зроблені представникам Комітету заяви осіб, які стверджували, що під час перебування у відповідних установах під вартою такими предметами їх залякували і/або били.

Представники правоохоронних органів найчастіше кажуть, що такі предмети були конфісковані у підозрюваних і будуть використані в якості доказів. Однак, той факт, що подібні предмети ніколи не мають ніякого маркування і часто є розкиданими по всьому приміщенні (чи навіть схованими за завісами або в шафах), спонукає до скептичного ставлення до такої версії правоохоронців. Щоби розвіяти припущення відносно неправомірної поведінки своїх працівників і одночасно відвернути потенційну небезпеку як для персоналу, так і для затриманих, поліція завжди має належно маркувати всі вилучені предмети, які надалі фігуруватимуть в якості доказів, реєструвати їх і зберігати в спеціально оснащенному приміщенні. Будь-які інші подібні предмети ніколи не мають знаходитись у приміщеннях правоохоронних органів.

40. З самого початку своєї діяльності Комітет наполягав на забезпеченні трьох основних прав осіб, затриманих поліцією: це **право на доступ до адвоката, право бути оглянутим лікарем і право на сповіщення родича або іншої третьої сторони, на розсуд затриманого, про факт його затримання**. Багато держав вдалися до заходів, рекомендованих Комітетом і спрямованих на запровадження чи краще забезпечення таких прав. Зокрема, право на допомогу адвоката під час перебування під вартою у поліції широко визнається в багатьох країнах, які відвідуються інспекторами Комітету, а ті нечисленні країни, де це право ще не існує, мають плани щодо його запровадження.

41. Утім, у кількох країнах з помітною неохотою додержують рекомендації Комітету щодо гарантування затриманому **допомоги адвоката** з моменту його взяття під варту. В деяких країнах затримані поліцією особи отримують таке право лише після того, як пробудуть під вартою протягом певного, визначеного в законі часу; в інших

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

країнах затриманий набуває права на допомогу адвоката лише з моменту, коли його офіційно оголошують «підозрюваним».

Комітет багаторазово наголошував, що, як свідчить його досвід, небезпека залякувань і фізичної жорстокості по відношенню до затриманої особи є найбільшою у час відразу по взятті її під варту. Отже, можливість затриманих залучити свого адвоката саме у цей проміжок часу становить зasadну гарантію від жорстокого поводження. Існування такої можливості переконливо впливатиме на тих, хто може схилятись до жорстокого поводження із затриманими; більш того, адвокат добре знатиме, до яких дій удастись, якщо жорстоке поводження справді трапиться. Комітет визнає, що за виняткових обставин захист законних інтересів поліцейського розслідування може унеобхіднити деяке відкладення можливості затриманого поспілкуватись із адвокатом, на кандидатурі якого він наполягає. Однак, подібні обставини не повинні призвести до того, щоби затриманий протягом усього цього часу взагалі не мав адвокатської допомоги: йому треба забезпечити можливість спілкуватись із іншим, незалежним адвокатом.

Право на допомогу адвоката має включати право бесідувати з ним віч-на-віч. У принципі, затриманому має бути надане право на присутність його адвоката на всіх допитах, що їх проводить поліція. Природно, це не має позбавляти поліцію можливості допитати затриманого по невідкладних питаннях за відсутності адвоката (якщо він не може одразу з'явитись) чи виключати заміну адвоката, який заважає належному ходу розслідування.

Комітет також знов наголошує на тому, що право на адвоката має належати не тільки підозрюваним у вчиненні кримінальних злочинів, але й тим, кого закон зобов'язує з'явитись – ю якийсь час провести – у поліцейському приміщені – наприклад, особам, які фігурують в якості «свідків».

Для того, щоби право на адвоката ефективно забезпечувалось на практиці, необхідно передбачити відповідну процедуру для осіб, які не мають фінансової зможності оплатити послуги адвоката.

42. Особам, яких тримають у поліції під вартою, закон має надавати право **бути оглянутим лікарем**. Іншими словами, якщо особа вимагає медичного огляду, лікар має бути викликаний негайно, а представники поліції не повинні відсювати аніякі подібні вимоги. Більш того, право бути оглянутим лікарем має включати право затриманого бути оглянутим тим лікарем, на якому він зупинить свій

вибір (додатково до будь-якого медичного огляду, здійсненого лікарем, якого викликала поліція).

Всі медичні огляди затриманих поліцією осіб мають проводитися так, щоби розмову між затриманим і лікарем ніколи не було чутно і також не було видно (окрім випадків, коли сам лікар вимагає інакшого) представникам правоохоронних органів.

Також важливо, щоби всі особи, звільнені з-під поліцейської варти без постання перед суддею, мали право безпосередньо вимагати медичного огляду/ медичної довідки у/від лікаря, визнаного судово-медичним експертом.

43. Право затриманого на те, щоби про його затримання повідомили третій стороні, має, у принципі, бути гарантоване з самого початку перебування під вартою у поліції. Комітет, звичайно, усвідомлює, що здійснення цього права може підлягати певним виключенням, заради захисту законних інтересів поліцейського розслідування. Однак, подібні винятки мають бути чітко визначеними і жорстко обмеженими в часі, а застосування виняткової процедури має супроводжуватись відповідними гарантіями (наприклад, реєстрація на письмі необхідності відкласти сповіщення про затримання, із зазначенням підстав, і отримання дозволу на відкладення сповіщення від старшого за посадою працівника правоохоронних органів, не пов'язаного з розслідуванням цієї справи, або від прокурора).

44. Права позбавлених волі осіб будуть не надто вартими, якщо такі особи про них не знають. Відтак, необхідно, щоби особам, яких поліція бере під варту, **чітко повідомляли про їхні права**, без зволікань і мовою, яку вони розуміють. Для забезпечення зазначеного слід запровадити систему надання кожному затриманому, на самому початку його перебування під вартою, спеціальної форми із чітко викладеними правами. Більш того, кожний затриманий має розписатись, що його поінформовано про відповідні права.

45. Комітет неодноразово наголошував на **ролі органів судової влади і прокуратури** у відверненні жорстокого поводження поліції із затриманими.

Наприклад, всі особи, які затримані поліцією і яких пропонують утримувати під вартою до суду, мають особисто постати перед суддею, котрий прийме відповідне рішення; в деяких країнах, які відвідуються представниками Комітету, такої практики не існує. Якщо підозрюваний, з яким жорстоко поводились, вчасно постане перед суддею, він зможе подати скаргу. Більш того, навіть за умови неподання скарги суддя зможе своєчасно вжити належних заходів

у разі наявності ознак жорстокого поводження (зокрема, видимі пошкодження, загальний вигляд затриманого чи його поведінка).

Зрозуміло, що у випадках наявності ознак жорстокого поводження поліції суддя має вжити потрібних заходів. Отже, у всіх випадках, коли підозрювані у вчиненні кримінальних злочинів, які постали перед суддею після перебування під вартою в поліції, стверджують, що з ними жорстоко поводились, суддя має письмово запротоколювати такі скарги, негайно призначити судово-медичну експертизу і забезпечити належне розслідування заявлених тверджень. Таких заходів слід вживати незалежно від того, чи на особі, яка перебувала під вартою, є видимі зовнішні пошкодження. Більш того, навіть за відсутності конкретних тверджень про жорстоке поводження суддя має призначати судово-медичну експертизу в усіх випадках, коли є підстави вважати, що постала перед ним особа могла постраждати від жорстокого поводження з нею.

Сумлінне розслідування судовими та іншими відповідними органами всіх скарг про жорстоке поводження поліції із затриманими і, коли треба, призначення належного покарання матимуть потужний стримуючий ефект. З іншого боку, невжиття згаданими органами дієвих заходів за отриманими скаргами означатиме, що правоохоронці, схильні до жорстокого поводження із затриманими, швидко дійдуть висновку про безкарність власних вчинків.

46. Певні обставини подеколи вимагають **проведення поліцією додаткових допитів** осіб, які до суду перебувають в тюрмі. Комітет вважає, що з точки зору попередження жорстокостей краще, щоби такі допити проводились не в поліції, а у відповідному тюремному закладі. Передання осіб, які до суду перебувають у тюрмі, під варту поліції для подальших допитів має запитуватись і дозволятись лише тоді, коли є безумовно необхідним. Також обов'язковим є те, щоби за подібних виняткових обставин повернення арештованого під варту поліції йому забезпечувались три права, описані в пп. 40 – 43.

47. Перебування під вартою у поліції триває (чи, принаймні, має тривати) доволі недовго. Утім, **умови утримання в поліцейських камерах** мають відповідати певним основним вимогам.

Всі поліцейські камери повинні бути чистими і мати належний розмір⁴⁷ – з огляду на кількість осіб, які можуть там знаходитись – а

⁴⁷ Ця вимога в подальшому була викладена в такому новому формулюванні: ув'язнений повинен бути поінформований в письмовій формі про причини та способи покарання, які вживаються проти нього (при цьому допускається, що наведені

також відповідне освітлення (достатнє для читання у час, що не відводиться для сну) і вентиляцію. Бажано, щоби камери мали природне освітлення. Окрім цього, камери мають бути обладнані засобами для відпочинку (наприклад, закріпленим стільцем або закріпленою лавкою); особи, які повинні провести ніч в місці тримання, мають бути забезпечені чистими матрацом та ковдрами.

Особам, яких тримають під вартою в поліції, слід дозволяти справляти природні потреби в час, коли вони того забажають, в чистих і пристойних умовах; їм також слід надавати відповідну можливість для умивання. Ці особи повинні бути забезпечені питною водою і, у відведений для цього час, харчуванням, включаючи, як мінімум один раз на день, повноцінне харчування (щось більш суттєве, ніж бутерброд). Особам, яких тримають під вартою 24 години або довше, треба, якщо це можливо, щодня пропонувати прогулянки на свіжому повітрі.

Представники Комітету під час інспекцій бачили чимало місць перебування затриманих, які не відповідають зазначеним мінімальним стандартам. Такий стан спровокує особливо шкодить тим, хто потім, після кількох днів перебування, без належних харчів та відпочинку, в неприйнятно облаштованих камерах, брудними й неохайними постають перед суддею.

48. Обов'язки поліції з догляду за особами, які перебувають у неї під вартою, включають гарантування *безпеки і особистої недоторканності* затриманих. Відтак, належний моніторинг місць утримання є невід'ємним складником зазначених обов'язків. Необхідно вдатись до заходів, які в будь-який час уможливлюватимуть контакт затриманих із персоналом місця утримання.

У цілому ряді випадків інспектори Комітету натрапляли на камери, які були розташовані далеко від кабінетів чи приміщень, де зазвичай присутні працівники поліції, і які не мали ніяких засобів (як, наприклад, системи виклику) для привернення уваги поліцейських. За таких обставин значно зростає небезпека несвоєчасного втручання в усілякі можливі інциденти (насильство серед затриманих, спроби самогубства, пожежі, тощо).

49. Комітет вже висловлював свої занепокоєння щодо поширеної в деяких країнах практики, коли в поліцейській структурі кожний оперативний відділ (по боротьбі з незаконним обігом наркотиків,

причини можуть не містити окремих деталей, які з мотивів вимог безпеки не повідомляються ув'язненому).

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

боротьбі з тероризмом, боротьбі з організованою злочинністю і т.д.) має власне місце для утримання взятих під варту осіб, у якому працюють співробітники цього ж відділу. Комітет вважає, що подібна система має поступитись місцем практиці централізованого утримання взятих під варту, і що в місці утримання мають працювати співробітники, які отримали відповідну спеціальну підготовку. Така система неодмінно приведе до кращих результатів у запобіганні катуванням. Більш того, звільнення окремих оперативних відділів від обов'язків із утримання позбавлених волі може дати чималі переваги з точки зору управління і забезпечення правоохоронної діяльності.

50. Насамкінець, важливу роль у запобіганні жорстокому поводженню поліції із затриманими особами і, в цілому, в забезпеченні задовільних умов утримання під вартою може зіграти **інспектування поліцейських закладів незалежним повноважним органом**. Ефективність здійснюваних таким органом інспекцій суттєво зросте, якщо вони будуть як регулярними, так і несподіваними, а представники інспекційного органу матимуть змогу розпитувати затриманих вічна-віч. Більш того, інспекційний орган має досліджувати всі аспекти утримання під вартою: протоколювання фактів затримання, надання затриманим інформації про їхні права, фактичне здійснення цих прав (і, насамперед, трьох прав, викладених у пп. 40 – 43), додержання правил щодо проведення допитів осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних злочинів, і матеріальні умови утримання.

Висновки зазначеного вище інспекційного органу мають передаватись не тільки поліції, але й іншим владним структурам, які є незалежними від поліції.

II. ТЮРЕМНЕ УВ'ЯЗНЕННЯ

Витяги з Другої Загальної доповіді [CPT/Inf (92) 3]

44. У вступній частині слід відзначити, що Комітет під час відвідання в'язниць повинен розглянути велику кількість питань. Звичайно, Комітет, приділяє особливу увагу кожній заяві про жорстоке поводження з ув'язненими з боку персоналу, однак, до повноважень Комітету належать всі аспекти умов тримання у в'язниці. Жорстоке поводження може проявлятись у різних формах, окремі з яких є наслідком не якихось навмисних намірів, а, скоріше, результатом організаційних недоліків та нестачі ресурсів. Тому для Комітету

має велике значення загальний рівень життя у закладі. Такий рівень залежить в більшій мірі від видів діяльності, які пропонуються в'язням, та загального стану відносин між в'язнями та персоналом.

45. Комітет уважно вивчає обстановку, яка склалася в середині закладу. Сприяння конструктивним – на противагу конфронтаційним – взаємовідносинам між ув'язненими і персоналом дозволяє знизити небажану напругу, що властива будь-якому тюремному середовищу, а, значить, і суттєво зменшити ймовірність виникнення інцидентів та пов'язаних з ними випадків жорстокого поводження. Інакше кажучи, Комітет хотів би бачити, щоб заходи по контролю та стримуванню здійснювались в атмосфері спілкування та підтримки. Такий підхід зовсім не спрямований на підрив системи безпеки у закладі, а навпаки, може сприяти її посиленню.

46. Питання переповнення камер безпосередньо стосується компетенції Комітету. Всі служби і будь-яка діяльність всередині закладу зазнають негативного впливу в разі, якщо в закладі буде більше ув'язнених осіб, ніж це передбачено. Від цього погіршиться загальний рівень життя, можливо, навіть досить суттєво. Okрім цього, переповнення в'язниці або якоїсь її частини саме по собі вже може становити факт нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

47. Вирішальне значення для самопочуття в'язнів відіграє задовільна програма їхньої діяльності (робота, навчання, спорт і т.ін.). Це стосується як тих закладів, де тримають осіб, що їм вже винесено вирок, так і закладів, де перебувають особи, які ще очікують на рішення суду. Комітет відзначає, що можливості діяльності в багатьох закладах тимчасового тримання є надзвичайно обмеженими. Організація діяльності в закладах, де ув'язнені особи довго не затримуються, є нелегким завданням. Цілком зрозуміло, що мова не може йти про програмами індивідуального підходу того типу, які можуть застосовуватись в установах по виконанню покарання.

Однак ув'язнені особи, незважаючи на створені для них досить пристойні матеріальні умови, не можуть бути просто облишені на одинці з самими собою протягом тижнів, інколи місяців, будучи замкненими в своїх камерах. Комітет зазначає, що одним із завдань повинно стати забезпечення ув'язненим в закладах попереднього тримання можливості проводити значну частину дня (вісім годин або більше) поза межами камери, при цьому вони мають займатись різнобічною умотивованою діяльністю. Зрозуміло, що в установах

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

по виконанню покарання така діяльність має здійснюватись ще на більш високому рівні.

48. Особливу увагу слід приділяти питанню про перебування ув'язнених на свіжому повітрі. Вимога про дозвіл ув'язненим перебувати щодня хоча б одну годину на свіжому повітрі скрізь визнається як основна гарантія прав (бажано, щоб ця вимога була невід'ємною складовою більш широкої програми діяльності). Комітет бажає підкреслити, що **всі без винятку ув'язнені** (включаючи й тих, хто відбуває покарання в штрафному ізоляторі) мають право на щоденне перебування на свіжому повітрі. Саме по собі зрозуміло, що щоденне перебування на свіжому повітрі повинне відбуватись на ділянці достатньої площини; сама ділянка має бути, наскільки це видається можливим, обладнана укриттям на випадок поганої погоди.

49. Доступ у будь-який час до відповідних туалетів а також підтримання належних гігієнічних умов є суттєвими елементами створення людських умов перебування.

У зв'язку з цим Комітет повинен відзначити, що він не схвалює практику, яка спостерігається в окремих країнах, коли ув'язнені повинні справляти природні потреби у відра у своїх камерах (щі відра спорожнюються у визначений час). Туалети мають бути розміщені або безпосередньо в камерах (бажано, щоб це було в санітарній зоні камери), або ж ув'язненим потрібно забезпечити можливість у будь-який час (включаючи нічний час) без жодних зволікань виходити з камери, для того щоб скористатись туалетом.

Ув'язнені також повинні мати регулярний доступ до душу та ванної. Бажано також, щоб в камері була проточна вода.

50. На додаток Комітет зазначає, що його особливо турбує, коли доводиться зустрічатись в одному закладі з випадками переповнення у поєднанні з недостатнім режимом діяльності і неналежним доступом до туалету або до засобів для вмивання. Загальний вплив таких умов на ув'язнених може бути вкрай негативним.

51. Також важливим питанням для ув'язнених є підтримання нормальних зв'язків із зовнішнім світом. Ув'язнені повинні передовсім мати можливість підтримувати зв'язки зі своєю родиною та з близькими друзями. Керівним принципом повинно стати забезпечення контактів із зовнішнім світом; будь-яке обмеження таких контактів повинно мотивуватись виключно серйозними мотивами безпеки або ж нестачею ресурсів, що є в розпорядженні.

У зв'язку з цим Комітет хоче підкреслити необхідність певної гнучкості у застосуванні правил щодо режиму відвідування та телефонних контактів з тими з ув'язнених, сім'ї яких проживають на значній відстані від місця ув'язнення (що робить неможливим регулярні відвідини). Таким ув'язненим слід, наприклад, дозволяти більш тривалі відвідини або ж надавати їм більше можливостей для телефонних переговорів з їхніми родинами.

52. Комітет також уважно вивчає всі специфічні проблеми, які постають перед окремими категоріями ув'язнених, наприклад, перед жінками, підлітками та іноземцями.

53. В'язничний персонал вимушений за певних обставин застосовувати силу для контролю за агресивними ув'язненими, і в окремих випадках може використовувати знаряддя фізичного впливу. Подібні ситуації, вочевидь, характеризуються високим ризиком можливого жорстокого поводження з ув'язненими і вимагають окремих гарантій дотримання прав.

Ув'язнений, проти якого були вжиті засоби фізичного впливу, має право на негайне обстеження лікарем та, якщо це необхідно, на медичну допомогу. Це обстеження має бути здійснене у такий спосіб, щоб немедичний персонал не міг чути, а по можливості й спостерігати за таким обстеженням, а наслідки обстеження (включаючи будь-які відповідні заяви з боку ув'язненого та висновок лікаря) повинні бути належним чином запротокольовані і надані в розпорядження ув'язненого. В тих рідких випадках, коли необхідно застосувати знаряддя фізичного впливу, ув'язнений, до якого були застосовані такі знаряддя, повинен перебувати під постійним і належним наглядом. В подальшому знаряддя фізичного впливу повинні бути при першій же можливості вилучені. Вони ніколи не повинні застосовуватись або ж їхнє застосування продовжуватись в якості покарання. Також слід здійснювати запис усіх випадків, коли по відношенню до ув'язнених була застосована сила.

54. Процедура ефективного розгляду скарг та здійснення перевірок є основними гарантіями проти жорстокого поводження у в'язницях. Ув'язнені повинні мати можливість звертатися зі скаргами як в середині самої пенітенціарної системи так і поза межами системи, а також користуватись можливістю конфіденційного звертання до відповідного органу влади. Комітет приділяє особливу увагу тому, щоб регулярні візити до всіх подібних закладів здійснювались незалежним органом (наприклад, комісією відвідувачів або суддею, що має повноваження здійснювати нагляд за діяльністю

цього закладу), який матиме повноваження розглядати скарги від ув'язнених (а також, в разі потреби, і вжити відповідних заходів) та інспектувати всі приміщення закладу. Такі органи можуть, окрім іншого, відігравати важливу роль у налагодженні взаємовідносин та в усуненні протиріч, що виникають між тюремною адміністрацією і ув'язненим чи ув'язненими взагалі.

55. Як ув'язнені, так і тюремний персонал однаково зацікавлені в тому, щоб чіткі процедури дисциплінарного покарання були формально встановлені та застосовувались на практиці. Будь-яка невизначеність у цій області загрожує виникненню системи неофіційних (і неконтрольованих) покарань. Процедури дисциплінарного покарання повинні забезпечувати ув'язненим право бути заслуханим з приводу порушення, яке їм приписується, а також право звернутись до вищих інстанцій з оскарженням будь-якого накладеного на них покарання.

Паралельно з формально встановленою процедурою дисциплінарного покарання часто існують інші процедури, що полягають у примусовій ізоляції ув'язненого від інших ув'язнених через дисциплінарні порушення або з мотивів дотримання безпеки (наприклад, в інтересах підтримання «належного порядку» у закладі). Застосування таких процедур повинно також супроводжуватись достатніми гарантіями дотримання прав. Ув'язнений повинен бути поінформований про причини застосування до нього відповідного покарання (за винятком випадків, коли цього вимагає дотримання безпеки)⁴⁸, а також мати можливість висловити свої погляди на це питання і оскаржити покарання у відповідному органі влади.

56. Комітет приділяє особливу увагу тим випадкам, коли ув'язнених з різних причин (з дисциплінарних мотивів; «загрози», яку вони становлять, чи через «буйну» поведінку; в інтересах кримінального розслідування; на їхне власне прохання) тримали в умовах, що були близькими до одиночного ув'язнення.

Принцип пропорційності вимагає, щоб було встановлене співвідношення між мірою покарання, яка може мати місце в конкретному випадку, і застосуванням режиму ізоляції, який може спричинити дуже негативний вплив на особу, котру ізоляють. Одиночне ув'язнення може за певних обставин досягати рівня нелюдського, або

⁴⁸ 30 вересня 1999 року, Комітет Міністрів Ради Європи прийняв рекомендацію № R (99) 22 стосовно переповнення в'язниць та зростання тюремного населення.

такого що принижує гідність, поводження. В будь-якому випадку, всі форми одиночного ув'язнення повинні бути якомога коротшими.

У разі, коли такий режим запроваджується або застосовується на прохання самого ув'язненого, основною гарантією буде те, що кожного разу, коли ув'язнений або службовець пенітенціарного закладу від імені ув'язненого вимагатиме візиту лікаря, такий лікар повинен бути викликаний негайно для здійснення медичного огляду ув'язненого. Результати цього огляду, в якому має бути врахований фізичний та психічний стан, а також, якщо в цьому є потреба, можливі передбачувані наслідки від продовження ізоляції, повинні бути викладені в письмовому вигляді у спеціальному звіті для подальшої передачі до уповноважених органів влади.

57. Переведення недисциплінованих ув'язнених до інших закладів є ще одним об'єктом уваги Комітету. окремі ув'язнені створюють надзвичайні труднощі і переведення їх до іншого закладу інколи продиктоване необхідністю. Однак постійне переведення ув'язненого з одного закладу до іншого може вплинути дуже негативно на його психічний та фізичний стан. окрім цього, ув'язнений матиме труднощі у підтриманні належних контактів зі своєю сім'єю та своїм адвокатом. Загальний вплив постійних переведень на ув'язненого може за певних обставин розглядатись як нелюдське, або таке, що принижує гідність, поводження.

Витяги з Сьомої Загальної доповіді [CPT/Inf (97) 10]

12. Під час здійснення візитів у 1996 році Комітет зіткнувся з великою кількістю випадків **переповнення в'язниць** – подібне явище характерне для пенітенціарних систем різних європейських країн. Часто переповнення камер є дуже гострою проблемою в тюрмах, де утримуються особи на етапі попереднього ув'язнення (тобто, йдеться про осіб, які чекають на винесення судового вироку). Однак Комітет встановив, що в деяких країнах ця проблема поширюється на всю в'язничну систему.

13. Як було відзначено Комітетом у Другій Загальній доповіді, питання про переповнення в'язниць безпосередньо належить до повноважень Комітету (див. CPT/Inf (92) 3, пункт 46).

Переповнена в'язниця означає перебування в тісних та негігієнічних умовах, постійну відсутність приватності (навіть коли йдеться про вирішення таких основних задач, як користування сантехнічним обладнанням), обмеження можливості перебувати поза межами ка-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

мери, оскільки для цього не вистачатиме необхідного персоналу та наявних інфраструктур, перевантаженість медичних служб, більший рівень напруженості і, відповідно, більше проявів насильства як в середовищі самих ув'язнених, так і між ув'язненими та персоналом. Цей перелік є ще далеко не вичерпним.

Комітет вже не один раз робив висновок про те, що негативні наслідки переповнених в'язниць спричиняють нелюдські та такі, що принижують гідність, умови ув'язнення.

14. Для вирішення проблеми переповнених в'язниць окремі країни стали на шлях збільшення кількості пенітенціарних установ. Однак Комітет далеко не впевнений в тому, що збільшення можливостей щодо прийому більшої кількості ув'язнених становить єдине вирішення проблеми. Багато європейських держав, що започаткували масштабні програми будівництва пенітенціарних закладів, встановили, що кількість населення в камерах збільшується одночасно із будівництвом закладів. І навпаки, існування в окремих державах політики, що спрямована на обмеження чи скорочення кількості позбавлених волі осіб, є важливим внеском в підтриманні керованого рівня населення в'язниць.

15. Проблема переповнення камер є достатньо серйозною, і це потребує співробітництва на європейському рівні з метою вироблення відповідної стратегії. Комітет із задоволенням відзначає, що роботи в цьому напрямку недавно розпочались під егідою Європейського комітету кримінальних проблем (CDPC). Комітет у запобіганні катуванням сподівається, що завершення цієї роботи буде розглядано як одна з пріоритетних задач.⁴⁹

Витяги з Одинадцятої Загальної доповіді [CPT/Inf (2001) 16]

Взаємини між персоналом і ув'язненими

26. Наріжним каменем гуманної пенітенціарної системи завжди буде наявність правильно відібраного і навченого персоналу, який знатиме, як дійти належного ставлення у поводженні з ув'язненими і дивитиметься на власну роботу скоріш як на професійне покликання, аніж як на просте виконання передбачених службових обов'язків. Розбудову позитивних взаємних із ув'язненими слід визнати ключовим складником особливої пенітенціарної професії.

⁴⁹ Друга Загальна Доповідь – CPT/Inf (92) 3, пункт 4, та сьома Загальна Доповідь – CPT/Inf (97) 10, пункти 12-15.

На жаль, Комітет часто доходить висновків, що взаємними між персоналом і ув'язненими мають формальний і дистантний характер: персонал не розрізняє, а уніфікує ув'язнених і вважає вербальне спілкування із ними маргінальним аспектом своїх функцій. Про подібний підхід говорять такі часто засвідчувані Комітетом випадки, коли в'язнів змушують стояти обличчям до стіни, поки ними не займеться охоронець або поки не пройдуть відвідувачі; коли ув'язнених заставляють схиляти голови і тримати руки за спину при пересуванні по території закладу; коли працівник в'язниць носять свої кийки в погрозливий і навіть провокаційний спосіб. Така практика не є необхідною з огляду на безпеку і аж ніяк не сприятиме формуванню позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими.

Справжній професіоналізм тюремного персоналу означає уміння гуманно і порядно ставитись до в'язнів – не забуваючи про безпеку і порядок. У цьому сенсі тюремне начальство має заохочувати персонал у розумній мірі довіряти ув'язненим і сподіватись, що вони готові поводитись належним чином. Розбудова конструктивних і позитивних взаємин між персоналом і контингентом в'язниць не лише зменшить ризик жорстокого поводження, але й сприятиме кращим контролю та безпеці. Персонал закладів позбавлення волі, в свою чергу, відчуватиме більше задоволення від своєї роботи.

Забезпечення позитивних взаємин між в'язничним персоналом і ув'язненими великою мірою залежатиме від того, чи у кожний момент в місцях утримання в'язнів чи у місцях загального користування перебуває адекватна кількість працівників закладу. Досвід Комітету свідчить, що це не завжди так. В цілому занизька кількість присутніх працівників і/або існування спеціальної системи допусків, які зменшують можливості безпосереднього контакту з ув'язненими, загальмовують формування позитивних взаємин і навіть, у ширшому контексті, можуть створити небезпечне середовище як для персоналу, так і для в'язнів.

Також слід відзначити, що за неадекватного забезпечення кадрами підтримання безпеки і виконання режимних вимог подеколи унеобхіднюють часту понаднормову роботу персоналу, яка легко призводить до стресових станів і швидкою втомлюваності (відомої як «вигорання»). Все це, в свою чергу, може ще більш підсилити напругу, притаманну будь-якому тюремному середовищу.

Насильство серед ув'язнених

27. Доглядові обов'язки пенітенціарного персоналу по відношенню до контингенту включають обов'язок захищати ув'язнених від інших ув'язнених, які хочуть заподіяти їм якусь шкоду. Власне, насильство серед в'язнів часто трапляється в усіх пенітенціарних системах і набуває різноманітних форм, від малопомітних виявів переслідування до відвертого приниження із застосуванням фізичної сили.

Належна протидія насильству серед в'язнів вимагає того, щоби персонал був у змозі застосовувати свої повноваження і адекватно здійснювати наглядові функції; це, зокрема, передбачає повноцінне кадрове забезпечення. Персонал закладів позбавлення волі має зміли пізнавати ознаки заворушення і вправно та рішуче втрутатись, як на те є потреба. Існування позитивних взаємин між персоналом і в'язнями, побудованих на поняттях безпечного утримання і догляду, набуде в цьому контексті вирішального значення і насамперед залежатиме від наявності у персоналу навичок між-особистого спілкування. Крім того, керівний склад закладу має бути готовим до повної підтримки підлеглих у здійсненні їхніх повноважень. Ситуації, які виникатимуть, можуть потребувати конкретних заходів безпеки (включаючи дієвий порядок проведення обшуку); утім, подібні заходи завжди будуть лише додатковими по відношенню до загальних вище основних вимог. Кожна пенітенціарна система також матиме подбати про те, щоби належно класифікувати і правильно розподілити утримуваних в'язнів.

Ув'язнені, яких підозрюють у вчиненні злочинів на сексуальному ґрунті чи які засуджені за такі злочини, становлять найбільшу групу ризику з точки зору застосування іншими ув'язненими насильства над ними. Відвернення подібних насильницьких дій завжди становить непросту задачу. Часто таких ув'язнених тримають окремо від інших, але за таких умов вони за свою – до того ж відносну – безпеку платять завелику ціну, бо позбавляються тих видів діяльності, які доступні ув'язненим при звичайному тюремному режимі. Іншим можливим рішенням є розподіл таких ув'язнених по всьому закладу, але в цьому разі треба серйозно подбати про забезпечення умов їхньої інтеграції в середовище спецконтингенту і, зокрема, рішуче класити край будь-яким виявам ворожого ставлення чи переслідування щодо таких осіб. Третім варіантом є переведення таких ув'язнених до іншого закладу, із ужиттям заходів для нерозголослення характеру вчинених ними злочинів. Кожний із цих підходів має свої переваги

і свої недоліки, і Комітет не прагне пропагувати якийсь можливий підхід на відміну від інших. Рішення щодо того шляху, який слід обрати, завжди залежатиме від кожного конкретного випадку та обставин відповідної справи.

Переповнення в'язниць

28. Негативне явище переповнення в'язниць властиве пенітенціарним системам по всій Європі і завдає тяжких ударів по спробах поліпшити умови утримання в'язнів. Негативні наслідки переповнення в'язниць вже описувались у попередніх Загальних доповідях.⁵⁰ З поширенням діяльності Комітету на Європейському континенті його представники довідалися про величезний відсоток осіб, які в окремих країнах покарані позбавленням волі, і, як наслідок, про непомірне переповнення тюрем. Те, що держава тримає за гратали так багато своїх громадян, не може пояснюватись тільки високим рівнем злочинності; певно, на такий стан справ якоюсь мірою впливають і світогляд працівників правоохоронних відомств, і позиція судової влади.

За таких обставин проблему не вдастся розв'язати лише за рахунок зростання фінансових асигнувань на пенітенціарну систему. Натомість слід переглянути чинне законодавство і практику щодо утримання під вартою до суду і винесення вироків за злочини, а також щодо альтернативних ув'язненню покарань. Саме такий підхід притаманний Рекомендації Комітету міністрів № R (99) 22 про переповнення в'язниць та надмірне зростання кількості засуджених до позбавлення волі. Комітет дуже сподівається, що принципи, викладені у цьому важливому документі, знайдуть застосування в державах-учасницях; імплементація згаданої Рекомендації заслуговує на пильний моніторинг Радою Європи.

Спільні спальні приміщення

29. У багатьох країнах, відвіданих представниками Комітету, і, зокрема, в країнах центральної та східної Європи, ув'язнені великими кількостями утримуються в спільних приміщеннях, де вони не тільки сплять уночі, але й проводять майже увесь свій день; санітарні вузли також розташовані у цих же приміщеннях. Комітет заперечує проти самого принципу подібного утримання ув'язнених у закритих тюрмах – і надто тоді, коли такі приміщення вкрай переповнені, а умови в них відверто нездорові. Немає сумнівів, що в деяких краї-

⁵⁰ Також див. розділ про інфекційні хвороби в главі «Медичні служби у в'язницях».

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

нах різні чинники, включаючи культуральні фактори, зумовлюють віддання переваги не окремим камерам, а великим спільним приміщенням для утримання в'язнів. Утім, мало що виправдовує – і багато чого не виправдовує – ситуацію, коли десятки позбавлених волі разом живуть і сплять в одному спальному приміщенні.

Спальні приміщення для великої кількості ув'язнених неодмінно означають повсякденну неможливість як приватного усамітнення, так і особистого життя. Більш того, зростає ризик залякування і насильства. Подібні умови утримання сприяють формуванню злочинної субкультури і зміцненню злочинних утворень. Такі умови також дуже затруднюють і навіть унеможливлюють виконання персоналом його контрольних функцій. Зокрема, в разі виникнення в тюрмі якихось заворушень важко обійтись без залучення великих сил ззовні. При подібних умовах утримання в'язнів розміщення конкретних осіб за принципами індивідуального підходу і оцінки потреб та ризиків прирікається на невдачу. Всі ці проблеми ще більш загострюються, якщо, як це часто буває, кількість утримуваних у приміщенні перевищує його орієнтовну місткість, а завелике навантаження на раковини для умивання і туалети разом із недостатньою для такої кількості ув'язнених вентиляцією створюють справді жахливі умови.

Утім, Комітет має наголосити, що переведення ув'язнених із великих спільніх спальних приміщень до менших приміщень завжди мусить супроводжуватись заходами, спрямованими на те, щоби вони якомога більше годин на день займались різними видами змістової діяльності за межами приміщення, виділеного їм для спання.

Доступ до природного світла і свіжого повітря

30. Представники Комітету часто бачили на вікнах камер металеві ставні, щити чи жалюзі, які позбавляють ув'язнених природного світла і не пропускають у приміщення свіже повітря. Такі засоби особливо часто зустрічаються у закладах, де тримають осіб, які чекають суду. Комітет повністю визнає, що по відношенню до певних категорій позбавлених волі доцільно вживати додаткових заходів безпеки з метою відвернення ризику змови і/або злочинних дій; однак, вжиття таких заходів має скоріш бути винятком, аніж правилом. Це означає, що відповідні органи мають окремо досліджувати справу кожного ув'язненого на предмет визначення виправданих по відношенню нього особливих засобів безпеки. Проте, навіть за

доцільності таких заходів вони не повинні позбавляти ув'язнених природного світла і свіжого повітря. Світло і повітря необхідні для життя, право на яке має кожний в'язень; більш того, відсутність сонячного світла і свіжого повітря створює умови, сприятливі для поширення хвороб – зокрема, туберкульозу.

Комітет розуміє, що забезпечення пристойних умов життя у пенітенціарних закладах може означати чималі витрати і що в деяких країнах покращанню тюремних умов заважає нестача коштів. Однак, усунення засобів, які не пропускають світло в камери (і устаткування камер додатковими засобами безпеки належної конструкції в тих рідких випадках, коли це є справді необхідним) не потребує значних витрат і водночас принесе чимало переваг усім причетним.

Інфекційні хвороби

31. Поширення інфекційних хвороб і, зокрема, туберкульозу, гепатиту і ВІЛ/СНІДу перетворилося на велику проблему в ряді країн Європи. Такі хвороби небезпечні для всього населення, але їхнє розповсюдження набуло особливо жахливих вимірів у деяких пенітенціарних системах. У цьому зв'язку Комітет неодноразово мав висловлювати серйозні занепокоєння щодо неадекватності заходів, спрямованих на розв'язання зазначеної проблеми. Крім того, умови, в яких часто утримують позбавлених волі, лише сприяють розповсюдженню інфекційних хвороб.

Комітету відомо, що часи економічних труднощів – які наразі властиві багатьом країнам, котрі відвідуються представниками Комітету – потребують жертв; це також стосується пенітенціарних систем. Утім, якими би не були ті труднощі, що їх переживає якась держава в будь-який момент у часі, позбавлення особи волі означає виникнення у державі обов'язку з догляду за такою особою, а це вимагає застосування ефективних методів профілактики, обстеження і лікування. Належне виконання причетними державними органами відповідного обов'язку набуває ще більшого значення, коли йдеться про догляд, необхідний при лікуванні небезпечних для життя хвороб.

Використання сучасних методів обстеження, регулярне постачання медикаментів та супутньої продукції, наявність персоналу, який забезпечить прийняття ув'язненими прописаних ліків у потрібних дозах і з потрібними інтервалами та, за потреби, забезпечення особливого дієтичного харчування є важливими складниками дієвої стратегії боротьби із зазначеними хворобами і належного догляду за позбав-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

леними волі. Аналогічно, умови утримання в'язнів із інфекційними захворюваннями мають сприяти покращанню їхнього здоров'я; в приміщеннях, окрім природного світла і хорошої вентиляції, мають бути задовільні гігієнічні умови, а кількість утримуваних у ньому не має бути надмірною.

Більш того, зазначених в'язнів не слід ізолятувати від решти спецконтингенту, окрім випадків, коли подібних заходів вимагають нагальні медичні або інакші чинники. У цьому зв'язку Комітет вважає за потрібне зробити особливий наголос на тому, що для ізоляції ув'язнених лише через те, що вони є ВІЛ-позитивними, нема ніяких медичних підстав.

Для того, щоби покласти край подібним хибним припущенням, національні владні органи мають забезпечити розробку для пенітенціарного персоналу і для контингенту пенітенціарних закладів змістової навчальної програми щодо інфекційних хвороб. Така програма має охопити шляхи поширення захворювань і методи профілактики, а також використання відповідних профілактичних засобів. Зокрема, треба зробити наголос на ризику інфікування ВІЛ і гепатитом В/С при статевих зносинах та ін'екційному вживанні наркотиків і пояснити роль фізіологічних рідин у перенесенні вірусів цих хвороб.

Також треба наголосити, що перед тестовими обстеженнями і – в разі отримання позитивного результату – після обстежень особи, які проходять обстеження, мають отримувати відповідну інформацію та консультації. Вся медична інформація, яка стосується хворого особисто, має лишатись конфіденційною і підлягати захисту. Будь-яке розголошення такої інформації повинно засновуватись виключно на інформованій згоді відповідних осіб.

Більш того, ефективна протидія згаданим інфекційним хворобам можлива лише за умови якомога дієвої координації заходів, до яких вдаються всі міністерства і відомства, котрі в конкретній країні опікуються цією проблематикою. У цьому відношенні Комітет воліє наголосити на необхідності гарантованого забезпечення хворим лікування після звільнення з місць позбавлення волі.⁵¹

Ізолятори суворого режиму

32. В кожній країні завжди існуватиме певна кількість позбавлених волі, які вважаються особливо небезпечними і відтак потре-

⁵¹ Слід також зробити посилання на Рекомендацію № R (98) 7 стосовно етичних та організаційних аспектів медичного обслуговування у місцях позбавлення волі, яку було прийнято Комітетом міністрів Ради Європи 8 квітня 1998 року.

бують особливих умов утримання. Такі ув'язнені класифікуються як особливо небезпечні з огляду на вчинені ними злочини, на спосіб, у який вони реагують на обмеження тюремного життя, або на їхні психологічний чи психічний стан. Ця категорія ув'язнених становить (або, принаймні, має становити, якщо система поділу позбавлених волі на категорії функціонує належно) лише малу частку загальної кількості ув'язнених. Однак, саме такі ув'язненні привертають окрему увагу Комітету, оскільки необхідність вжиття виняткових заходів щодо них означає більш високий ризик нелюдського поводження.

Особливо небезпечним ув'язненим, які перебувають в спеціальних приміщеннях, слід надавати певні режимні послаблення, що деякою мірою компенсуватиме суворі умови їхнього утримання. Зокрема, вони мають отримати нагоду спілкуватись із ув'язненими своєї категорії; їм також треба запропонувати доволі широкий вибір виду діяльності. Особлива увага має приділятись створенню гарної внутрішньої атмосфери в штрафних ізоляторах чи закладах посиленого режиму. Метою має стати розбудова позитивних взаємин між персоналом і ув'язненими. Це відповідає не лише інтересам гуманного поводження із утриманими, але й сприяє ефективному контролю, загальній безпеці та безпеці персоналу.

В ізоляторі чи закладі суворого режиму існування задовільної програмами змістової діяльності так само важливе – і навіть більш важливе – як у звичайному пенітенціарному закладі. Змістовна діяльність може успішно протидіяти вкрай негативному впливу життя в'язня в малому та замкнутому просторі на його особистість. Пропоновані в'язням види діяльності мають бути якомога різними (навчання, спорт, робота, яка вимагає застосування професійних навичок, тощо). Що стосується роботи, то, зрозуміло, міркування безпеки унеможливлюватимуть багато її видів, доступних позбавленим волі у звичайних тюрмах, але це не означає, що утримувані в камерах чи закладах особливого режиму повинні отримувати лише марудну та виснажливу роботу.

Ув'язнені, безсумнівно, не повинні перебувати на спеціальному суворому режимі довше, ніж того вимагає небезпека, яку вони становлять для інших. Це вимагає регулярного перегляду рішень щодо умов утримання в'язнів. Такий перегляд має завжди спиратись на поточну оцінку поведінки кожного ув'язненого відповідно навченим персоналом. Більш того, ув'язнених слід якомога повно сповіщати про підстави призначеного їм режиму і, якщо це потрібно, його пе-

регляду; це, окрім іншого, надасть їм змогу ефективно скористатись із можливостей оскарження відповідного рішення.

Засуджені на довічне чи тривале ув'язнення

33. В багатьох країнах Європи зростає кількість осіб, засуджених на довічне або тривале ув'язнення. Під час проведення інспекційних відвідин представники Комітету не раз відзначали, що умови утримання таких в'язнів, доступні їм види діяльності та надавані можливості людського спілкування залишають бажати кращого. Більш того, багатьом із таких засуджених призначали особливі режимні обмеження, які не могли не погіршити їх без того згубні наслідки довгострокового позбавлення волі; прикладами таких обмежень є постійна ізоляція від решти в'язнів, надягання наручників при кожному виході з камери, заборона спілкуватись з іншими ув'язненими і ущемлення в правах на побачення з близькими. Комітет не визнає аніякі аргументи на користь нерозбірливого застосування обмежень щодо всіх засуджених до окремих категорій покарання без урахування тієї небезпеки, яку становить (або не становить) кожна конкретна особа.

Тривале позбавлення волі в чимало способів сприяє десоціалізації ув'язнених. Вони відчувають себе невід'ємними від пенітенціарних інститутів, їм можуть дошкуляти різні проблеми психологічного характеру (включаючи втрату почуття власної гідності і погіршення соціальних навичок), вони все більш відчувають себе віддаленими від суспільства, у яке із часом більшість в'язнів має повернутись. На думку Комітету, режими, які призначаються засудженим на тривале позбавлення волі, мають якомога компенсувати зазначені негативні наслідки у позитивний та випереджувальний спосіб.

Зазначенім категоріям засуджених необхідно забезпечити доступ до різноманітних видів змістової діяльності (роботи, бажано такої, що потребує спеціальних навичок; навчання; спорту; рекреації/ спілкування). Більш того, такі засуджені мають отримати певні можливості прийняття власного рішення про те, як проводити свій час, що зміцнюватиме почуття самодостатності та особистої відповідальності. Слід вдаватись до додаткових заходів, щоби зробити строк ув'язнення якомога змістовним; зокрема, укладення індивідуальних планів відbutтя покарання і надання необхідної психо-соціальної підтримки допоможуть засудженим налагодити життя в умовах тривалого ув'язнення і, коли до цього діде, підготуватись до звільнення. Негативні наслідки тривалого перебування за гратаами

пом'якшаться, а особи, що відбули покарання, будуть краще готові до звільнення, якщо під час ув'язнення уможливити їм належний зв'язок із зовнішнім світом.

III. МЕДИЧНІ СЛУЖБИ У В'ЯЗНИЦЯХ

Витяги з Третьої Загальної доповіді [CPT/Inf (93) 12]

30. Медичні служби для позбавлених волі осіб є об'єктом, який має безпосереднє відношення до повноважень Комітету у запобіганні катуванням.⁵² Недостатній рівень медичних служб може привести до ситуації, що може бути охарактеризована як «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження». Окрім того, медична служба у конкретному закладі потенційно може відігравати важливу роль в боротьбі із проявами жорстокого поводження як в самому закладі, так і в інших місцях (особливо в поліцейських закладах). Більш того, медична служба може позитивно вплинути на загальний рівень життя в закладі, в рамках якого вона функціонує.

31. В наступних пунктах наведені деякі з основних питань, якими займались делегації Комітету при вивченні діяльності медичних служб в місцях перебування позбавлених волі осіб. Однак, від самого початку Комітет хоче наголосити на тій значимості, яку він приділяє основному принципові, що вже є визнаний у більшості, якщо не у всіх країнах, що були відвідані Комітетом до теперішнього часу. В цьому принципі закріплено положення про те, що позбавлені волі особи мають право на таке саме медичне обслуговування, як і все інше населення. Цей принцип тісно пов'язаний з основними правами особи.

32. Під час своїх відвідань медичних служб у в'язницях Комітет керувався визначенням таких питань:

- a. Доступ до лікаря
- b. Непреференційне медичне обслуговування

⁵² Ця вимога пізніше була сформульована у такому вигляді: з кожним новоприбулим в'язнем в найкоротший термін після його прибуття має провести співбесіду лікар, який також здійснює і медичний огляд новоприбулого. За виключенням виняткових випадків, така співбесіда чи такий огляд повинні здійснюватись в день, коли особу було прийнято до закладу, особливо, коли йдеться про заклад для тримання позбавлених волі осіб. Таке медичне обстеження після прибуття може також здійснюватись кваліфікованим молодшим медичним персоналом, який повідомляє лікареві результати огляду.

- c. Згода пацієнта і конфіденційність
- d. Профілактика захворювань
- e. Гуманітарна допомога
- f. Професійна незалежність.
- g. Професійна компетентність.

a. Доступ до лікаря

33. Після прибуття до в'язниці кожна позбавлена волі особа повинна бути негайно оглянута медичним працівником закладу. В своїх попередніх доповідях Комітет рекомендував, щоб кожному новому ув'язненному якомога в найкоротший строк після прибуття до в'язниці була надана можливість спілкування з лікарем та, у разі необхідності, проведене медичне обстеження. Слід додати, що в деяких країнах повноцінне медичне обстеження після прибуття до в'язниці проводиться кваліфікованим молодшим медичним персоналом (медсестрою), який готує доповідь для лікаря. Такий підхід можна інколи розглядати як більш ефективне використання наявних людських ресурсів.⁵³

Також було б бажано, щоб новому ув'язненному після його прибуття до в'язниці була надана пам'ятка або брошуря з інформацією про наявність і діяльність медичних служб та нагадуванням про основні гігієнічні вимоги.

34. Під час перебування в ув'язненні позбавлені волі особи повинні мати можливість доступу до лікаря в будь-який час, незалежно від режиму їхнього утримання (що стосується, зокрема, доступу до лікаря для осіб, яких вміщено до одиночних камер, то див. пункт 56 Другої Загальної доповіді: CPT/Inf (92) 3). Медичне обслуговування повинне бути організоване у такий спосіб, щоб запити стосовно лікарської консультації виконувались без непотрібних затримок.

Ув'язненим слід надати можливість доступу до медичного обслуговування на конфіденційній основі, наприклад, через надсилення повідомлення у заклеєному конверті. Okрім цього, персонал закладу не повинен намагатися контролювати і сортувати запити стосовно лікарської консультації.

35. Тюремна медична служба повинна, як мінімум, бути здатною надавати регулярні амбулаторні консультації та невідкладну медичну допомогу (само собою зрозуміло, що додатково до цього можуть бути ще й приміщення лікарняного типу з ліжками). Ко-

⁵³ Також див. про інфекційні хвороби в розділі «Медичні служби у в'язницях».

жен з ув'язнених повинен мати змогу отримувати допомогу кваліфікованого зубного лікаря. Okрім того, медичні працівники, що працюють в пенітенціарних закладах, повинні мати змогу використовувати допомогу фахівців.

Завжди повинна існувати можливість викликати лікаря для надання невідкладної медичної допомоги. Okрім цього, на території пенітенціарного закладу повинна постійно бути присутня особа, яка може надати невідкладну допомогу. Ця особа, по можливості, повинна мати офіційно підтверджену кваліфікацію молодшого медичного працівника (медсестри).

Амбулаторне лікування повинно здійснюватись під наглядом з боку медичного персоналу; у багатьох випадках для забезпечення лікування недостатньо ініціативи з боку ув'язненого.

36. Має бути забезпечена пряма підтримка з боку добре обладнаної лікарняної служби або в цивільному, або у тюремному медичному закладі.

У випадку, коли потрібно отримати послуги цивільної лікарні, постає питання про заходи безпеки. У зв'язку з цим Комітет наголошує, що ув'язнених, які перебувають у лікарні на лікуванні, не слід з мотивів безпеки прив'язувати до лікарняних ліжок чи до інших конструкцій. Слід знаходити інші рішення для виконання вимог безпеки; одним із можливих рішень може стати створення в таких лікарнях охоронних підрозділів.

37. Кожного разу, коли виникає потреба госпіталізувати ув'язнену особу чи здійснити спеціальне обстеження в умовах лікарні, транспортування ув'язнених пацієнтів повинно здійснюватись у такі строки та за таких умов, як того вимагає стан їхнього здоров'я.

b. Непреференційне медичне обслуговування

i) загальне медичне обслуговування

38. Медичні служби в місцях позбавлення волі повинні бути в змозі забезпечити медичну допомогу та лікування, а також відповідну дієту, фізіотерапію, реабілітацію чи будь-який інший спеціальний догляд на такому ж рівні, який пропонується пацієнтам в цивільних медичних закладах. Повинна бути передбачена забезпеченість лікарським, допоміжним медичним і технічним персоналом а також бути надані відповідні приміщення, обладнання і устаткування.

Повинен бути забезпечений відповідний нагляд за розподілом ліків та медичних препаратів, а підготовка медичних препаратів має

доручатись виключно кваліфікованому персоналу (фармацевту, медичній сестрі і т. п.).

39. На кожного пацієнта повинна бути заведена медична картка, в якій занотовуватиметься діагностична інформація а також поточні записи про зміни стану здоров'я пацієнта та про будь-які спеціальні обстеження пацієнта. У разі переведення пацієнта до іншої установи, його медична картка повинна бути передана лікарям цієї установи.

Окрім цього, медичний персонал кожної бригади повинен щоденно вносити записи до журналу, в якому має фіксуватись інформація щодо окремих інцидентів, які стосуються пацієнтів. Такі реєстраційні записи корисні саме тому, що вони дають загальне уявлення про ситуацію з медичним обслуговуванням у місці позбавлення волі і одночасно висвітлюють окремі проблеми, які можуть виникати.

40. Передумовою успішного функціонування медичної служби є те, що лікарі і допоміжний медичний персонал мають змогу регулярно проводити зустрічі і створювати робочі групи під керівництвом головного лікаря, який очолює цю службу.

ii) психіатрична допомога

41. У порівнянні із звичайним населенням у осіб, яких позбавлено волі, частіше зустрічаються симптоми психічного розладу. Тому для роботи в медичній службі в кожному закладі позбавлення волі повинен бути запрошений лікар, який спеціалізується в психіатрії, а декілька працівників із допоміжного медичного персоналу повинні отримати підготовку в цій області медицини.

Забезпеченість лікарями і допоміжним медичним персоналом а також внутрішнє планування місць позбавлення волі повинні давати змогу регулярно здійснювати програми фармакологічної, психотерапевтичної та професійної терапії.

42. Комітет особливо підкреслює роль, яку повинен відігравати керівний склад в'язничного персоналу у превентивному виявленні ув'язнених, які страждають психічними захворюваннями (до яких відносять депресію, агресивний стан і таке інше), з метою відповідного корегування умов їхнього утримання. Такому напрямку діяльності може сприяти відповідна медична підготовка окремих членів охоронного персоналу.

43. Утримувати душевнохворого ув'язненого і доглядати за ним слід в лікарняному закладі з достатнім обладнанням і належним чином підготовленим персоналом. Таким закладом могла б бути зви-

чайна (цивільна) психіатрична лікарня або спеціально обладнаний психіатричний заклад в рамках пенітенціарної системи.

З одного боку, часто висувають доводи про те, що з етичних міркувань душевнохворих осіб, яких було позбавлено волі, доречно госпіталізувати поза межами пенітенціарної системи в закладах, відповідальність за які покладено на державні служби охорони здоров'я. З іншого боку, можна стверджувати, що існування лікувальних психіатричних закладів в рамках пенітенціарної системи дозволяє здійснювати догляд за хворими в оптимальних умовах безпеки і підвищує ефективність роботи медичних та соціальних служб.

Яким би не був обраний підхід, кількість місць у такому психіатричному закладі повинна бути достатньою; надто часто зустрічаються випадки, коли доводиться довго очікувати на переведення хворого. Переведення таких осіб до психіатричного закладу має розглядатись як питання першочергової значимості.

44. Лікування психічно нестійкого та буйного пацієнта слід проводити під суворим наглядом із забезпеченням догляду за хворим, та, якщо це буде визнано необхідним, із застосуванням заспокійливих медичних препаратів. Застосування засобів фізичного впливу може бути виправданим лише в разі крайньої необхідності, при цьому завжди вимагається або безпосередня вказівка лікаря, або негайне повідомлення лікаря з метою отримати подальше його схвалення. Засоби фізичного впливу слід вилучити при самій першій можливості. Їх ніколи не слід застосовувати або продовжувати їхнє застосування в якості покарання.

В разі застосування засобів фізичного впливу про це необхідно зробити запис в медичній картці пацієнта та у відповідному журналі, де вказується час початку та закінчення застосування засобів а також всі обставини цього випадку та причини вживання засобів.

c. Згода пацієнта і конфідєційність

45. Вільно висловлена згода та дотримання конфіденційності є основними правами особи. Вони також є особливо важливими для створення атмосфери довіри, яка є необхідною частиною у стосунках між лікарем і пацієнтом, особливо в місцях позбавлення волі, де ув'язнений не має можливості вільно вибирати свого власного лікаря.

i) згода пацієнта

46. Пацієнтам повинна бути надана вся відповідна інформація (якщо необхідно, у формі медичного висновку) відносно їхнього стану здоров'я, курсу їхнього лікування та медичних лікувальних препаратів, які їм прописані. Бажано, щоб у пацієнтів було право ознайомлюватись із змістом своїх медичних карток, якщо тільки проти цього немає заперечень з терапевтичної точки зору.

Вони повинні мати можливість звертатись із проханням передавати цю інформацію до їхніх родин та адвокатів або ж до лікаря поза межами закладу.

47. Кожен пацієнт, який перебуває при здоровому розумі та свідомості, вільний відмовитись від лікування або будь-якого іншого медичного втручання. Будь-який відступ від цього основоположного принципу повинен, як і по відношенню до всього населення в цілому, базуватись на законі і застосовуватись лише за чітко і суворо визначених виняткових обставин.

Типова складна ситуація виникає, як правило, тоді, коли рішення пацієнта суперечить покладеному на лікаря обов'язку піклуватись про здоров'я пацієнта. Подібне може трапитись у випадку, коли пацієнт перебуває під впливом власних переконань (наприклад, відмовляється від переливання крові) або коли він має намір завдати собі каліцтва з метою відстояти свої вимоги, протестуючи проти органів влади чи висловлюючи свою підтримку якимось пепреконанням.

У випадку голодного страйку органи державної влади або професійні організації в деяких країнах вимагають втручання лікаря, щоб запобігти смерті, якщо тільки стан свідомості пацієнта серйозно погіршується. В інших країнах право ухвалювати рішення про клінічне втручання належить головному лікарю після того, як він отримав консультації та зважив на всі факти, що стосуються справи.

48. Стосовно питання про проведення медичних досліджень над ув'язненими, то цілком зрозуміло, що слід дотримуватись дуже обережного підходу, оскільки існує ризик, що згода ув'язнених на участь в таких дослідженнях може бути обумовлена їхнім перебуванням в місцях позбавлення волі. Повинні існувати гарантії того, що ув'язнений, про якого йде мова, дав на це згоду без примусу і будучи поінформованим про зміст цих досліджень.

Правила, що застосовуються, повинні бути такими, які існують в суспільстві, і вони мають передбачати втручання комісії з питань етики. Комітет хотів би додати, що він підтримує дослідження, які пов'язані з тюремною патологією та епідеміологією або з іншими специфічними аспектами, що стосуються умов утримання позбавлених волі осіб.

49. Залучення ув'язнених до навчальних програм студентів вимагає згоди самих ув'язнених.

ii) конфіденційність

50. Розголослення медичної таємниці в місцях позбавлення волі не повинно мати місце так само, як і взагалі в практиці суспільного життя. Відповіальність за зберігання медичних карток пацієнтів покладається на лікаря.

51. Всі медичні обстеження ув'язнених (як відразу по прибутті, так і пізніше) повинні здійснюватись у такий спосіб, щоб немедичний персонал не міг чути, а по можливості й спостерігати за обстеженням. Okрім цього, позбавлені волі особи повинні проходити обстеження не групами, а в індивідуальному порядку.

d. Профілактика захворювань

52. Завдання медичних служб в місцях позбавлення волі не обмежується виключно лікуванням хворих пацієнтів. На ці служби покладається також відповіальність за соціальну та профілактичну медицину.

i) гігієна

53. На медичні служби в місцях позбавлення волі (які взаємодіють в разі потреби з іншими властями) покладено обов'язок контролювати організацію харчування (кількість, якість, приготування та розподіл їжі) і дотримання умов гігієни (чистота одягу і постільної білизни; доступ до кранів з проточною водою; сантехнічне обладнання), а також слідкувати за опаленням, освітленням та вентиляцією камер. Вони також повинні слідкувати за умовами організації праці та прогулянок на свіжому повітрі.

Шкідливі для здоров'я умови тримання, переповнення камер, тривала ізоляція і відсутність фізичної діяльності можуть спричинити або необхідність надання медичної допомоги окремій особі, або якісь дії медичного персоналу проти властей, що відповідають за такий стан речей.

ii) заразні захворювання⁵⁴

54. Медична служба в місцях позбавлення волі повинна регулярно поширювати інформацію про заразні захворювання (особливо про такі, як гепатит, СНІД, туберкульоз, дерматологічні інфекції) як серед ув'язнених, так і серед персоналу в'язниці. В разі необхідності слід здійснювати медичний контроль за тими особами, з якими ув'язнений має постійні контакти (особи, які разом з ним перебувають у камері, персонал в'язниці, постійні відвідувачі).

55. В тому, що стосується, зокрема, захворювання на СНІД, то слід надавати відповідну підтримку психолога як до, так, в разі необхідності, і після обслідування. Персонал в'язниці повинен проходити постійну підготовку з питань превентивних заходів та поведінки по відношенню до ВІЛ-інфікованих. Персонал також повинен отримати відповідні інструкції про недопущення дискримінації осіб чи розголосу конфіденційної інформації.

56. Комітет хоче підкреслити, що не існує жодних медичних показань для окремого тримання ув'язненого ВІЛ-інфікованого, який почуває себе здоровим.

ii) запобігання самогубству

57. Запобігання самогубству є ще одним питанням, яке належить до компетенції медичних служб в місцях позбавлення волі. Медична служба повинна забезпечувати відповідне ознайомлення з цією проблемою у всьому закладі і передбачати відповідні процедури.

58. Медичне обстеження після прибуття до закладу та весь процес прийому в цілому повинні в зв'язку з цим відігравати важливу роль; виконані належним чином, такі заходи могли б визначити, як мінімум, декого з тих, хто знаходиться в небезпеці і частково полегшили відчуття тривоги, яке властиве всім новоприбулим ув'язненим.

Крім цього, тюремний персонал, незалежно від того, які він обов'язки виконує, повинен бути ознайомлений (що передбачає підготовку в розпізнаванні) з ознаками загрози самогубства. У зв'язку з цим слід відзначити, що безпосередньо перед судом та після суду, а також в окремих випадках і в період перед звільненням спостерігається підвищений ризик самогубства.

⁵⁴ Пізніше це було сформульоване в такому вигляді: не існує жодних медичних показань для сегрегації ув'язненого і тримання його в ізоляції на підставі того, що він є ВІЛ-інфікованим.

59. Особа, яку визнано такою, що може вдатись до самогубства, повинна якомога довше перебувати під спеціально організованим наглядом. Крім цього, такі особи не повинні мати вільний доступ до засобів, за допомогою яких вони можуть вчинити самогубство (проти камерних віконних грат, розбите скло, паски чи краватки і т. ін.).

Слід ужити заходів, які гарантують належне проходження інформації як всередині цього закладу, так і, в разі необхідності, між закладами (а точніше, між відповідними медичними службами) про осіб, яких віднесено до групи потенційних самогубців.

iv) запобігання насильству

60. Медичні служби у місцях позбавлення волі можуть зробити свій внесок у запобігання насильству проти осіб, яких тримають під вартою, шляхом систематичної реєстрації тілесних ушкоджень а також, якщо це необхідно, через інформування відповідних органів влади. Інформація може стосуватись також конкретних випадків; до такого засобу, однак, слід вдаватись лише отримавши згоду від ув'язнених, яких це стосується.

61. Будь-які ознаки застосування насильства, які були помічені в ув'язненого під час медичного огляду відразу після його прибуття до закладу, повинні бути зареєстровані разом з відповідними заявами з боку ув'язненого та діагнозом лікаря. Окрім цього, така інформація повинна бути надана ув'язненому.

Такого підходу слід дотримуватись кожного разу, коли ув'язнений проходить медичне обстеження безпосередньо після вчинення акту насильства у місці позбавлення волі (див. також пункт 53 Другої Загальної доповіді Комітету: СРТ/Інф (92) 3) або ж після повернення такої особи до в'язниці після тимчасового перебування під вартою в поліції з метою проведення розслідування.

62. Медична служба повинна складати періодичні статистичні дані про помічені тілесні ушкодження для доведення до відома адміністрації закладу, де перебувають позбавлення волі особи, міністерства юстиції і т.п.

v) суспільні та родинні зв'язки

63. Медична служба могла б також допомогти обмежити руйнування суспільних та сімейних зв'язків, що, звичайно, пов'язане з позбавленням волі. Разом з відповідними соціальними службами вона повинна підтримувати заходи, які сприяють контактам позбавлених волі осіб із зовнішнім світом; йдеться, зокрема про утримання

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

відповідно обладнаних приміщенъ для відвідувачів, візити членів родини або членів подружжя у відповідних умовах та перебування в родині, професійний, навчальний та соціокультурний аспекти.

В залежності від обставин тюремний лікар може вжити заходів для того, щоб отримати грошову допомогу або продовження виплат пільг соціального страхування для ув'язнених або їхніх родин.

e. Гуманітарна допомога

64. Можна визначити декілька окремих категорій ув'язнених осіб, які є особливо вразливими. Медичні служби місць позбавлення волі повинні звертати особливу увагу на їхні потреби.

i) мати й дитина

65. Загальновизнаним принципом є те, що діти не повинні народжуватись у в'язниці, і досвід Комітету свідчить, що цього принципу дотримуються.

66. Матері слід дозволяти бути разом з дитиною, у крайньому разі, протягом певного часу. Якщо мати і дитина перебувають разом у в'язниці, то вони повинні знаходитись в умовах, які б забезпечували їм рівноцінну заміну дитячих яслів і допомогу персоналу, який спеціалізується на післяпологовому догляді і догляді за немовлятами.

Рішення, результати яких триватимуть довгий проміжок часу, наприклад, про передачу дитини за межі закладу позбавлення волі – а це пов'язане з розлученням матері і дитини – повинні ухвалюватись окремо по кожному конкретному випадку в світлі педагогічно-психіатричної і медико-соціальної практики.

ii) підлітки

67. Підлітковий вік визначається як період, для якого характерними є певні зміни особистості, що вимагає спеціальних зусиль для зменшення ризику довготривалої соціальної адаптації.

Під час перебування в місцях позбавлення волі підліткам слід давати можливість залишатися на постійному місці, тримати при собі особисті речі та входити до соціально сприятливих груп. Режим ув'язнення повинен бути оснований на активній діяльності, до якої слід віднести різні соціально-навчальні зустрічі, спортивну діяльність, навчання, професійну освіту, організовані екскурсії в супроводі охорони та наявність відповідних фахультативних видів діяльності.

iii) ув'язнені, які відзначаються психічними розладами

68. Серед пацієнтів медичних служб в місцях позбавлення волі завжди є неврівноважені, маргінальні особи, у яких в минулому мали місце родинні травми, які тривалий час вживали наркотики, мали конфлікти з властями або інші проблеми у відносинах із суспільством. Вони можуть бути буйними, схильними до самогубства або ж характеризуватись неприпустимою сексуальною поведінкою, і більшу частину часу нездатні контролювати самих себе або ж обходити себе.

69. Проблеми таких ув'язнених не є суто медичними, однак тюремний лікар може сприяти розробці соціально-терапевтичних програм для таких осіб в тюремних підрозділах, які утворюються за зразком комунальних об'єднань і перебувають під ретельним наглядом.

Такі підрозділи в змозі послабити принизливе становище ув'язнених, презирство і ненависть їх по відношенню до самих себе, повернути їм почуття відповідальності, і в якійсь мірі підготувати їх до повернення до суспільства. Прямою перевагою програм такого типу є те, що вони передбачають активну участь і використання персоналу закладу позбавлення волі.

iv) ув'язнені, які неспроможні тривалий час перебувати в місцях позбавлення волі

70. Типовими прикладами цієї категорії ув'язнених є ті, кому, згідно медичному прогнозу, залишилось недовго жити, ті, хто страждає на серйозні захворювання, які неможливо належним чином лікувати в місцях позбавлення волі, особи з серйозними фізичними вадами або люди похилого віку. Продовження тримання таких осіб в місці позбавлення волі може створити нетерпиму ситуацію у тюремному середовищі. В подібних випадках лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіб, повинен підготувати рапорт для відповідного керівництва з тим, щоб були вжиті альтернативні заходи.

f. Професійна незалежність

71. Персонал медичних служб будь-якого закладу, де тримають позбавлених волі осіб, перебуває під загрозою потенційного ризику. Обов'язок піклуватись про пацієнтів (хворих ув'язнених) може часто вступати в суперечку з міркуваннями тюремної адміністрації та підтриманням режиму безпеки у в'язниці. Така ситуація може спричинити виникнення складних етичних питань та проблему вибо-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

ру. З метою гарантувати незалежність медичного персоналу Комітет вважає важливим, щоб такий персонал мав якнайбільш тіsn зв'язки з державною системою охорони здоров'я.

72. Незалежно від того, яку посаду займає лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіb, в своїх рішеннях він повинен керуватись виключно медичними критеріями.

Якість та ефективність медичної роботи повинна оцінюватись кваліфікованою медичною керівною інстанцією. Розпоряджатись наявними ресурсами повинна також ця керівна інстанція, а не фінансові відділи чи охоронні служби.

73. Лікар закладу, де тримають позбавлених волі осіb, виступає в якості особистого лікаря пацієнта. Відповідно, в інтересах збереження відносин між лікарем та пацієнтом, до нього не можна звертатись із проханням засвідчити, що ув'язнений є фізично здоровим і може бути підданий покаранню. Його не можна також запрошувати для обшуків або персонального огляду на вимогу адміністрації, за винятком надзвичайних ситуацій, коли немає можливості викликати іншого лікаря.

74. Слід також відзначити, що в професійному плані свобода дій лікаря закладу, де тримають позбавлених волі осіб, в'язниці є обмежена ситуацією, яка властива в'язниці: лікар не може вільно вибирати своїх пацієнтів, так само як і ув'язнені не мають права вибору іншого лікаря. Він повинен виконувати свій професійний обов'язок навіть тоді, коли пацієнт порушує медичні правила або вдається до погроз чи насильства.

g. Професійна компетентність

75. Лікарі та допоміжний медичний персонал місця позбавлення волі повинні мати спеціальні знання, які дозволяють їм належним чином займатись лікуванням окремих форм тюремної патології і адаптувати свої методи лікування до умов, які обумовлені триманням під вартою.

Зокрема, повинні бути розроблені методи професійної поведінки, які розраховані на запобігання насильству, а в разі необхідності – на встановлення контролю над ситуацією.

76. З метою забезпечити присутність достатньої кількості працівників допоміжному медичному персоналу часто допомагають санітарі, деякі з них відбираються із числа службовців закладу, де перебувають позбавлені волі особи. Кваліфікований персонал різних рівнів пови-

нен здійснювати обмін необхідним досвідом та періодично оновлювати його.

Інколи позбавленим волі особам дозволяють працювати в якості санітарів. Поза всяким сумнівом, такий підхід може мати перевагу в тому, що забезпечить частину ув'язнених корисною роботою. Однак це повинно розглядатись як крайній захід. Окрім того, позбавлені волі особи ніколи не повинні бути залучені до розподілу медикаментів.

77. Нарешті, Комітет відзначає, що особливий характер надання медичних послуг в умовах позбавлення волі міг би виправдати введення загальновизнаної медичної спеціалізації як для лікарів, так і для допоміжного медичного персоналу на основі програм навчання дипломованих фахівців і системи періодичної підготовки без відриву від виробництва.

IV. ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ІНОЗЕМЦІВ ЗГІДНО З НОРМАМИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН

Витяги з Сьомої Загальної доповіді [CPT/Inf (97) 10]

A. Попередні зауваження

24. Делегації Комітету часто зустрічають іноземців, яких було позбавлено волі згідно з нормами законодавства про іноземних громадян (далі в тексті – «ув'язнені іноземці»): це особи, яким було відмовлено у в'їзді на територію держави; особи, які незаконно в'їхали на територію держави і пізніше були виявлені органами державної влади; особи, у яких закінчився дозвіл на перебування на території держави; особи, які шукають притулку в цій державі і яких органи влади вважають за необхідне тримати під вартою і т.ін.

В наступних пунктах описані окремі принципові питання, які Комітет розглянув у зв'язку з такими особами. Комітет сподівається у такий спосіб викласти в чіткому вигляді, передовсім для органів національної влади, своє бачення питання стосовно поводження з ув'язненими іноземцями та, в більш широкому контексті, запросити до обговорення проблем, які пов'язані з цією категорією позбавлених волі осіб. Комітет буде вдячний за коментарі, які будуть надані стосовно цієї частини Загальної доповіді.

B. Місця позбавлення волі

25. Делегації Комітету, які перебували з візитами, зустрічали ув'язнених іноземців в різного типу місцях позбавлення волі, починаючи з місць позбавлення волі на прикордонних пропускних пунктах на території держави, і закінчуючи поліцейськими дільницями, в'язницями та спеціалізованими центрами для тримання позбавлених волі осіб. В тому, що стосується безпосередньо транзитних та «інтернаціональних» зон в аеропортах, то об'єктом обговорення стала визначена юридично ситуація осіб, яким було відмовлено у в'їзді на територію країни і які були вміщені до таких зон. Не в одному випадку Комітету довелось зустрітись з аргументом, згідно якому ці особи не є «позбавленими волі», оскільки вони вільно можуть залишити зону в будь-який момент, вилетівши будь-яким міжнародним рейсом, який вони самі обирають.

Зі свого боку, Комітет завжди підкреслював, що перебування в транзитній, або «інтернаціональній» зоні може, в залежності від обставин, наблизатись до стану позбавлення волі згідно визначення підпункту f пункту 1 статті 5 Європейської конвенції з прав людини, і тому, відповідно, такі зони теж належать до об'єктів інспекції Комітету. Судова ухвала, яку було винесено 25 червня 1996 року Європейським судом з прав людини у справі Амююр проти Франції може розглядатись як підтвердження такої позиції. У цій справі йдеться про чотирьох осіб, які намагались знайти притулок в країні, і яких тримали 20 днів в транзитній зоні аеропорту «Пари-Орлі». Суд визнав, що «існування для осіб, які намагаються знайти притулок у країні, простої можливості добровільно виїхати з цієї країни, де вони мали намір отримати статус біженців, не може виключати («спроб») можливого обмеження свободи...». Суд також постановив, що «тримання заявників в транзитній зоні ... насправді відповідало, з огляду на встановлені обмеження, позбавленню свободи».

26. **Місця тримання в пунктах перетину кордону** часто визнавались такими, що не прилаштовані, зокрема, для тривалого тримання. Делегації Комітету зустрічали навіть в окремих випадках осіб, яких протягом декількох днів тримали в приміщенні аеровокзалу в імпровізованих умовах. Безсумнівно, що такі особи повинні мати можливість та відповідні засоби для того, щоб спати, мати доступ до свого багажу, до туалетів або іншого сантехнічного обладнання і до кранів з водою. Таким особам слід дозволяти щодня виходити на

свіже повітря. Окрім цього, слід забезпечити їм доступ до продуктів харчування та, якщо це необхідно, медичну допомогу.

27. В деяких країнах делегації Комітету зустрічались із випадками тримання іммігрантів протягом тривалого часу (декілька тижнів, а в окремих випадках, навіть місяців) в **поліцейських дільницях** з надзвичайно скромними матеріальними умовами. Ці особи були позбавлені можливості займатись будь-якою діяльністю, інколи вони змушені були перебувати в одній камері з особами, яких підозрювали у вчиненні кримінального злочину. Важко знайти виправдання для такої ситуації.

Комітет визнав, що в силу різних обставин позбавлені особи іноземці можуть певний час перебувати в поліцейських дільницях. Однак умови тримання в поліцейських дільницях часто – якщо не завжди – не передбачають тривалого перебування. Тому слід обмежити до мінімуму час, протягом якого позбавлені свободи іноземці перебувають у таких закладах.

28. В окремих випадках делегації Комітету зустрічали позбавлених волі іммігрантів, яких **тримали** у в'язницях. Навіть якщо умови тримання цих осіб у згаданих вище закладах є більш відповідними – що, однак, не завжди має місце – Комітет вважає, що подібний підхід є помилковим. В'язниця за своїм призначенням не є місцем для тримання осіб, які не були визнані винними у вчиненні кримінального злочину або ж які не є підозрювані у вчиненні кримінального злочину.

Слід визнати, що в окремих випадках поміщення затриманого іммігранта до в'язниці є виправданим через потенційну схильність останнього до насильства. Окрім цього, позбавлений свободи іммігрант, який потребує медичної допомоги, може бути тимчасово вміщений до в'язничного лікувального закладу, якщо жодна інша безпечна лікувальна установа не є доступною. Однак у кожному випадку цих осіб слід тримати окремо від тих, хто перебуває в тимчасовому ув'язненні або вже засуджений судом.

29. На думку Комітету, у випадках, коли необхідно позбавити осіб свободи на тривалий проміжок часу відповідно до законодавства про в'їзд та перебування іноземців, цих осіб слід розміщувати в **спеціально відведеніх для цього центрах**, пропонуючи їм матеріальні умови та режим відповідно до їхнього правового статусу. Працювати в цих центрах має спеціально підготовлений персонал. Комітет із задоволенням відзначає, що країни, які є сторонами Конвенції, все більше схиляються до запровадження саме такого підходу.

Цілком очевидно, що такі центри повинні мати в своєму розпорядженні належним чином обладнані приміщення для проживання – чисті та в добре відремонтованому стані, з достатньою площею для проживання тієї кількості осіб, яку планується в них розмістити. Okрім цього, при виробленні концепції та обладнанні помешкань слід уникати, наскільки це видається можливим, найменшої подібності до помешкань карцерного типу. Щодо програми діяльності, то вона повинна передбачати перебування на свіжому повітрі, доступ до загальної кімнати, до радіо/телебачення і до газет/журналів, а також інші види активного відпочинку (наприклад, колективні ігри, настільний теніс). Чим довшим є термін перебування затриманої особи, тим більша кількість видів діяльності повинна бути їй запропонована.

Перед персоналом центрів для тримання іноземців стоять надзвичайно складні завдання. По-перше, персонал невідворотно зіткнеться з проблемою спілкування через те, що існуватиме мовний бар'єр. По-друге, багатьом особам, які тут перебуватимуть під наглядом, важко буде сприйняти той факт, що їх позбавили свободи, в той час як вони не підозрюються у скoenні жодного кримінального злочину. По-третє, існує ризик виникнення напруження між особами, які тут перебуватимуть, якщо вони будуть громадянами різних держав або представниками різних етнічних груп. Тому Комітет приділяє першочергову увагу ретельному підбору та відповідній підготовці персоналу центрів, де іноземці будуть перебувати під наглядом. Персонал таких центрів повинен бути добре підготовленим в плані міжособистого спілкування і повинен також володіти знаннями про різні культури, до яких належать особи, що перебувають у цих центратах. Як мінімум, декілька працівників персоналу повинні володіти мовами на належному рівні. Okрім цього, персонал повинен бути в змозі розпізнати можливі симптоми стресу (як після отриманої травми, так і викликаного соціокультурними змінами) та вжити належних кроків.

C. Гарантії під час позбавлення волі

30. Подібно до інших категорій осіб, яких позбавлено волі, іноземці, що перебувають під наглядом, від самого початку позбавлення волі вправі поінформувати про своє становище будь-яку особу за їхнім вибором, а також мати доступ до адвоката і до лікаря. Okрім цього, такі особи повинні бути негайно поінформовані мовою, яку

вони розуміють, про всі їхні права та про процедуру, яка до них застосовується.

Комітет відзначив, що в окремих країнах ці вимоги були дотримані, а в інших зовсім не дотримувались. Зокрема, делегації Комітету не один раз зустрічали позбавлених волі іноземців, які – і це було очевидним – не були в достатній мірі поінформовані зрозумілою для них мовою про ту правову ситуацію, в якій вони опинились. Для подолання таких труднощів позбавленим волі іноземцям регулярно слід надавати в їхнє розпорядження документ, де буде вміщено роз'яснення стосовно процедури, яка до них застосовується, та визначатимуться їхні права. Цей документ повинен існувати в перекладах мовами, якими найчастіше послуговуються позбавлені волі іноземці. В разі необхідності мають бути забезпечені послуги перекладача.

31. Право на доступ до адвоката повинно застосовуватись протягом всього періоду позбавлення волі і одночасно містити в собі право на бесіду з адвокатом без свідків а також право на присутність адвоката під час допитів, які здійснюють уповноважені представники органів державної влади.

У всіх місцях, де перебувають позбавлені волі іноземці, має надаватись медична допомога. Особливу увагу слід приділяти фізичному та психологічному стану осіб, які намагаються знайти притулок в країні, оскільки деято з них зазнав катувань або був підданий жорстокому поводженню в країні, з якої він прибув. Право на доступ до лікаря включає в себе також право – якщо позбавлена свободи особа того забажає – бути оглянутим лікарем, якого обере сама ця особа; однак цій позбавленій волі особі може бути запропоновано оплатити це друге обстеження.

В цілому, позбавлені волі іноземці повинні мати право підтримувати контакти із зовнішнім світом протягом всього часу позбавлення свободи і, зокрема, мати доступ до телефону і право на відвідини членами своєї родини та представників відповідних організацій.

*D. Загроза жорстокого поводження у країні,
куди висилають іноземця*

32. Заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання містить в собі також зобов'язання не висилати особу до країни, коли існують серйозні підстави вва-

жати, що там цій особі загрожує реальний ризик бути підданою катуванням або жорстокому поводженню. Комітет постійно цікавиться питанням про те, чи сторони Конвенції дотримуються цього зобов'язання. Яку ж роль повинен відігравати у вирішенні цього питання Комітет?

33. Про кожне повідомлення, що надходить на адресу Комітету до Страсбургу від осіб, які вважають, що їх буде вислано до країни, де їм загрожує ризик бути підданими катуванням або жорстокому поводженню, негайно повідомляється Європейська комісія з прав людини. Комісія знаходиться в більш вигранному, у порівнянні з Комітетом, положенні для того, щоб розглядати такі повідомлення, і, в разі необхідності, вживати превентивних заходів.

Якщо позбавлений волі іноземець (або будь-яка інша особа, яку позбавили волі) в ході бесіди під час здійснення візиту стверджує, що його планують вислати до країни, де для нього існує ризик бути підданим катуванню або жорстокому поводженню, то в цьому випадку делегація Комітету перевіряє, чи це твердження було доведене до відома відповідних органів державної влади і чи слід брати це твердження до уваги. В залежності від обставин, делегація може зробити запит з тим, щоб отримати інформацію про позбавленого волі іноземця та/або поінформувати позбавлену волі особу про можливість звернутись до Європейської комісії з прав людини (в останньому випадку Комітет повинен перевірити, чи ця особа здатна звернутись із заявою до Комісії).

34. Однак, з огляду на превентивний характер його основних функцій, Комітет переважно концентрує свою увагу на питанні про встановлення того, чи процес прийняття рішення в цілому надає відповідні гарантії проти вислання особи до країни, де її загрожують катування або жорстоке поводження. У зв'язку з цим Комітет має встановити, чи в ході процедури розгляду затриманим особам надається реальна можливість представити свою справу, та чи офіційні посадові особи, які займаються цими справами, отримали відповідну інформацію і мають доступ до об'єктивної та незалежної інформації про ситуацію з правами людини в інших країнах. Окрім цього, з огляду на потенційну значимість рішення для кожної із сторін, Комітет вважає, що таке рішення про вислання особи з території держави – ще до його виконання – може бути оскаржене через процедуру апеляції до іншого, незалежного за своїм характером органу.

E. Примусові заходи в контексті процедури вислання

35. Комітет також повинен відзначити, до нього з деяких країн надійшли тривожні повідомлення про примусові заходи, які застосовуються при висланні затриманих іноземців. В цих повідомленнях, зокрема, йде мова про нанесення ударів, зв'язування, вставляння кляпу та призначення транквілізаторів всупереч волі особи.

36. Комітет визнає той факт, що виконати ухвалу про вислання іноземного громадянина, який прагне залишитись на території держави, часто є досить складним завданням. Працівники правоохоронних структур можуть в окремих випадках вживати силу для того, щоб здійснити таке вислання. Однак сила, яка може бути застосована, повинна бути обмежена рамками доцільної необхідності. Зокрема, абсолютно неприйнятним є те, що до осіб, яких мають вислати згідно до постанови про вислання, застосовується засоби фізичного впливу для того, щоб примусити їх піднятись на борт транспортного засобу або ж щоб покарати їх за те, що вони цього не зробили. Комітет також повинен підкреслити, що вставляти кляп особі є вкрай небезпечним засобом.

Комітет також хоче підкреслити, що будь-яке надання медичних препаратів особі, яка повинна бути вислана згідно до постанови про вислання, може здійснюватись лише на підставі рішення лікарів і відповідно до норм медичної етики.

ДЕПОРТАЦІЯ ІНОЗЕМЦІВ ПОВІТРЯНИМ ШЛЯХОМ

Витяг з 13-ої Загальної доповіді [CPT/Inf (2003) 35]

27. Від самого початку своєї діяльності КЗК вивчав умови позбавлення волі, які передбачені для затриманих та ув'язнених осіб відповідно до законодавства про в'їзд та перебування іноземних громадян, і ця проблематика стала об'єктом розгляду окремого розділу 7-ої Загальної доповіді (CPT/Inf (97) 10, пункти з 24 по 36). У зв'язку із цим КЗК сформулював кілька основних принципів, що їх слід дотримуватись при застосуванні сили або засобів гамування в рамках процедури висилки іноземців, яких було позбавлено волі.

28. Візити, які здійснив КЗК вже після цієї доповіді, дозволили йому значно розширити знання щодо практики депортації іноземців повітряним шляхом. Слід також підкреслити, що під час візитів увага

Комітету була, головним чином, зосереджена на процедурах примусового вислання у супроводі інших осіб⁵⁵, а також на окремих випадках, які стали відомі Комітетові, зокрема, в результаті смерті депортованої особи, обсягів застосування гамівних засобів та/або скарг на жорстоке поводження. КЗК не обмежується лише вивченням процедури, що розпочинається після посадки депортованої особи на борт літака і триває впродовж польоту. Комітет слідкує також за багатьма іншими аспектами, такими, як попереднє ув'язнення перед депортациєю, заходи, яких було вжито для підготовки повернення іноземця до країни призначення, заходи, що були спрямовані на забезпечення відповідного підбору та підготовки супроводжуючого персоналу, внутрішні та зовнішні системи контролю за поведінкою персоналу, який відповідає за супровід, засоби, яких було вжито після спроби перервати процедуру депортації і т. п.

29. Для того, щоб мати змогу детально знайомитись із процедурами та засобами, які використовуються в ході операції по депортації, КЗК отримує копії відповідних інструкцій та розпоряджень. Він отримує також копії багатьох інших документів (статистику щодо кількості депортаций, розпорядження на відрядження для супроводу, доповіді про відрядження, зроблене супроводжуючими особами, доповіді щодо інцидентів, доповіді щодо процедури судового розгляду, медичні довідки і т. ін.). та знайомиться з усіма засобами гамування, які використовувались в ході операцій по депортації. Комітет також проводив в різних країнах детальні переговори з керівниками підрозділів, що відповідають за операції по депортації, та з особами – кандидатами на депортацию, з якими вдалось зустрітись на місці, причому декого з цих осіб було повернуто назад до ізоляторів після перерваної спроби депортациї.

30. Після таких візитів КЗК сформулював певну кількість керівних принципів, які він рекомендував до виконання відповідним країнам. Для того, щоб забезпечити загальне застосування таких керівних принципів в усіх державах-сторонах Конвенції, КЗК ви-

⁵⁵ Процедури депортаций часто класифікують за різним факторами, такими, як рівень застосування сили, тип гамівних засобів та кількість осіб, що супроводжують депортовану особу. Наприклад, в одній із нещодавно відвіданих країн, розрізняються вислання, коли депортована не чинить опору, примусове вислання без супроводу, та примусове вислання в супроводі ескорту. В основному, найбільш проблемними є процедури, під час яких застосовується одночасне застосування сили, певних гамівних засобів та значної кількості осіб, які супроводжують депортовану особу до моменту прибуття до країни кінцевого призначення.

рішив згрупувати та прокоментувати найбільш важливі принципи з цієї проблематики.

Звичайно ж, викладене нижче має сприйматись в світлі того, що основним зобов'язанням держави є недопущення вислання особи до іншої країни в разі, коли є серйозні підстави вважати, що там цій особі загрожує серйозний ризик бути підданим катуванню чи жорстокому поводженню.

31. КЗК визнає, що виконання розпорядження про депортацію з території держави, в якій мав намір залишитися іноземець, щодо якого видано припис про депортацію, часто є складним і таким, що породжує стрес, завданням. Також очевидним в світлі всіх спостережень КЗК, які були зроблені в різних країнах, – зокрема, в результаті вивчення певної кількості документів про депортацію, в яких йшлося про жорстоке поводження – є те, що операції по депортації повітряним шляхом містять в собі очевидний ризик застосування негуманного або принизливого поводження. Цей ризик існує як на етапі підготовки до вислання, так і безпосередньо на етапі самого польоту, такий ризик неминуче присутній під час застосування гамівних засобів/способів гамування, і є навіть більшим, коли такі засоби/способи використовуються в поєднанні.

32. Передовсім слід нагадати про те, що **абсолютно неприпустимо, щоб до осіб, відносно яких було видано розпорядження про депортацію, застосувалась сила як метод переконання піднятись на борт транспортивного засобу або ж як покарання за відмову зробити це**. КЗК схвалює те, що таке правило закріплene в багатьох відповідних інструкціях у країнах, які були відвідані. Наприклад, в деяких інструкціях, з якими ознайомився КЗК, забороняється застосування гамівних засобів в якості покарання іноземця за чинення опору, або якщо такі засоби спричинюють непотрібні страждання.

33. Зрозуміло, що однією із ключових проблем, яка виникає під час здійснення операції по депортації, є застосування сили та гамівних засобів з боку супроводжуючого персоналу. КЗК визнає, що такий персонал в окремих випадках змушений вдатись до застосування сили або гамівних засобів задля успішного виконання операції по депортації. Однак, **сила та гамівні засоби мають бути обмежені мотивом раціональної необхідності**. КЗК схвалює те, що в окремих країнах застосування сили та гамівних засобів в ході процедури депортациї є предметом детального аналізу з точки зору принципів законності, пропорційності та відповідності.

34. Питання про застосування сили та гамівних засобів виникає від моменту, коли відповідну затриману особу забирають із камери, в якій ця особа перебувала в очікуванні депортациї (де б не знаходилась ця камера: в приміщенні аеропорту, в установі для затриманих осіб, у в'язниці чи в поліцейській дільниці). У зв'язку із цим особливо увагу слід приділяти способам, до яких вдається супроводжуючий персонал з тим, щоб обмежити рухливість особи, до якої застосовують гамівні засоби у вигляді сталевих або пластикових наручників. У більшості випадків затриманий іноземець перебуває у нормальній фізичній формі, і може трапитись таке, що він чинить фізичний опір тому, щоб йому надягали наручники. У випадках, коли чиниться опір, супроводжуючий персонал вдається, як правило, до повного обмеження рухів затриманого, поклавши його на підлогу обличчям до землі, з тим, щоб надягнути йому наручники на зап'ястя. Утримування іноземця в такій позиції, особливо, якщо ще супроводжуючий персонал навалиться всією своєю вагою на різні частини тіла (здравлювання грудної клітини, коліна на спині, блокування шиї) вже після того, як особу приборкано, породжує ризик позиційної асфіксії (удушування)⁵⁶.

Подібний ризик також виникає, коли депортований, знаходячись в кріслі літака, починає битись, і супроводжуючий персонал, застосовуючи силу, примушує його нахилитись вперед настільки, що голова знаходиться між колін, і, таким чином, грудна клітина виявляється сильно здавленою. В деяких країнах застосування сили для того, щоб зігнути «вдвоє» відповідну особу, яка знаходиться в пасажирському кріслі, як правило, забороняється. Такий спосіб обмеження в руках може бути застосований, лише коли існує реальна необхідність здійснення специфічної, недовготривалої та дозволеної дії, зокрема, тоді, коли особу садовлять в крісло, коли оглядають або знімають наручники; і це має тривати лише стільки, скільки необхідно для такої дії.

КЗК чітко зазначив, що слід уникати застосування сили та/або гамівних засобів, які можуть спричинити позиційну асфіксію, і коли таке застосування має місце у виключних випадках, слід дотримуватись встановлених вказівок з тим, щоб звести до мінімуму ризик для здоров'я відповідної особи.

⁵⁶ Див., зокрема, “Positional Asphyxia – Sudden Death”, US Department of Justice, June 1995, та матеріали Конференції “Safer Restraint”, яку відбулась у Лондоні в квітні 2002 року під егідою UK Police Complaints Authority (див. www.pca.gov.uk).

35. У зв'язку із цим КЗК із зацікавленістю ознайомився з тими чинними в окремих країнах інструкціями, відповідно до яких гамівні засоби на час польоту повинні бути знятими з особи (відразу після того, як особу буде розміщено в кріслі). У виняткових випадках такі засоби можуть не зніматись в разі, коли депортована особа продовжує вести себе агресивно. Тоді супроводжуючі особи отримують вказівку накрити кінцівки іноземця ковдрою (якою зазвичай користуються пасажири), щоб приховати гамівні засоби від інших пасажирів.

Навпаки, інструкції, якими донедавна послуговувались в одній країні, що її Комітет відвідав у зв'язку з найбільш проблематичними операціями по депортациї, і які передбачали надягання відповідним особам памперсів і заборону їм доступу до туалетів впродовж всього часу польоту через можливу загрозу, яку вони становлять для оточуючих, можуть лише привести до ситуації, коли принижується гідність людини.

36. Окрім зменшення ризику позиційної асфіксії, про який йшла мова вище, КЗК постійно рекомендує **повністю заборонити застосування способів, які можуть частково або повністю блокувати респіраторні шляхи (ніс та/або рот)**. Серйозні інциденти, які мали місце в різних країнах впродовж останніх десяти років під час здійснення депортаций підтвердили значний рівень ризику, який для відповідних осіб становить застосування цих способів (заклеювання рота та/або носа клейкою стрічкою, накладання на обличчя подушки чи рукавиць на підкладці, притискання обличчя до спинки сидіння, що знаходиться попереду, і т.ін.). КЗК, починаючи з 7-ої Загальної доповіді, опублікованої в 1997 році, привертав увагу держав-сторін до Конвенції про небезпеку, яку становлять подібні способи. Комітет відзначає, що подібна практика тепер є документально забороненою в багатьох державах-членах і пропонує державам, які ще не зробили цього, невідкладно запровадити належні відповідні положення, що матимуть зобов'язуючий характер.

37. Нагальною необхідністю є забезпечення того, щоб не було перешкод для врятування депортованої особи в разі, коли під час польоту виникне надзвичайна ситуація. Відповідно, **після розпорядження екіпажу повинна існувати можливість негайногного зняття всіх засобів, які обмежують свободу рухів депортованої особи**.

Слід також враховувати ризик для здоров'я, що спричинюється так званим «синдромом економічного класу», коли особа впродовж довгого часу перебуває без руху, сидячи у власному кріслі⁵⁷.

⁵⁷ Див., зокрема, «Frequency and prevention of symptomless deep-vein thrombosis in long-haul flights: a randomised trial», John Scull et al, *The Lancet*, Vol. 357, 12 May 2001.

38. Дві особливі проблеми викликали занепокоєння КЗК після його візитів до окремих країн: вдягання масок супроводжуючим персоналом під час ескортування в процесі депортації, а також застосування таким персоналом нервово-паралітичного або сльозоточивого газу для того, щоб вивести затриманих осіб з їхніх камер для подальшого їх супроводу до літака.

На думку КЗК, жодні посилення на мотиви безпеки не можуть наводитись для виправдання **вдягання масок супроводжуючим персоналом під час операцій по депортациї**. Така практика є надзвичайно небажаною, оскільки може бути надзвичайно складним завданням встановлення того, хто понесе відповідальність в разі оскарження жорстокого поводження.

КЗК має також дуже серйозні застереження щодо застосування нервово-паралітичного або сльозоточивого газу з метою встановити контроль над затриманим, який опирається, для того, щоб вивести його з камери і доставити до літака. Використання таких газів в надзвичайно обмеженому приміщенні, яким є камера, становить загрозу для здоров'я як затриманої особи, так і задіяного персоналу. Персонал має бути навчений іншим способом встановлення контролю (наприклад, способом гамування руками або використанню захисних щитів) для гамування затриманої особи, яка чинить опір.

39. Окремі нещасні випадки, які траплялись під час депортациї, засвідчили **важливість надання затриманому іноземцеві можливості скористатися попереднім медичним обстеженням до того, як буде ухвалене рішення про його депортацію з території держави**. Такий запобіжний захід є особливо необхідним у випадках, коли передбачається застосування сили або спеціальних засобів.

Відповідно, кожна особа, депортацію якої було перервано, має пройти медичне обстеження відразу ж по поверненню до місця тримання під вартою (в поліцейській дільниці, в'язниці чи спеціальній установі по триманню іноземців). Таке обстеження дозволить перевірити загальний стан здоров'я відповідної особи, а також, в разі необхідності, видати медичний сертифікат із підтвердженням всіх травм та ушкоджень. Ця процедура може служити захистом для супроводжуючого персоналу від будь-яких безпідставних звинувачень.

40. Під час багатьох візитів КЗК отримував скарги на те, що затриманим іммігрантам робили ін'єкції медичних препаратів за спокійливої або седативної дії з метою забезпечити безпроблемне здійснення операції по депортації. З іншого боку, Комітет також відзначив існування в окремих країнах інструкцій, які забороняють

призначення транквілізаторів або інших медичних препаратів всупереч волі відповідної особи для встановлення контролю над цією особою. КЗК вважає, що призначення медпрепаратів особі, щодо якої видано розпорядження на депортацию, має здійснюватись на підставі рішення лікарів, і таке рішення має ухвалюватись в кожному випадку окремо. За винятком надзвичайних обставин, які мають бути визначені чітко і точно, застосування медпрепаратів має призначатись лише за усвідомленої згоди відповідної особи.

41. Безпосередній операції по депортациї іноземців мають передувати заходи, спрямовані на те, щоб допомогти відповідній особі організувати її повернення, зокрема, в плані сімейного життя, професійної діяльності та в психологічному плані. Є важливим, щоб затримані іноземці отримували заздалегідь достатню інформацію щодо процедури депортациї, з тим, щоб вони могли психологічно привичатись до цієї ситуації та мали змогу поінформувати потрібних їм осіб, а також відновити зв'язки із своїми родичами та близькими. КЗК зазначав, що постійна загроза примусової депортациї, яка тягarem висить над затриманими особами, що не отримують жодної попередньої інформації про дату своєї депортациї, може бути причиною тривожного та неспокійного стану, який досягне кульмінації під час безпосередньої депортациї і може часто переходити в стан збудження та буйства. У зв'язку з цим КЗК відзначив, що в деяких із відвіданих країн існують психолого-соціальні служби, які працюють в структурі підрозділів, що відповідають за операції депортациї. В складі таких служб працюють психологи та соціальні працівники, на яких, зокрема, покладена відповідальність за підготовку іммігрантів до їхньої депортациї (через постійний діалог, встановлення контакту з сім'єю в країні призначення і т. ін.). Само собою зрозуміло, що **КЗК схвалює подібні ініціативи і пропонує державам, які ще цього не зробили, запровадити подібні служби.**

42. Належне здійснення операції по депортациї в значній мірі залежить від рівня підготовки персоналу, який має забезпечувати ескортування. Само собою зрозуміло, що **відбір такого супроводжуючого персоналу має проводитись з надзвичайною ретельністю і сам персонал має пройти відповідну спеціальну професійну підготовку з тим, щоб звести до мінімуму ризик жорстокого поводження.** Цього як раз систематично не спостерігалось у відвіданих країнах, що є сторонами Конвенції, скоріше, навпаки. Однак, в окремих країнах спеціальна підготовка для такого персоналу була організована (щодо методів та засобів гамування, розв'язання стресових та конфліктних

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

ситуацій і т.п.). Окрім того, є вже певні управлінські методики, що досягли позитивного результату: призначення до складу супроводжуючого персоналу здійснюється на добровільних засадах у поєднанні з обов'язковою ротацією добровольців (задля того, щоб уникнути синдрому професійного виснаження та ризику рутинності, а також забезпечити, щоб відповідний персонал був емоційно дистанційований від тієї оперативної діяльності, до якої його залучають) так само, як і надання – у відповідь на запит – психологічної допомоги персоналу відповідними спеціалізованими службами.

43. Встановлення внутрішніх та зовнішніх систем моніторингу в такій надзвичайно делікатній області, як операції по депортaciї повітряним шляхом, має значення, яке не можна недооцінювати. КЗК спостерігав, що в багатьох країнах спеціальні моніторингові процедури запроваджувались, на жаль, лише після надзвичайно серйозних інцидентів, таких, як смерть депортованої особи.

44. Операції по депортaciї мають бути ретельно задокументованими. Основною вимогою є створення повного набору документів (досьє) та реєстраційної картки щодо депортациї, в яких будуть в письмовому вигляді зафіксовані всі операції, які були здійсненні відповідними підрозділами. Інформація про переривання процедури депортациї має бути об'єктом особливо пильної уваги, так само, як і мають регулярно записуватись мотиви, через які було перервано депортацию (рішення, яке прийняли супроводжуючі особи на підставі наказу керівництва, відмова з боку командира літака, буйний супротив з боку депортованої особи, звернення із запитом про надання притулку і т.ін.). Записана інформація має пояснювати кожен інцидент і кожне застосування гамівних засобів (кайдани на руках, кайдани на ногах та на колінах, використання способів самооборони, внесення особи на борт літака і т.д.).

Інші засоби, наприклад, аудіовізуальні, також можуть вважатись в якості допоміжних, і вони використовуються в окремих відвіданих Комітетом країнах, зокрема, у випадку здійснення операцій по депортациї, в ході яких передбачається виникнення ускладнень. Окрім цього, в різних місцях може бути встановлений нагляд за допомогою відеокамер (в коридорах, що ведуть до камер, на шляху, яким супроводжуючі особи і депортована особа прямують до автотранспорту, що має доставити їх до літака і т. ін.).

45. Також дуже важливим фактором є контроль за кожною операцією по депортациї, в ході якої, як підозрюється, може виникнути ускладнення. Такий контроль здійснюється керівником уповноваженого

підрозділу, який матиме право у будь-який час перервати виконання операції. В деяких із відвіданих країн КЗК дізнався про існування раптового контролю, що здійснюється безпосередньо на місці службовцями органів внутрішнього контролю із сил охорони правопорядку як на етапі підготовки до депортації, так і безпосередньо під час посадки до літака. Більше того, в надзвичайно рідких випадках представники контролюючих органів інкогніто перебувають на борту літака і, таким чином, слідкують за депортованою особою та за супроводжуючим персоналом до самого часу прибуття до країни призначення. КЗК може лише вітати подібні ініціативи, які на сьогодні все ще надто рідко мають місце у Європі.

Нарешті, КЗК хоче підкреслити роль, яку відіграють органи зовнішнього контролю (в тому числі й судові), як на національному, так і на міжнародному рівнях, у запобіганні жорстокому поводженню в ході здійснення операцій по депортації. Такі органи мають уважно слідкувати за всіма змінами, що відбуваються в цій ділянці, приділяючи особливо пильну увагу тому, що пов'язане із застосування сили та гамівних засобів, та забезпеченням основних прав осіб, яких депортують повітряним шляхом.

V. ПОМИЩЕННЯ ОСІБ ДО ПСИХІАТРИЧНИХ ЛІКУВАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ БЕЗ ЇХНЬОЇ (ОСІБ) НА ТЕ ЗГОДИ

Витяги з Восьмої Загальної доповіді [CPT/Inf (98) 12]

A. Попередні зауваження

25. Комітет має завдання розглядати поводження з усіма категоріями осіб, яких органи державної влади позбавили свободи. Оскільки до категорії таких осіб належать і психічно хворі, то Комітет часто відвідує психіатричні заклади різного типу.

Одним із видів таких закладів, що їх відвідує Комітет, є психіатричні лікарні, де, окрім пацієнтів, що потрапили туди за власною згодою, перебувають особи, яких було поміщено туди за рішенням, яке було ухвалене в результаті процедури цивільного судочинства, для лікування психічного захворювання без їхньої (осіб) на те згоди. Комітет також відвідує відділення (спеціальні госпіталі, окремі відділення в структурі цивільних лікарень і т.п.), передбачені для

перебування в них осіб, направлення яких до психіатричних лікувальних закладів без їхньої на те згоди було здійснене в рамках процедури кримінального розслідування. Під пильною увагою Комітету перебувають також психіатричні відділення для осіб, психічне захворювання яких розвинулось за час перебування в ув'язненні. Такі відділення знаходяться в структурі пенітенціарної системи або цивільних психіатричних закладів.

26. У тій частині своєї Третьої Загальної доповіді, яка присвячена охороні здоров'я у в'язницях (див. СРТ/Інф (93), пункти з 30 по 77), Комітет визначає певний набір загальних критеріїв, якими він керується у своїй роботі (доступ до лікаря, непреференційне надання медичних послуг, згода пацієнта та конфіденційність, запобіжні санітарні заходи, незалежність медперсоналу та професійна компетентність). Ці критерії використовуються також при розгляді питань про поміщення осіб до психіатричних лікувальних закладів без їхньої (осіб) на те згоди.

В наступних пунктах представлена окремі специфічні питання, які були розглянуті Комітетом у зв'язку з поміщенням осіб до психіатричних лікувальних закладів без їхньої на те згоди.⁵⁸ Комітет сподівається в такий спосіб представити національним органам влади свої попередні погляди на питання стосовно поводження з такими особами. Комітет буде вдячний за коментарі, що будуть надіслані до цієї частини доповіді.

B. Запобігання жорстокому поводженню

27. Здійснюючи свої повноваження, Комітет під час відвідування психіатричних закладів, в першу чергу, повинен переконатись, чи немає якихось ознак навмисного жорстокого поводження з пацієнтами. Такі ознаки вдається знайти рідко. Комітет хоче відзначити, що, як правило, значна частина персоналу в більшості лікувальних психіатричних закладів, які відвідав Комітет, надзвичайно уважно ставиться до пацієнтів, що проходять курс лікування. Таку ситуацію слід відзначити ще й тому, що рівень підготовки персоналу є досить низьким, так само як недостатніми є і ресурси.

Однак, незважаючи на це, безпосередньо зроблені самим Комітетом спостереження та повідомлення, які були отримані з інших

⁵⁸ При розгляді питання про надання психіатричної допомоги osobам, що перебувають в ув'язненні, слід також зробити посилання на пункти 41-44 Третьої Загальної доповіді Комітету.

джерел, свідчать про те, що час від часу має місце навмисне жорстоке поводження з пацієнтами психіатричних закладів. Далі буде детально розглянута низка питань, які тісно пов'язані із запобіганням жорстокому поводженню (наприклад, питання про гамівні засоби, про процедури оскарження, про контакти із зовнішнім світом, про здійснення зовнішнього нагляду). Однак, вже на цьому етапі слід сформулювати окремі зауваження, які стосуються підбору персоналу та контролю за персоналом.

28. Працювати із психічно хворими особами завжди є складним завданням для всіх категорій працівників цих закладів. У зв'язку із цим слід зауважити, що медичному персоналу у психіатричних закладах у повсякденній роботі часто допомагає допоміжний персонал; окрім цього, в окремих закладах значна кількість персоналу виконує задачі, що пов'язані з дотриманням безпеки. Інформація, що є в розпорядженні Комітету, свідчить про те, що коли має місце навмисне жорстоке поводження з боку персоналу психіатричних закладів, то винен в цьому переважно допоміжний персонал, а не лікарі чи молодший медичний персонал.

Враховуючи те, що в роботі допоміжного персоналу постійно відбуваються зміни, слід приділяти пильну увагу ретельному відбору працівникам такого персоналу, належній підготовці тих, хто тільки готується працювати, та перепідготовці персоналу, який вже працює. Окрім цього, під час виконання допоміжним персоналом своїх обов'язків, такий персонал повинен перебувати під пильним контролем кваліфікованого медичного персоналу і бути йому підпорядкованим.

29. В деяких країнах Комітет зустрівся з практикою, коли в якосні допоміжного персоналу в психіатричних закладах працювали самі пацієнти або ж ув'язнені із сусідніх в'язниць. Комітет має серйозні зауваження до такого підходу і припускає його використання лише в самих крайніх випадках. Якщо вже немає іншого виходу, окрім як залучити до роботи таких осіб, то ці особи повинні перебувати під постійним наглядом кваліфікованого медичного персоналу.

30. Важливо також вжити належних заходів для того, щоб захистити окремих психічно хворих пацієнтів від інших пацієнтів, які можуть заподіяти їм шкоду. Це, зокрема, означає, що має бути забезпечена у достатній кількості постійна присутність персоналу, включаючи нічний час та вихідні дні. Окрім цього, мають бути вжиті спеціальні заходи стосовно найбільш вразливих пацієнтів, наприклад,

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

психічно хворі неповнолітні не повинні перебувати в одній палаті з дорослими пацієнтами.

31. Запобігти жорстокому поводженню може також в значній мірі належний контроль керівництва за всіма категоріями персоналу. Безсумнівно, що має бути зроблена чітке розпорядження про те, що жорстоке фізичне або психічне поводження з пацієнтами є неприпустимим і буде суворо каратись. Керівництво повинне забезпечити, щоб терапевтична роль персоналу психіатричних установ не знаходилась на другому місці у порівнянні з питаннями безпеки.

Так само слід переглянути правила або практику, що створюють атмосферу напруження між персоналом і пацієнтами. Покарання штрафом працівників персоналу у випадку втечі пацієнта є таким заходом, який може негативно вплинути на атмосферу і стосунки в психіатричному лікувальному закладі.

C. Умови проживання та лікування пацієнтів

32. Комітет уважно вивчає умови проживання та лікування пацієнтів; існування преференційності в цьому питанні може швидко призвести до ситуації, що може бути визначена як «нелюдське, або таке, що принижує, поводження». Слід поставити задачу досягти таких матеріальних умов, які позитивно впливатимуть на лікування пацієнтів і на їхній стан; психіатри називають це позитивним терапевтичним середовищем. Це важливо не лише для пацієнтів, але і для персоналу, який працює в психіатричних закладах. Окрім цього, слід забезпечити непреференційність у лікуванні пацієнтів – як у психіатричному, так і в соматичному – та у догляді за ними. З огляду на принцип однакового підходу до усіх пацієнтів при наданні медичної допомоги, медичне лікування та догляд з боку молодшого медичного персоналу за особами, яких було поміщено до психіатричних закладів без їхньої на те згоди, повинні бути подібними до лікування та догляду за пацієнтами, які дали згоду на перебування у закладі такого типу.

33. Якість умов проживання та лікування пацієнтів, безумовно, значною мірою залежить від існуючих ресурсів. Комітет визнає, що в часи серйозних економічних труднощів чимсь потрібно жертвувати навіть у лікувальних установах. Однак, з огляду на факти, які були встановлені під час візітів, Комітет хоче наголосити, що основні вимоги до умов проживання мають за будь-яких обставин бути забезпечені державою особам, які перебувають на її утриманні. Ці вимоги

включають в себе надання харчування, опалення та відповідного одягу, а в лікувальних закладах – і належного лікування.

Умови проживання

34. Створення позитивного терапевтичного середовища передбачає, передовсім, забезпечення пацієнту достатнього простору для проживання, так само як і нормального освітлення, опалення та провітрювання а також підтримання закладу в належним чином відремонтованому стані, який відповідає гігієнічним нормам, що встановлені для лікарняних закладів.

Особливу увагу слід приділяти обладнанню палат для пацієнтів та місць відпочинку, з тим, щоб надавати пацієнтам візуальну стимуляцію. Дуже бажано, щоб у розпорядженні пацієнтів були тумбочки біля ліжок і шафи для одягу. Пацієнтам також слід дозволити тримати при собі окрім особисті речі (фотографії, книжки і т.п.). Слід також підкреслити, що дуже важливо надавати в розпорядженні пацієнта якесь місце для зберігання його особистих речей, що зачиняється на ключ; відсутність такої можливості може сприйматись пацієнтом як посягання на його особисту безпеку та незалежність.

Сантехнічне обладнання повинне бути розташоване таким чином, щоб пацієнт міг бути наодинці сам із собою. Окрім цього, мають також бути враховані потреби пацієнтів похилого віку та/або пацієнтів-інвалідів; таким пацієнтам, наприклад, не підходять вбиральні, де немає унітазів, на яких можна сидіти. В розпорядженні медичного персоналу також повинно бути основне лікарняне обладнання, завдяки якому прикуті до ліжка можуть отримувати таку ж медичну допомогу і догляд (включаючи також і дотримання особистої гігієни), як і інші пацієнти; відсутність такого обладнання може привести до злиденних умов перебування.

Слід також відзначити, що практика, яку спостерігав Комітет в окремих психіатричних закладах, коли всі пацієнти постійно були одягнуті в піжами або нічні сорочки, не сприяє зміцненню почуття самобутньої особистості та особистої гідності; індивідуалізація одягу є однією із форм процесу лікування.

35. Ще одним аспектом умов проживання, якому приділяв увагу Комітет, було харчування пацієнтів. Їжа повинна бути не лише у відповідній кількості і відповідної якості, але її подаватись пацієнтам для споживання вона повинна у задовільних умовах. В закладі має бути необхідне обладнання, завдяки якому пацієнти отримува-

тимуть їжу належної температури. Окрім цього, пацієнти повинні мати змогу їсти в пристойних умовах. У зв'язку з цим слід підкреслити, що надання пацієнтам можливості використовувати елементи звичайного «нелікарняного» життя – наприклад, їсти за столом, користуючись відповідним посудом та столовими приборами – є невід’ємною частиною програми психосоціальної реабілітації пацієнтів. Ще одним фактором, який не можна залишати без уваги, є зовнішній вигляд їжі.

Мають також бути враховані особливі потреби щодо умов споживання їжі пацієнтами-інвалідами.

36. Комітет висловлює свою чітку підтримку тенденції, яку він спостерігав в окремих країнах, стосовно закриття в психіатричних закладах палат, що розраховані на велику кількість пацієнтів, – такі палати є зовсім несумісні з нормами сучасної психіатрії. Створення розрахованих на невеликі групи помешкань для проживання є важливим фактором для збереження/відновлення гідності пацієнта і ключовим елементом у політиці його психологічної та соціальної реабілітації. Структури подібного типу, окрім іншого, дозволяють розподіляти пацієнтів на групи в залежності від типу захворювання та виду лікування.

Комітет також підтримує підхід, який недавно знайшов своє застосування. Згідно з цим підходом, пацієнтам, які цього бажають, дозволяється протягом дня перебувати у своїй кімнаті (палаті), а не залишатись обов'язково разом з іншими пацієнтами в місцях, де всі перебувають разом.

Лікування

37. Психіатричне лікування повинно базуватись на індивідуальному підході, який передбачає вироблення окремого плану лікування для кожного пацієнта. Такий план повинен містити широкий набір реабілітаційних та терапевтичних заходів, включаючи й доступ до працетерапії, групової терапії, індивідуальної психотерапії, до мистецтва, театру, музики та спорту. Пацієнти повинні мати регулярний доступ до належним чином обладнаних кімнат відпочинку і мати можливість щоденно здійснювати прогулянки на свіжому повітрі. Бажано було б також, щоб їм була запропонована можливість вчитись або займатись прийнятною для них трудовою діяльністю.

Комітет дуже часто зустрічався із ситуацією, коли ці основні складові ефективного лікування та психосоціальної реабілітації були в напіврозвиненому стані, або ж навіть були взагалі відсутні, і

лікування, яке пропонувалось пацієнтам, було, в основному, медикаментозним. Така ситуація може бути наслідком відсутності належним чином підготовленого персоналу та відповідних інфраструктур або ж залишком філософії, в основі якої лежать контроль і нагляд за пацієнтами.

38. Звичайно ж, психофармакологічне лікування часто є необхідною складовою лікування пацієнтів, які страждають психічними розладами. Мають бути запроваджені формальні процедури, які повинні забезпечити те, щоб призначенні медичні препарати є справді необхідними для лікування і щоб було також забезпечене їхнє регулярне вживання. Комітет пильно слідкує за всіма повідомленнями про зловживання медичними препаратами.

39. Електрошокотерапія (ЕШТ) є одним із відомих засобів для лікування пацієнтів, що страждають певними психічними захворюваннями. Однак, слід ретельно стежити за тим, щоб ЕШТ обов'язково була занесена до плану лікування (амбулаторної картки), а її застосування супроводжувалось належними гарантіями безпеки.

Комітет дуже непокоїть випадки, коли ЕШТ застосовується у своєму немодифікованому вигляді (тобто без анестезії та міорелаксантів); у такому вигляді метод не може вважатись прийнятним в сучасній психіатричній практиці. Окрім ризику отримати переломи, розриви або інші неблагополучні в медичному плані наслідки, сама процедура спричинює деградацію як пацієнта, так і персоналу, який її застосовує. Тому ЕШТ повинна завжди застосовуватись лише у модифікованому вигляді.

ЕШТ повинна застосовуватись таким чином, щоб за цим не могли спостерігати інші пацієнти (бажано в окремо відведеному і спеціально обладнаному для такої мети приміщені), і лише працівниками персоналу, які спеціально навчені застосувати такий спосіб лікування. Окрім того, застосування ЕШТ повинно детально фіксуватись в окремій книзі записів. Лише в такий спосіб керівництво лікувального закладу може встановити, що мало місце якесь небажане застосування цього методу, і обговорити це питання з персоналом.

40. Іншою основною вимогою є здійснення постійної перевірки стану здоров'я пацієнтів та перегляд приписаних ім медикаментів. Це, зокрема, дозволить прийняти вмотивоване рішення про можливість виписки пацієнта з лікарні, або про переведення його до іншого середовища, де існує менше обмежень.

Особиста і конфіденційна амбулаторна картка повинна бути доступною пацієнту. У цій амбулаторній картці повинна бути зафік-

сована діагностична інформація (включаючи результати будь-якого спеціального обстеження пацієнта), а також поточні записи про стан соматичного та психічного здоров'я пацієнта та про лікування пацієнта. Пацієнт повинен мати змогу знайомитись із своєю амбулаторною карткою, якщо тільки для цього не існує протипоказань терапевтичного порядку. На прохання пацієнта, інформація, яка міститься в амбулаторній картці, повинна бути надана членам його родини або його адвокату. У випадку переведення пацієнта ця амбулаторна картка повинна бути передана лікарям закладу, до якого перевели пацієнта. У випадку вилікови пацієнта з лікувального закладу, ця амбулаторна картка повинна бути – за згодою пацієнта – відіслана лікареві, лікарська практика якого знаходитьться поза межами лікувального закладу.

41. Пацієнт, в принципі, повинен мати змогу дати вільну та усвідомлену згоду на лікування. Поміщення пацієнта без його на те згоди до лікувального психіатричного закладу не повинне сприйматись як дозвіл на лікування пацієнта без отримання його на те згоди. Це означає, що кожен пацієнт, який в змозі приймати рішення, незалежно від того, в який спосіб він був госпіталізований – добровільно, чи ні – повинен мати можливість відмовитись від лікування або від іншого медичного втручання. Кожен відступ від цього основного принципу повинен мати правові підстави і застосовуватись лише у виняткових випадках, які є точно і чітко визначеними.

Згода на лікування, звичайно ж, може бути визнана як вільна та усвідомлена лише в тому випадку, коли вона основана на повній, точній та зрозумілій інформації про стан здоров'я пацієнта та лікування, яке йому пропонується. Представлення ЕШТ як «лікування сном» є прикладом скоріше неповної, аніж повної та точної інформації про лікування. Тому кожен пацієнт повинен регулярно отримувати належну інформацію про стан свого здоров'я та лікування, яке пропонується йому приписати. Належна інформація (результати і т.ін.) повинна також бути надана пацієнту після лікування.

D. Персонал

42. Кадровий склад персоналу повинен бути збалансований кількісно, за професійною спеціалізацією (психіатри, лікарі загально-го профілю, медичні сестри, психологи, працетерапевти, соціальні

працівники і т.ін.), в плані співвідношення досвідчених фахівців і тих, хто проходить підготовку. Нестача людських ресурсів часто суттєво підриває спроби, які робляться для запровадження описаних в пункті 37 заходів. Okрім цього, така нестача, незважаючи на добре наміри і реальні зусилля персоналу, може привести до ситуацій, які становитимуть великий ризик для пацієнтів.

43. В окремих країнах Комітет був справді вражений тим, що у загальній масі допоміжного медичного персоналу психіатричних закладів дуже мало кваліфікованих медичних сестер, які отримали підготовку у догляді за психічно хворими, а також відсутній кваліфікований персонал для запровадження соціотерапевтичної діяльності (зокрема, працетерапевти). Розвиток спеціалізованої фахової підготовки медичних сестер, які доглядають за психічно хворими, та приділення більшої уваги соціотерапії значно вплинути на якість догляду за пацієнтами. Це, зокрема, зменшить концентрацію уваги лікарів на лікуванні медичними препаратами та фізичними лікувальними засобами.

44. Декілька зауважень стосовно персоналу і, зокрема, допоміжного персоналу, вже було сформульовано в попередньому розділі (див. пункти 28 – 31). Комітет також приділяє пильну увагу ставленню до пацієнтів з боку лікарів та медичних сестер. Комітет, зокрема, намагається пересвідчитись в існуванні зацікавленості з боку лікарів у встановленні терапевтичних стосунків з їхніми пацієнтами. Він також перевіряє, щоб не були обійдені увагою важкі або невиліковно хворі пацієнти.

45. Як і для інших медичних служб, є важливо, щоб різні категорії працівників, які працюють в одному психіатричному відділенні, регулярно збирались разом і створили команду під керівництвом старшого лікаря. Це дозволить визначати проблеми, які виникають щодня, обговорювати їх та використовувати отримані поради. В разі відсутності такої можливості серед працівників персоналу можуть виникнути почуття розчарування та образи.

46. Необхідним також є зовнішнє стимулювання. Завдяки йому можна уникнути самоізоляції персоналу психіатричного закладу. Тому є надзвичайно бажаним, щоб такому персоналу було запропоновано проходити курси підготовки, перепідготовки або стажування в інших закладах. Також слід заохочувати присутність у психіатричних закладах незалежних осіб (наприклад, студентів або дослідників) та зовнішніх структур (див. пункт 55).

E. Гамівні засоби

47. У кожному психіатричному закладі виникають випадки, коли необхідно вгамувати пацієнта в збудженному або агресивному стані. Це є областю, якій Комітет приділяє особливу увагу з огляду на можливі зловживання силою, що може привести до жорстокого поводження.

Гамування пацієнта із застосуванням фізичної сили повинно стати об'єктом чітко визначененої політики. Ця політика повинна без жодних застережень визначити, що перші спроби гамування пацієнта в збудженному або агресивному стані повинні, наскільки це видається можливим, бути здійснені іншими способами, а не застосуванням фізичної сили (наприклад, вербалним способом), а коли гамування за допомогою фізичної сили є необхідним, воно має бути обмеженим гамуванням з використанням ручних способів (без застосування інших знарядь).

Персонал в психіатричних закладах повинен проходити підготовку з питань техніки встановлення контролю за пацієнтами в збудженному або агресивному стані як без застосування фізичної сили, так і з використанням ручних способів. Оволодіння такими навичками надасть можливість персоналу знаходити найоптимальніше рішення у складних ситуаціях, і, тим самим, зменшить ризик нанесення шкоди пацієнтам та персоналу.

48. Засоби для гамування з використанням фізичної сили (ремені, гамівні сорочки і т.п.) повинні застосовуватись дуже рідко. Лікар обов'язково повинен віддати наказ про застосування таких гамівних засобів, або ж, в іншому випадку, бути негайно поінформованим про таке застосування і дати на це свою згоду. Якщо вже трапився винятковий випадок застосування гамівних засобів, пацієнта слід при першій же можливості звільнити від них. Такі засоби ніколи не повинні застосовуватись (або застосування їх продовжуватись) у якості покарання.

Комітет інколи зустрічався із випадками, коли гамівні засоби застосовувались до психічно хворих протягом кількох днів. Комітет повинен зазначити, що такий стан речей не може жодним чином бути виправданий з терапевтичної точки зору і, на думку Комітету, є близький до жорстокого поводження.

49. У зв'язку з цим слід також згадати про ізолювання (мається на увазі тримання в окремій замкнuttій кімнаті) буйних або, інакше

кажучи, «некерованих» пацієнтів. Така процедура вже давно відома в психіатрії.

У сучасній психіатричній практиці існує чітка тенденція – не ізолятувати пацієнтів, і Комітет із задоволенням відзначає, що така практика вже не застосовується у багатьох країнах. Там, де практика ізолятування ще зберігається, вона повинна бути детально розробленою і давати чіткі відповіді на такі питання: типи випадків, коли може застосовуватись ізолятування; мета, якої намагаються досягти; тривалість ізолятування та необхідність частого перегляду рішення про ізолятування; існування відповідних контактів з людьми; обов'язок персоналу виявляти посилену увагу.

Ізолятування не повинно ніколи застосовуватись в якості покарання.

50. Кожний випадок застосування фізичного гамування пацієнта (використання ручних способів, засобів для гамування з використанням фізичної сили, ізолятування) повинен бути зафіксований в окремому журналі, який буде передбачений саме для цього (а також в амбулаторній картці пацієнта). Має бути занотований точний час початку і закінчення застосування засобу, обставини цього випадку, мотиви застосування засобу, прізвище лікаря, який віддав наказ або схвалив застосування засобу та, якщо це мало місце, опис поранень, які були завдані пацієнтом або працівникам персоналу.

Це спрятить значний вплив на розв'язання подібних інцидентів і дасть можливість спостерігати їхню кількість і частоту.

F. Гарантії, які надаються у випадку поміщення пацієнта до закладу без його (пацієнта) на те згоди

51. Вразливість душевнохворих осіб вимагає посиленої уваги до них, з тим, щоб запобігти будь-яким вчинкам – або уникнути якогось недогляду – які можуть негативно вплинути на стан хворого. Тому поміщення пацієнта без його на те згоди до психіатричного закладу повинно завжди супроводжуватись належними гарантіями. Однією із найважливіших гарантій є вільна та усвідомлена згода на лікування, про що вже йшлося вище (див. пункт 41).

Початкове рішення про поміщення

52. Процедура поміщення пацієнта без його на те згоди до психіатричного закладу повинна гарантувати незалежність і неупередженість тих, хто приймає рішення, та об'єктивну медичну експертизу.

Звертаючись більш детально до питання про процедуру примусового поміщення до закладів цивільного типу, слід зазначити, що в деяких країнах таке рішення ухвалюється судовим органом (або ж такий орган в найкоротший час дає свою згоду на таке поміщення). Однак обов'язкова участь судового органу у прийнятті рішення про поміщення не передбачена у всіх країнах. Рекомендація № R (83) 2 про правовий захист осіб із психічними захворюваннями, яких без їхньої на те згоди поміщують до лікувальних закладів, робить можливими два підходи у вирішенні цього питання (однак передбачає спеціальні гарантії у випадках, коли рішення про поміщення має прийняти несудовий орган). Парламентська асамблея, разом з тим, знову звернулась до цієї проблеми в своїй Рекомендації 1235 (1994) щодо психіатрії та прав людини, вимагаючи, щоб рішення про поміщення до лікувального закладу без згоди на те пацієнта міг приймати лише судя.

У кожному випадку особа, яку за рішенням несудового органу було поміщено до психіатричного закладу без її на те згоди, повинна мати право звернутись до суду з тим, щоб в найкоротший строк було розглянуто питання про законність позбавлення свободи цієї особи.

Гарантії, які надаються під час перебування у закладі

53. В розпорядження пацієнта або його родини під час поміщення до закладу повинна бути надана брошура, в якій буде інформація про функціонування закладу та права пацієнтів. Пацієнти, які не в змозі самостійно осягнути зміст цієї брошури, повинні мати змогу отримати належну допомогу.

Як і в будь-якому іншому місці позбавлення свободи, в психіатричних закладах повинна існувати ефективна процедура подання скарг, що є основною гарантією проти жорстокого поводження. Мають існувати спеціальні положення, що дозволить пацієнтам звертатись із скаргами до конкретного органу та надсилати в конфіденційному порядку інформацію до відповідних органів влади поза межами лікувального закладу.

54. Підтримування контактів із зовнішнім світом є важливим не лише для запобігання жорстокому поводженню але й з терапевтичної точки зору.

Пацієнти повинні мати змогу посылати та отримувати листи, користуватися телефоном і зустрічатися із членами своєї сім'ї та друзями. Має бути забезпечений також конфіденційний доступ до адвоката.

55. Комітет приділяє значну увагу тому, щоб психіатричні заклади регулярно відвідували представники незалежних структур (це може бути, наприклад, суддя або наглядова комісія), які уповноважені здійснювати нагляд за лікуванням і доглядом пацієнтів. Такий орган повинен бути наділений повноваженнями вести приватні бесіди з пацієнтами, отримувати безпосередньо від пацієнтів скарги та, в разі необхідності, робити необхідні рекомендації.

Виписка (звільнення)

56. Пацієнт, якого було поміщено без його на те згоди до психіатричного закладу, повинен бути звільнений, як тільки його психічне здоров'я дозволить це зробити. Тому необхідність перебування у закладі повинна регулярно переглядатись через встановлені проміжки часу.

Якщо було прийнято рішення про поміщення пацієнта без його на те згоди на визначений строк, який може бути змінений у світлі даних про психічний стан пацієнта, то така зміна може відбутись навіть протягом встановленого терміну перебування у закладі. Однак, може прийматись рішення про поміщення пацієнта без його на те згоди і без визначення строку перебування у закладі. Наприклад, в рамках проведення кримінального розслідування може мати місце поміщення до психіатричних закладів осіб, що їх вважають небезпечними. Якщо тривалість перебування у психіатричному закладі не є визначеною, то автоматично це передбачає необхідність перегляду через регулярні проміжки часу рішення про необхідність перебування у такому закладі.

Окрім цього, пацієнт повинен сам мати можливість робити звернення через раціональні проміжки часу з тим, щоб питання про необхідність його перебування у закладі було розглянуте судовим органом.

57. Існують випадки, коли вже немає потреби тримати пацієнта без його на те згоди у психіатричному закладі, однак такий пацієнт все ще потребує лікування та додаткових засобів безпеки під час перебування поза межами лікувального закладу. У зв'язку з цим Комітет визнав, що в окремих країнах пацієнти, психічний стан яких вже дозволяє їм залишити психіатричний заклад, все ж продовжують там залишатись через відсутність належного догляду або умов в місцях свого проживання. Особи, які продовжують перебувати у закладі, будучи тим самим позбавлені свободи через відсутність на-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

лежних умов в місцях свого проживання, можуть легко оскаржити такий стан речей.

G. Прикінцеві положення

58. Організаційна структура медичних служб, які надають допомогу людям із психічними розладами, є різною в різних країнах, і, безперечно, належить до кола питань, вирішення яких цілком залежить від державних структур. Однак, Комітет хоче привернути увагу до тенденції, яка спостерігається в окремих країнах і полягає в тому, що кількість місць у великих психіатричних лікарнях зменшується, а натомість створюються центри по догляду і лікуванню, які є закладами відкритого типу. Комітет вважає утворення таких центрів надзвичайно позитивним явищем за умови, що вони надаватимуть медичну допомогу та здійснююватимуть догляд належної якості.

Сьогодні є широко поширеною точка зору, згідно з якою великі психіатричні заклади становлять значну загрозу в плані інституціоналізації як для пацієнтів, так і для персоналу, і ця загроза збільшується ще й через те, що такі заклади розташовані в ізольованих місцях. Це може негативно впливати на лікування пацієнтів. Програми, які покликані надати повномасштабне психологічне лікування, набагато легше запровадити в невеликих центрах, що розташовані недалеко від міських центрів.

VI. ПОЗБАВЛЕНІ ВОЛІ НЕПОВНОЛІТНІ ЗЛОЧИНЦІ

Витяги з Дев'ятої Загальної доповіді [CPT/Inf (99) 12]

Попередні зауваження

20. В деяких своїх загальних доповідях Комітет визначив критерії, якими він керувався у своїй роботі під час відвідин різних місць позбавлення волі, включаючи поліцейські дільниці, в'язниці, центри тримання іноземних громадян та психіатричні лікувальні заклади.

Комітет, наскільки це видається можливим, застосовує ці критерії і до позбавлених волі неповнолітніх злочинців (тобто, до осіб, які не досягли 18 років). Якою б не була причина, через яку вони могли бути позбавлені волі, неповнолітні злочинці є набагато вразливіші за дорослих. Тому слід виявляти особливу пильність, щоб належним

чином захистити їхній психічний та фізичний стан. Підкреслюючи важливість, яку він приділяє питанню жорстокого поводження з позбавленими волі неповнолітніми злочинцями, Комітет вирішив присвятити цей розділ своєї Дев'ятої Загальної доповіді описові окремих специфічних проблем, з якими він зустрівся в цій області.

В наступних пунктах, перед тим як зосередитись на розгляді питань про умови, що повинні панувати в центрах, які навмисне передбачені для тримання неповнолітніх злочинців, Комітет визначає перелік гарантій проти жорстокого поводження, які, на думку Комітету, повинні бути запропоновані усім позбавленим волі сподівається у такий спосіб представити національним державним органам своє бачення того, у який спосіб слід поводитись із цими особами. Як і в попередні роки, **Комітет буде вдячний за коментарі, що будуть надіслані до цієї частини Загальної доповіді.**

21. Комітет від самого початку хоче підкреслити, що будь-які норми та стандарти, які можуть бути вироблені в цій області, повинні розглядатись як додаткові до тих, що були визначені в системі захисту інших міжнародних документів, зокрема в Конвенції щодо прав дитини Організації Об'єднаних Націй (1989), в наборі Мінімальних правил стосовно відправлення судочинства у справах неповнолітніх злочинців (Організація Об'єднаних Націй, 1985 рік (Пекінські правила)), в Правилах Організації Об'єднаних Націй стосовно захисту позбавлених свободи неповнолітніх злочинців (1990) та в Керівних принципах Організації Об'єднаних Націй, що спрямовані на запобігання підлітковій злочинності (1990) (Принципи Ріяда).

Комітет також хоче висловити своє схвалення одного із основних принципів, який викладений у згаданих вище документах, а саме того, що неповнолітні злочинці повинні позбавлятись свободи лише у крайньому випадку і на якомога коротший період часу (див. пункт б статті 37 Конвенції щодо прав дитини та правила 13 та 19 Пекінських правил).

*Гарантії проти жорстокого поводження
з неповнолітніми злочинцями*

22. Відповідно до своїх повноважень Комітет під час візитів до місць позбавлення волі, де тримають неповнолітніх злочинців, намагається, в першу чергу, встановити, чи страждають позбавлені волі особи від жорстокого поводження. Спостереження, які були зроблені Комітетом до цього часу дозволяють припустити, що в більшості

із відвіданих Комітетом закладів такі випадки трапляються досить рідко.

23. Як і у випадках з дорослими, здається, що ризик для неповнолітніх бути підданими навмисному жорстокому поводженню є більш високим в поліцейських закладах, ніж в інших місцях позбавлення волі. На підтвердження цього делегації Комітету неодноразово отримували достовірні свідчення про те, що неповнолітні злочинці були серед осіб, яких поліцейські катували або піддавали іншим формам жорстокого поводження.

У зв'язку з цим Комітет хоче підкреслити, що найбільший ризик бути підданим катуванням або жорстокому поводженню існує в період, який настає відразу після затримання. Відповідно, важливим є, щоб кожна особа (включаючи і неповнолітніх осіб), яку затримали поліцейські, від того самого моменту, коли вона повинна залишатись у розпорядженні поліцейських, могла скористуватись правом повідомити родичів або третю сторону про своє затримання, правом на доступ до адвоката та правом на доступ до лікаря.

Окрім цих гарантій існує практика, яка визнає, що неповнолітнім властива вразливість, і тому слід обов'язково вживати додаткових заходів перестороги. Це передбачає накладення на поліцейських формального обов'язку самим забезпечити, щоб про факт затримання неповнолітнього була повідомлена відповідна особа (незалежно від того, чи було про це прохання від неповнолітнього). Інколи має місце така практика, що службовець поліції не отримує дозвіл на проведення допиту неповнолітнього до тих пір, поки не будуть присутні така особа та/або адвокат. Комітет схвалює такий підхід.

24. В багатьох відвіданих закладах делегація Комітету з'ясовувала в розмовах, що нерідко трапляється, коли персонал наділяє при нагоді «педагогічним запотиличником» неповнолітнього, який погано себе поводить. Комітет вважає, що в інтересах запобігання жорстокому поводженню будь-які форми фізичного покарання повинні бути заборонені і не вживатись на практиці. Неповнолітні, які поводяться погано, повинні бути покарані тільки у відповідності до визначеної дисциплінарної процедури.

25. Досвід комітету також дозволяє зробити припущення про те, що випадки жорстокого поводження з неповнолітніми злочинцями трапляються частіше через відсутність достатнього захисту таких осіб, а не через свідомий намір причинити їм страждання. Важливим елементом програми дій, яка спрямована на запобігання таким

зловживанням, є дотримання принципу, згідно з яким неповнолітні злочинці у місцях позбавлення волі повинні знаходитись окремо від дорослих.

Серед прикладів недотримання такого принципу, які спостерігав Комітет, представлені такі випадки: ув'язнені дорослі поміщаються до камер, де тримали неповнолітніх, часто з наміром забезпечити порядок в цих камерах; неповнолітні дівчата поміщаються разом з дорослими ув'язненими жінками; неповнолітні пацієнти психіатричного закладу перебували в одній палаті з хронічно хворими дорослими пацієнтами.

Комітет визнає, що можуть виникати виняткові ситуації (наприклад, коли діти і батьки знаходяться разом в центрах тримання іноземних громадян), коли є цілком очевидно, що перебування разом з дорослими є в інтересах неповнолітніх. Однак розміщення в одному помешканні неповнолітніх і дорослих, які не є родичами, невідворотно провокує ризик домінування та експлуатації.

26. Ще однією гарантією проти жорстокого поводження в місцях позбавлення волі, зокрема тими, де тримають неповнолітніх злочинців, є персонал, до складу якого входять представники чоловічої і жіночої статі. Присутність представників різної статі може справляти позитивний вплив як в етичному плані, так і для посилення нормальної атмосфери в місцях позбавлення волі.

Персонал, до складу якого входять представники чоловічої і жіночої статі, має значно більше можливостей при виконанні таких делікатних завдань, як здійснення обшуку. У зв'язку із цим Комітет хоче наголосити, що, незважаючи на їхній вік, позбавлені волі особи можуть бути обшукані лише представниками персоналу однієї з ними статі. В разі, коли вимагається, щоб ув'язнена особа роздягалась під час обшуку, такий обшук повинен здійснюватись поза межами видимості контролерів протилежної статі; особливо важливо дотримання цього принципу по відношенню до неповнолітніх злочинців.

27. В деяких закладах, які відвідав Комітет, наглядачі, що безпосередньо контактували з неповнолітніми злочинцями, відкрито носили гумові кийки. Така практика, звичайно ж, не йде на користь позитивним стосункам між персоналом та ув'язненими. Було б краще, якби наглядачі взагалі не носили кийків, однак, коли їм вже так необхідно це робити, то Комітет рекомендує, щоб ці кийки носили не виставляючи напоказ.

*Центри тримання позбавлених волі
неповнолітніх злочинців*

1. Вступ

28. З точки зору Комітету, всі позбавлені волі неповнолітні злочинці, які обвинувачені у вчиненні або засуджені за вчинення кримінальних злочинів, повинні перебувати в центрах тримання позбавлених волі осіб, що спеціально передбачені для осіб такого віку і пропонують режим ув'язнення, пристосований до вимог таких осіб; персонал у цих закладах повинен бути навчений працювати з молоддю.

Окрім цього, догляд на неповнолітніми у місцях позбавлення волі вимагає особливих зусиль для того, щоб зменшити ризик їхньої подальшої тривалої неадаптації у суспільстві. Це вимагає полідисциплінарного підходу з одночасним залученням представників різних спеціальностей (зокрема, вчителів, майстрів навчання, психологів), для того щоб знайти відповіді на індивідуальні запити неповнолітніх осіб в безпечному навчальному та соціотерапевтичному середовищі.

2. Матеріальні умови перебування в ув'язненні

29. Добре зорганізований центр тримання позбавлених волі неповнолітні буде пропонувати позитивні та персоніфіковані умови перебування в ув'язненні позбавленим волі молодим людям. Кімнати та інші місця проживання неповнолітніх, окрім відповідного розміру, повинні мати добре освітлення і гарну вентиляцію, бути правильно вмебльовані, гарно оформлені і пропонувати відповідну зорову стимуляцію. Неповнолітнім слід дозволяти тримати при собі розумну кількість особистих речей, якщо тільки це не суперечить категоричним вимогам безпеки.

30. Комітет хоче додати, що в окремих закладах він спостерігав тенденцію ігнорування потреб у плані особистої гігієни жінок, в тому числі і неповнолітніх дівчат. Для цього контингенту в місцях позбавлення волі особливо важливим є доступ до сантехнічного обладнання і забезпеченість гігієнічними засобами, такими як гігієнічні серветки. Сама відсутність можливості скористатись такими засобами першої необхідності може бути формою такого, що при-нижує, поводження.

3. Програми діяльності

31. Хоч вимушена бездіяльність шкідлива для будь-якого ув'язненого, особливо шкідливою вона є для неповнолітніх злочинців, які відчувають особливу потребу у фізичній діяльності та в інтелектуальному стимулюванні. Позбавленім волі неповнолітнім злочинцям має бути запропонована повна програма навчання, занять спортом, професійної підготовки, відпочинку та інших видів умотивованої діяльності. Важливе місце у цій програмі повинні займати заняття фізичною культурою.

Дуже важливо, щоб позбавлені волі дівчата та молоді жінки могли займатися такими видами діяльності нарівні з представниками протилежної статі. Часто Комітет зустрічав неповнолітніх дівчат, яким пропонувалась діяльність, що, за існуючими стереотипами, була «типовою» для них (наприклад, шиття або види ручної роботи), тоді як хлопцям пропонувалось навчання більш серйозним і складним професіям. В зв'язку з цим Комітет хоче висловити свою підтримку принципу, який викладений у правилі 26.4 Пекінських правил. Згідно з цим принципом, мають бути вжиті всі можливі зусилля для того, щоб в жодному випадку «допомога, захист, сприяння, лікування та навчання, яке буде запропоноване» позбавленім волі неповнолітнім злочинцям жіночої статі, не були «гіршими або слабкішими аніж ті, які надаються в розпорядження неповнолітніх злочинців чоловічої статі. Має бути забезпечене однакове ставлення.»

32. Програми діяльності окремих центрів тримання позбавлених волі неповнолітніх злочинців, які відвідав Комітет, передбачали загальну систему стимулювання, яка дозволяла неповнолітнім в обмін на гарне поведінку отримувати додаткові привілеї.

Комітет не може висловлюватися щодо соціальної та навчальної значимості такої схеми, однак, він приділяє особливо пильну увагу змісту менш насиченого різними видами діяльності режиму перебування, який може бути запропонований неповнолітнім згідно таким програмам. Таку ж увагу приділено питанню про те, чи спосіб, у який такий режим може ставати біль насиченим (або менш насиченим) є забезпечений відповідними гарантіями проти довільного прийняття рішення з боку персоналу закладу.

4. Питання, що стосуються персоналу

33. Нагляд та догляд за позбавленими свободи неповнолітніми злочинцями є завданнями, що вимагають особливо великих зусиль.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

Персонал, який повинен виконувати такі завдання, повинен бути старанно підібраним з огляду на зрілість і можливість враховувати зміни, які пропонує робота з цією віковою групою (а також для забезпечення добробуту цієї групи). Працівники повинні мати особисту мотивацію для роботи з молоддю, бути в змозі здійснювати таку роботу а також керувати неповнолітніми, які перебувають під їхньою опікою, та стимулювати їх. Всі працівники такого персоналу, включаючи й тих, на кого покладені лише функції контролерів, повинні пройти професійне навчання, як початкове, так і орієнтоване на підвищення кваліфікації. За тим, як персонал виконує свої функції, повинен слідкувати зовнішній орган, який також повинен надавати належну підтримку.

Керувати такими центрами повинні особи, які наділені лідерськими здібностями та можуть знаходити ефективне рішення складних та різnobічних питань, що будуть їм поставлені як неповнолітніми злочинцями, так і працівниками персоналу.

5. Контакти із зовнішнім світом

34. Комітет приділяє значну увагу тому, чи підтримуються гарні контакти між зовнішнім світом та особами, яких позбавлено волі. Основним принципом має стати забезпечення таких контактів із зовнішнім світом; будь-яке обмеження цих контактів має базуватись виключно на серйозних вимогах безпеки або з огляду на ресурси, що є в розпорядженні закладу.

Активна підтримка таких контактів може справити особливо позитивний вплив на позбавлених волі неповнолітніх злочинців, багато з яких можуть мати проблеми у поведінці через неможливість знайти вихід емоціям або неможливість реалізувати прагнення до реалізації суспільних контактів.

Комітет також хоче підкреслити, що обмеження або заборона контактів неповнолітніх із зовнішнім світом не можуть застосовуватись в якості дисциплінарного заходу.

6. Дисципліна

35. У місцях, де можуть перебувати позбавлені волі неповнолітні особи, як правило, передбачаються дисциплінарні покарання, що можуть бути застосовані до молодих порушників режиму.

У зв'язку з цим Комітет особливо непокоїть випадки, коли неповнолітні опиняються в умовах, що наближаються до ізоляції, – таке покарання може негативно вплинути на стан їхнього психічного або

фізичного здоров'я. Комітет вважає, що таке покарання може використовуватись лише в надзвичайних випадках. Якщо неповнолітніх тримають окремо від інших, то це повинно відбуватись протягом якомога коротшого строку і, в кожному випадку, неповнолітні повинні мати відповідні контакти з людьми, їм слід надати матеріали для читання, і їм має бути запропоновано провести, як мінімум, одну годину на свіжому повітрі.

Всі дисциплінарні покарання, які застосовуються до неповнолітніх злочинців, повинні супроводжуватись формальними гарантіями та мають бути належним чином зафіксовані в письмовому вигляді. Зокрема, неповнолітні повинні мати право бути вислуханими з приводу порушення, яке їм приписується, та подати апеляцію до вищого органу з приводу будь-якої санкції, яку було вжито по відношенню до них; кожна з цих санкцій повинна бути занесена до реєстру, який ведеться у кожному закладі, де перебувають позбавлені волі неповнолітні злочинці.

7. Процедури подання скарг та здійснення інспекцій

36. Ефективні процедури подання скарг та здійснення інспекцій є основними гарантіями проти жорстокого поводження у закладах для тримання неповнолітніх злочинців.

Молоді люди повинні мати реальну можливість звернутись із скаргою як в межах закладу, так і поза його межами, та мати право на конфіденційний доступ до відповідного органу влади.

Комітет також приділяє особливу увагу регулярним візитам незалежного органу (наприклад, комісії відвідувачів або судді) до усіх закладів для тримання неповнолітніх злочинців; цей орган може отримувати скарги від неповнолітніх та, в разі необхідності, вживати належних заходів а також інспектувати помешкання.

8. Медичні питання

37. У частині своєї Третої Генеральної доповіді, яку присвячено медичним службам у в'язницях (див. СРТ/Інф (93) 12, пункти з 30 по 77), Комітет визначив певний перелік загальних критеріїв, якими він керувався у своїй діяльності (доступ до лікаря; непреривне медичне обслуговування; згода пацієнта і конфіденційність; профілактика захворювань; гуманітарна допомога; професійна незалежність; професійна компетентність). Ці критерії в однаковій мірі застосовувались і при відвідинах центрів тримання неповнолітніх злочинців.

38. Комітет, звичайно ж, приділяє особливу увагу специфічним потребам у медичній допомозі, яку відчувають позбавлені волі неповнолітні злочинці.

Важливо, передовсім, щоб медичні служби, якими можуть користуватись позбавлені волі неповнолітні злочинці, були частиною багатопрофільної (медико-психологово-соціальної) програми догляду за ними. Це, зокрема, передбачає існування тісної взаємодії у роботі медичного персоналу закладу (лікарів, медичних сестер, психологів і т.ін.) з усіма іншими спеціалістами (включаючи соціальних працівників і вчителів), які перебувають у постійному контакті з неповнолітніми. Має бути забезпечено виконання задачі, яка передбачає постійне надання медичними службами підтримки та лікування позбавленим волі неповнолітнім злочинцям, і це повинно бути невід'ємною складовою єдиної загальної програми.

Також бажано, щоб програма центру тримання неповнолітніх була викладена в письмовому вигляді і могла бути надана в розпорядження кожного працівника персоналу, який бере в ній участь.

39. Всі позбавлені волі неповнолітні злочинці відразу після прибуття до центру тримання неповнолітніх повинні якнайшвидше пройти відповідну співбесіду з лікарем та медичний огляд; ця бесіда та огляд, якщо тільки немає виняткових обставин, повинні здійснюватись в день прибуття. Разом з тим, для первого контакту молодої людини, яка прибула до закладу, з медичною службою може бути достатнім і зустріч з дипломованою медичною сестрою, яка підготує повідомлення про це для лікаря.

Коли такий медичний контроль по прибутті до закладу здійснюється належним чином, це допомагає медичним службам виявляти молодих людей з потенційними проблемами здоров'я (наприклад, наркоманів та схильних до самогубства). Визначення таких проблем на досить ранній стадії сприятиме ужиттю ефективних превентивних заходів в рамках медико-психологово-соціальної програми закладу.

40. Є аксіомою, що кожен із позбавлених волі неповнолітніх злочинців, яким би не був режим його тримання (включаючи й дисциплінарне одиночне ув'язнення), повинен в будь-який момент мати можливість конфіденційного доступу до лікаря. Повинен також бути забезпечений належний доступ до різних медичних спеціалістів, включаючи й дантистів.

41. Завдання служби охорони здоров'я в місці позбавлення волі не повинно обмежуватись виключно лікуванням хворих пацієнтів;

ці служби також повинні вирішувати завдання соціальної та превентивної медицини. У зв'язку з цим Комітет хоче відзначити два аспекти, які викликають у нього окріме занепокоєння – йдеться про харчування неповнолітніх злочинців та навчання основам здоров'я.

Медичний персонал повинен відігравати активну роль у контролі за якістю їжі, яку споживають позбавлені волі особи. Особливо це важливо, коли йдеться про неповнолітніх, що можуть не вирости до тих розмірів, які є потенційно можливими для них. У таких випадках наслідки неадекватного харчування можуть виявитись набагато швидше і бути набагато серйознішими, ніж у випадках, коли йдеться про фізично зрілих осіб.

Також є широко визнаним фактом, що позбавлені волі неповнолітні злочинці належать до тих, хто може бути втягнутий до ризикованих форм поведінки, зокрема, коли йдеться про наркотики (включаючи й алкоголь) та сексуальні стосунки. Тому навчання основам здоров'я, яке повинне здійснюватись в доступному для молодих людей вигляді, є важливим елементом програми превентивної охорони здоров'я. Така програма повинна, зокрема, містити інформацію про ризик вживання наркотиків та про хвороби, якими можна заразитись.

VII. ПОЗБАВЛЕНІ ВОЛІ ЖІНКИ

Витяги з Десятої Загальної доповіді [CPT/Inf (2000) 13]

Вступні зауважи

21. У деяких попередніх Загальних доповідях Комітет відзначав критерії, на які він спирається в своїй роботі у різних місцях утримання позбавлених волі осіб, включаючи поліцейські дільниці, тюрми, центри для утримання порушників імміграційного законодавства, психіатричні лікарні і заклади для утримання неповнолітніх.

Природно, що Комітет застосовує зазначені вище критерії як по відношенню до позбавлених волі чоловіків, так і до позбавлених волі жінок. Проте, в усіх державах Ради Європи ув'язнені жінки становлять відносно невеликий відсоток від загальної кількості позбавлених волі. В силу цього чиннику облаштування окремих закладів для утримання позбавлених волі жінок може виявитись для держави за надто витратною справою; як наслідок, закладів для утримання позбавлених волі жінок обмаль (і, подеколи, вони розташовані дуже

далеко від жінчного дому чи від місця проживання її дітей), і вони перебувають у приміщеннях, які раніше призначались для чоловіків (і де одночасно утримуються чоловіки). За таких обставин необхідно окремо подбати про гарантування позбавленням волі жінкам безпечної і пристойного середовища для відbutтя покарання.

З метою наголошення на великій увазі, яку Комітет приділяє запобіганню жорстокому поводженню з позбавленими волі жінками, він присвятив цей розділ Десятої Загальної доповіді окремим найважливішим аспектам зазначеного питання і переслідуванням Комітетом відповідним цілям. Комітет сподівається, що в такий спосіб чітко сповістить дотичним національним органам про свою позицію щодо поводження із позбавленими волі жінками. Як і в минулі роки, **Комітет буде радий коментарям відносно цього розділу Загальної доповіді.**

22. Слід одразу наголосити, що занепокоєння Комітету щодо охоплених у цьому розділі питань стосуються всіх місць утримання жінок, незалежно від їхньої специфіки. Втім, досвід Комітету показує, що ризики для особистої фізичної і/або психологічної безпеки та недоторканності жінок можуть бути найбільшими в період одразу після затримання. Отже, особлива увага повинна приділятись забезпеченням додержання викладених нижче критеріїв саме на цьому етапі позбавлення жінки волі.

Комітет також вважає за доцільне підкреслити, що будь-які стандарти, котрі він розробляє по цих питаннях, мають розглядатись як додаткові до стандартів, викладених у інших міжнародних правових інструментах, Включаючи Європейську Конвенцію з прав людини, Конвенцію ООН про права дитини, Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок і Звід принципів ООН про захист усіх осіб, у будь-який спосіб затриманих або ув'язнених.

*Гендерний чинник у кадровому забезпеченні –
Жіночий персонал*

23. Як Комітет наголосив у своїй Дев'ятій Загальній Доповіді, наявність жінок серед пенітенціарного персоналу становить важливу гарантію від жорстокого поводження в місцях позбавлення волі. Наявність у персоналі як чоловіків, так і жінок може позитивно впливати на моральний дух у пенітенціарному закладі і на формування більш нормального середовища в місці утримання.

Наявність жінок у персоналі уможливить правильний розподіл функцій при виконанні таких чутливих з гендерної точки зору дору-

ченъ, як, наприклад, проведення обшуку. У цьому контексті Комітет ізнов наголошує, що позбавлені волі особи мають обшукуватись лише особами своєї статі і що будь-який обшук, котрий потребує роздягання позбавленої волі особи, має здійснюватись поза полем зору персоналу протилежної статі.

Окреме розміщення позбавлених волі жінок

24. Обов'язок держави доглядати за позбавленими волі особами включає обов'язок захищати їх від інших, які захочуть заподіяти їм шкоду. Комітету подеколи доводилось чути скарги про наругу жінок над жінками. Однак, значно частіше Комітет мав справу із заявами про жорстоке поводження чоловіків із позбавленими волі жінками (і, зокрема, про сексуальні домагання, включаючи словесні образи із сексуальним підтекстом), особливо у тих країнах, де держава не може забезпечити окреме утримання позбавлених волі жінок у закладах, переважно укомплектованих жіночими кадрами.

Жінки, яких позбавлено волі, неодмінно повинні утримуватись у приміщеннях, фізично відокремлених від будь-яких інших приміщень закладу, де утримуються будь-які чоловіки. Принарадно слід зауважити, що деякі держави почали забезпечувати спільне утримання подружжів (у випадках, коли обох його членів позбавлено волі) і/або, певну міру спілкування осіб різної статі, які утримуються у в'язницях. Комітет вітає так прогресивні зрушеннЯ, але за умови, що ув'язнені погоджуються брати участь у таких заходах і що їх ретельно відбирають та адекватно наглядають.

Рівний доступ до видів діяльності

25. Позбавленим волі жінкам змістовна діяльність (робота, отримання спеціальності, навчання, спорт, тощо) має бути доступна у тій же мірі, що аналогічно утримуваним ув'язненим чоловічої статі. Як зазначив Комітет у своїй попередній Загальній доповіді, його делегації часто натрапляють на ситуації, коли в пенітенціарних закладах жінкам пропонують робити те, що їм нібіто «належить» (наприклад, шиття або інше рукоділля), в той час, як ув'язненим чоловікам пропонують опанувати більш серйозні спеціальності.

Комітет гадає, що такий дискримінаційний підхід може лише підсилити застарілі стереотипні уявлення щодо соціальної ролі жінки. Більш того, за певних обставин відмова жінкам у рівному з чоло-

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

віками доступі до передбачених режимом видів діяльності може бути визнана поводженням, що принижує гідність людини.

Передпологовий і післяпологовий догляд

26. Необхідно докладати усіх зусиль для задоволення потреб позбавлених волі вагітних жінок в особливому харчуванні; їм треба пропонувати багату білками дієту та достатньо свіжих фруктів і овочів.

27. Є аксіомою те, що діти не мають народжуватись у тюрмах; схоже, що в державах Ради Європи існує практика переведення вагітних жінок, у певний момент, із ув'язнення до лікарень.

Утім, час від часу Комітету стає відомо про випадки, коли вагітних жінок наручниками або в інакшій спосіб фіксують до ліжок або інших меблів під час гінекологічних обстежень і / або пологів. Такий підхід є абсолютно неприпустимим і безумовно класифікується як нелюдське і принизливе поводження. Потреби безпеки можна задовольняти і слід задовольняти зовсім інакшими методами.

28. Багато ув'язнених жінок мають на піклуванні дітей або інших осіб, чие благополуччя може потерпати внаслідок ув'язнення піклувальниці.⁵⁹

У цьому контексті особливо проблемним питанням є те, чи немовлята та малим дітям можна перебувати у в'язниці разом із матір'ю, і якщо можна, то як довго. На це питання важко знайти відповідь, бо, з одного боку, в'язниця безумовно не може бути належним середовищем для немовляти чи малої дитини, а, з іншого боку, примусове розлучення матерів і малолітніх дітей є вкрай небажаним.

29. На погляд Комітету, основним міркуванням в усіх випадках має бути благополуччя дитини. Це, зокрема, означає, що будь-який передпологовий і післяпологовий догляд у місці позбавлення волі має дорівнювати догляду, який надається поза межами пенітенціарної системи. Якщо немовлята чи малі діти перебувають у тюремному середовищі, поводження з ними має бути під наглядом спеціалістів у сферах соціальної роботи і дитячого розвитку. Основною метою має стати створення сприятливого для дитини середовища, вільного від видимих ознак перебування за гратами, без брязкоту ключів і охоронців у формах.

Також необхідно подбати, щоби у діточок, які зростають у в'язницях, нормально розвивались моторні та когнітивні навички. Зо-

⁵⁹ Дивись також Рекомендацію 1469 (2000) Парламентської Асамблей Ради Європи щодо матерей та дітей у в'язницях.

крема, їм треба виділити достатньо місця для ігор і фізичних вправ, а також, коли це можливо, дозволити залишати заклад і дізнаватись про звичайне життя за його стінами.

Сприяння участі в догляді за дитиною інших членів родини (наприклад, батька дитини), поза межами закладу, також допоможе зменшити тягар, який лежить на ув'язненій піклувальниці. Якщо таке не є можливим, варто обміркувати варіант влаштування дитини в заклад ясельного типу. Завдяки цьому ув'язнені жінки зможуть брати участь у роботі чи інакших видах передбаченої для тюрми діяльності в більшій мірі, ніж це було би можливим за інакших обставин.

Питання гігієни і здоров'я

30. Комітет вважає за доцільне привернути увагу до низки питань гігієни і здоров'я, коли потреби позбавлених волі жінок значно відрізняються від потреб чоловіків.

31. Особливі гігієнічні потреби жінок мають задовольнятись належним чином. Особливого значення набувають зручний доступ до санітарних вузлів та приміщені для миття, безпечне позбавлення від просякнутих кров'ю гігієнічних засобів, а також забезпечення відповідними гігієнічними засобами на кшталт гігієнічних прокладок і тампонів. Ненадання таких предметів першої необхідності може саме по собі означати поводження, що принижує гідність людини.

32. Також суттєво, щоби **охорона здоров'я** позбавлених волі осіб відповідала стандартному рівню медичного обслуговування у відповідній країні.

Що стосується жінок, позбавлених волі, то забезпечення додержання зазначеного вище принципу потребуватиме надання їм медичних та інших послуг медичними і сестринськими кадрами, які отримали спеціальну підготовку щодо охорони здоров'я жінок і, зокрема, обізнані в гінекології.

Більш того, профілактично-медичні заходи, які мають особливе значення для жінок (наприклад, обстеження задля виявлення раку грудей або матки) і здійснюються серед проживаючого у країні жіноцтва, мають також пропонуватись тим жінкам, яких позбавлено волі.

Рівні можливості щодо охорони здоров'я також означають, що позбавлені волі жінки мають таке ж право на особисту недоторканність і право приймати важливі для свого здоров'я рішення, як усі

інші жінки. Зокрема, якщо жінки, котрі не позбавлені волі, можуть скористатись так званими «ранковими» пігулками для відвернення небажаної вагітності і/або якось в інакший спосіб перервати вагітність на її подальших стадіях, позбавленим волі жінкам слід надавати такі ж можливості.

33. Обов'язково, щоби позбавлені волі особи, котрі розпочали лікувальний курс до ув'язнення, могли продовжити його після поміщення в заклад, де їх утримуватимуть. У цьому зв'язку слід подбати про забезпечення місця утримання належними запасами спеціальних медичних засобів, які необхідні жінкам.

Що стосується, зокрема, контрацептивних таблеток, то варто пригадати, що подібні препарати подеколи прописують в інакших, ніж попередження вагітності, цілях (наприклад, для полегшення сильного менструального болю). Той факт, що перебування жінки у закладі позбавлення волі може саме по собі значно зменшити вірогідність зачаття, не є достатньою причиною для незастосування зазначених медичних засобів.

VIII. ПІДГОТОВКА ПРАВООХОРОННОГО ПЕРСОНАЛУ

Витяги з Другої Загальної доповіді [CPT/Inf (92) 3]

59. Комітет хоче підкреслити велику значимість, яку слід приділяти підготовці правоохранного персоналу⁶⁰ (в процес підготовки має бути включене вивчення прав людини – див. також статтю 10 Конвенції ООН проти катувань та інших видів жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання). Цілком очевидно, що найкращою гарантією проти жорстокого поводження з особами, яких позбавлено волі, є відповідним чином підготовлені поліцейські чи тюремний персонал. Підготовлені службовці зможуть успішно виконувати свої обов'язки без використання жорстоких методів а також братимуть на себе забезпечення основних гарантій затриманих та ув'язнених осіб.

60. У зв'язку з цим Комітет вважає, що здатність володіння навичками спілкування повинна бути визначальним чинником під час прийому на службу правоохранного персоналу. В процесі під-

⁶⁰ Вираз «правоохранний персонал» у цій доповіді означає як поліцейських, так і працівників пенітенціарних закладів.

готовки особливу увагу також слід приділяти вдосконаленню цих навичок, виходячи з позиції поваги до людської гідності. Володіння такими навичками дозволить службовцю поліції або пенітенціарного закладу розрядити ситуацію, яка за інших умов може перерости в акт насильства, і це загалом сприятиме послабленню напруженості та підвищенню якості життя у поліцейських та тюремних закладах, що принесе користь усім заінтересованим сторонам.⁶¹

IX. БОРОТЬБА З БЕЗКАРНІСТЮ

Витяг з 14-ої Загальної доповіді [CPT/Inf (2004) 28]

25. Мотивом існування КЗК є саме запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Пильна увага Комітету зосереджена, передовсім, на майбутньому, аніж на минулому, тим не менш, невід'ємною складовою завдання Комітету щодо превентивних кроків є оцінювання результативності від вжитих заходів у випадках, коли мало місце жорстоке поводження, з огляду на те, який вплив такі заходи можуть спричинити в майбутньому.

Віра в можливість заборони катувань та інших форм жорстокого поводження опиняється під загрозою кожного разу, як тільки посадові особи, що мають нести відповідальність за подібні зловживання, уникають відповідальності за свої дії. Якщо після появи інформації, в якій йдеться про жорстоке поводження, не з'являється швидка та дієва відповідь, тоді ті, хто схильний до застосування жорстокого поводження по відношенню до позбавлених волі осіб, швидко увірують – і зовсім небезпідставно – що вони можуть чинити так безкарно. Всі зусилля, спрямовані на ствердження правозахисних принципів через політику ретельного підбору персоналу та професійної підготовки будуть підірвані. В разі, коли не вдасться вжити ефективного реагування, відповідні особи – колеги, старше керівництво, органи, що проводять розслідування – неминуче ста-

⁶¹ Комітет також звертається до національних органів з пропозицією запровадити концепцію вивчення прав людини до практичної підготовки спеціалістів, щоб можна було управляти ситуаціями, коли існує велика загроза правам людини – такими ситуаціями є арешт/затримання особи чи проведення допиту за підозрою у вчиненні кримінального злочину. Це стане більш ефективним доводом, ніж окремі курси з прав людини.

ють учасниками процесу корозії цінностей, що складають основи демократичного суспільства.

I, навпаки, коли перед судом, відповідаючи за свої дії чи помилки, постають посадові особи, які віддають розпорядження, дозволяють, пробачають або чинять катування чи жорстоке поводження, це, безсумнівно, сигналізує про те, що ніхто не буде миритись з подібним поводженням. Окрім свого значного стримувального значення, така інформація переконає громадськість також і в тому, що ніхто не стойти вище закону, навіть ті, хто несе відповідальність за дотримання його норм. Усвідомлення факту, що ті, хто несе відповідальність за жорстоке поводження, постали за це перед судом, спровітить корисний вплив і на жертви.

26. Боротьба з безкарністю має починатись в рідних стінах відповідної інституції (серед поліцейського або в'язничного персоналу, у військовому підрозділі і т. ін). Дуже часто у випадках, коли з'являються твердження про випадки жорстокого поводження, корпоративний дух призводить до готовності солідаризуватись і приходити одне одному на виручку, та навіть приховувати протизаконні дії з боку колег. Слід вжити конкретних дій використовуючи навчання та конкретні приклади для того, щоб **сприяти встановленню** такої **культури**, за нормами якої буде вважатись непрофесійним – і ризикованим в плані професійного росту – працювати або ж бути у тісних стосунках із колегами, які вдаються до жорстокого поводження, натомість має вважатись почесним та професійно заохочуватись належність до тих, хто утримується від подібних дій.

Має існувати такий мікроклімат, в якому вважатиметься за правильне повідомлення про застосування жорстокого поводження будь-ким із колег; має бути усвідомлене те, що вина за жорстоке поводження поширюється від справжнього винуватця на кожного, хто знає або ж повинен знати про те, що мало місце застосування жорстокого поводження, і не робить нічого, аби запобігти цьому або повідомити про це. Це означає, що слід запровадити чітку процедуру повідомлення та визначити засоби захисту осіб, які сигналізуватимуть про подібні випадки.

27. В багатьох країнах, що їх відвідав КЗК, катування або такі дії, як жорстоке поводження під час виконання службових обов'язків, застосування сили для отримання зізнання, перевищення повноважень і т. п. кваліфікуються як окремі види кримінального злочину, що тягнуть за собою порушення кримінальної справи. КЗК схвалює існування подібних правових положень.

Однак, КЗК відзначив, що в окремих країнах органи влади, які мають провадити розслідування, наділені значними дискреційними повноваженнями порушувати кримінальну справу та проводити по-переднє розслідування тоді, коли інформація про можливе жорстоке поводження з позбавленими волі особами вже оприлюднена. На думку Комітету, навіть у разі відсутності формальної скарги, такі органи влади повинні бути **зобов'язані за законом відкривати кримінальну справу та розпочинати розслідування** відразу, як тільки вони отримують достовірну інформацію з будь-якого джерела про те, що позбавлені волі особи стали жертвою жорстокого поводження. У зв'язку із цим слід зауважити, що правові рамки відповідальності будуть посилені, якщо посадові особи (поліцейські, керівництво в'язниць і т. д.) будуть формально зобов'язані повідомляти негайно відповідні органи в разі, як тільки їм стане відомою будь-яка інформація, що вказуватиме на жорстоке поводження.

28. Існування відповідних правових положень саме по собі не є достатньою гарантією того, що будуть вжиті відповідні кроки у випадках, коли йдеться про можливе жорстоке поводження. Належна увага має бути приділена тому, щоб **уповноважені органи усвідомили** той важливий обов'язок, який вони мають виконувати у зв'язку із цим.

Той факт, що особи, які утримуються органами охорони правопорядку, повинні постати перед органами провадження слідства або суду, надає затриманим особам дійсну можливість вказати на те, чи були вони піддані жорстокому поводженню. Окрім цього, навіть за відсутності формальної скарги, ці органи можуть своєчасно вжити необхідних заходів, якщо існують інші ознаки (напр. помітні ушкодження або рани, загальний вигляд або ж загальна поведінка особи) того, що жорстоке поводження могло мати місце.

Однак, під час здійснення своїх візитів КЗК часто зустрічався з особами, які стверджували, що вони подавали скарги про жорстоке поводження, якому їх було піддано, прокурорам або суддям, однак особи, яким були адресовані скарги, зовсім не виказували інтересу до цієї теми, при тому, що скаржники мали ушкодження або рани на видимих ділянках тіла. Подібний сценарій інколи підтверджувався і фактами, які встановлював КЗК. Наприклад, недавно Комітет познайомився із судовою справою, в якій, окрім зроблених записів про скарги на жорстоке поводження, були зафіксовані також і різні синці та набряки на обличчі, ногах та спині особи, що подала скаргу. Незважаючи на те, що зафіксована в матеріалах справи інформація

могла вважатись за безсумнівний доказ застосування жорстокого поводження, відповідні органи не розпочали розслідування у зв'язку з цим і були не в змозі надати правдоподібні пояснення своєї бездіяльності.

Нерідко також має місце ситуація, коли особи бояться заявляти свою скаргу про жорстоке поводження, якому їх було піддано, через те, що коли вони постають перед прокурором чи суддею, там в той же час є присутні ті ж самі представники органів охорони правопорядку, які їх перед цим допитували, або ж цих осіб безсумнівно переконали не робити робити подібних заяв, мотивуючи тим, що це не в їхніх інтересах.

Є нагальним питання про те, щоб прокурори або судді вживали рішучих дій в разі отримання будь-якої інформації, яка вказуватиме на те, що мало місце жорстоке поводження.

Вони також повинні проводити процедуру таким чином, щоб особи, яких це стосується, мали реальну можливість зробити заяву про те, в який спосіб з ними поводились.

29. Адекватне оцінювання повідомлень про жорстоке поводження завжди буде непростою задачею. Окремі види жорстокого поводження (наприклад, коли особу душать чи застосовують електрошок) не залишають по собі помітних слідів, або ж не залишають зовсім ніяких слідів, якщо їх застосовували зі знанням справи. Так само і у випадках, коли осіб примушують стояти, сидіти навколошки чи перебувати в іншій незручній позі впродовж кількох годин поспіль чи позбавляють їх сну дійсно не залишається слідів, які можна чітко ідентифікувати. Навіть удари по тілу можуть залишити по собі лише незнані сліди, які важко помітити і які швидко зникають. З цього випливає, що в разі, коли заяви про подібні форми жорстокого поводження надходять до органів прокуратури чи суду, то ці органи повинні бути особливо пильними і в тому, щоб не концентрувати непотрібну увагу на питанні про відсутність фізичних слідів. Це ще в більшій мірі стосується випадків, коли жорстоке поводження, про яке повідомляється, має, в основному, психологічний характер (сексуальне приниження, загроза життю чи здоров'ю ув'язненої особи та/або членів її сім'ї і т.п.). Для правильної оцінки достовірності скарг на жорстоке поводження може постати необхідність збору свідчень від усіх осіб, яких це стосується, своєчасного відвідання з інспекцією місця подій та/або здійснення огляду лікарями-фахівцями.

Кожного разу, коли особа, яку підозрюють у сконені кримінального злочину, подає до судді або прокурора скаргу на жорсто-

ке поводження, такі скарги повинні бути зафіксовані в письмовому вигляді; негайно має бути видане розпорядження щодо проведення медекспертизи (якщо це необхідно, то слід здійснити огляд психіатром-судмедекспертом), а також мають бути вжиті необхідні кроки для забезпечення того, щоб на підставі таких скарг було проведено належне розслідування. Такий підхід має застосовуватись незалежно від того, чи особа-скаржник має видимі сліди зовнішніх ушкоджень, чи ні. Навіть за відсутності сформульованої скарги про жорстоке поводження має бути запропонована медична експертиза у випадках, коли є інші підстави вважати, що особа могла стати жертвою жорстокого поводження.

30. Важливо також, щоб було усунуто перешкоди для доступу особи (яку можуть позбавити волі, не доставляючи при цьому до прокурора або до судді), що скаржиться на жорстоке з нею поводження, до лікаря, який уповноважений видавати документ-сертифікат судово-медичної експертизи, що визнається суддівськими та прокурорськими органами. Доступ до такого лікаря не повинен залежати, наприклад, від попереднього дозволу органів, які проводять розслідування.

31. КЗК в окремих своїх доповідях про візити до країн мав можливість давати оцінку органам, які були вповноважені проводити офіційне розслідування та порушувати кримінальну справу або дисциплінарне розслідування у справах, в яких йшлося про скарги на жорстоке поводження. При цьому Комітет враховував судову практику Європейського суду з прав людини, так само як і стандарти, що захищаються міжнародними правовими документами. Сьогодні вже є визначенням принципом те, що **результативне розслідування справи**, яке дає змогу визначити та покарати відповідальних за жорстоке поводження осіб, є необхідним для того, щоб надати практичного змісту забороні катувань та нелюдського, чи такого, що принижує гідність, покарання або поводження.

Для того, щоб діяти згідно з цим принципом, передбачається, що органи, яким доручено проводити розслідування, матимуть всі необхідні як людські, так і матеріальні ресурси. Окрім цього, подібні розслідування повинні відповідати певним основним критеріям.

32. Для того, щоб розслідування справи про можливе жорстоке поводження було ефективним, важливо, щоб особи, які відповідають за проведення такого розслідування, були незалежними від тих, хто фігурує в цій справі. В окремих правових системах визначається такий порядок, що всі скарги на жорстоке поводження з боку поліції

або представників інших правоохоронних органів повинні надійти прокурору, і саме він, а не представники поліції, ухвалюють рішення про те, чи варто проводити попередне розслідування за скаргою. КЗК схвалює такий підхід. Однак нерідкими є і випадки, коли повсякденна відповідальність за проведення розслідування передоручається знову працівникам правоохоронних органів. В подібних випадках участь прокурора обмежується наданням інструкцій тим посадовим особам, які проводять розслідування справи, визнанням отриманих результатів та ухваленням рішення щодо того, чи слід в даному випадку порушувати кримінальну справу. Важливо також забезпечити, щоб посадові особи, яким доручається розслідування справи, не належали до того ж підрозділу, до якого належать ті, відносно кого здійснюється розслідування. В ідеалі ті, кому практично доручено здійснити розслідування справи, повинні бути повністю незалежними від інституції, щодо якої подана скарга. Okрім того, прокурор повинен здійснювати тісний та ефективний контроль за практичним проведенням розслідування справи щодо можливого жорстокого поводження з боку службовців правоохоронних органів. Прокурорам слід надати точні вказівки щодо того, якого саме нагляду за проведенням слідства від них очікують.

33. Розслідування щодо можливого жорстокого поводження з боку посадових осіб має бути повним і закінченим. Таке розслідування повинно дозволити визначити, чи було виправданим застосування сили або інших використаних засобів за обставин даної справи, а також встановити, і, якщо це необхідно, покарати відповідних осіб. Тут йдеться про зобов'язання не щодо результату, а щодо засобів. Таке зобов'язання вимагає вжити всіх розумних засобів для того, щоб зібрати докази щодо фактів, про які йде мова, в тому числі, окрім іншого, встановити особи потерпілих та опитати їх, підозрюючих та можливих свідків (наприклад, чергових поліцейських або інших ув'язнених), конфіскувати засоби, які могли використовуватись як знаряддя для жорстокого поводження, а також зібрати результати висновків судмедекспертів. Якщо це необхідно, слід провести відповідний розтин трупа, що передбачає повний та ретельний запис всіх ушкоджень, а також об'єктивний аналіз клінічних досліджень, в тому числі й щодо причини смерті.

Розслідування має бути також проведено в повному обсязі. КЗК зустрічався з випадками, коли, всупереч численним повідомленням про інциденти та факти, які стосувались можливого жорстокого поводження, проведення розслідування справи було невиправдано об-

меженим, важливі епізоди та супроводжуючі обставини, які вказували на жорстоке поводження, залишались без розгляду.

34. У зв'язку із цим КЗК бажає чітко зазначити, що у нього є серйозні зауваження щодо практики, яка спостерігається в деяких країнах і полягає в тому, що співробітники правоохранних органів чи працівники пенітенціарних закладів одягають маски чи капюшони з прорізами для очей у випадках здійснення арешту, проведення допиту чи приборкання заворушень у в'язниці. Цілком зрозуміло, що це ускладнюватиме ідентифікацію потенційних підозрюваних в разі подання скарг про жорстоке поводження. Подібна практика має перебувати під чітким контролем і вживатись лише у виключних випадках, коли в цьому є нагальна необхідність. Подібна практика може бути виправдана в надзвичайно рідких випадках, якщо не взагалі заборонена, коли йдеться про місця позбавлення волі.

Подібним чином, має бути безсумнівно заборонена практика, яку можна спостерігати в окремих країнах, і яка полягає в тому, що поліція надягає затриманим пов'язку на очі. Це може спричинити велику перешкоду для кримінального розслідування проти тих, хто вдається до катування чи жорстокого поводження, що і справді мало місце в декількох конкретних випадках, про які стало відомо КЗК.

35. Для того, щоб бути ефективним, розслідування повинне проводитись шивидко і без зволікань. КЗК зустрічався з випадками, коли проведення необхідного розслідування здійснювалось із безпідставним запізненням, або ж прокурори чи судді явно не вдавались до наданих в їхнє розпорядження правових засобів для реагування на скарги чи відповідну інформацію про жорстоке поводження. Подібні розслідування були розтягнуті на невизначений час або взагалі припинені, і співробітникам правоохранних органів, яких підозрювали у застосуванні жорстокого поводження, вдалось повністю уникнути кримінальної відповідальності. Іншими словами, відповідь на незаперечні докази серйозних порушень була зведена до такого „розслідування», яке навіть не можна називати цим терміном.

36. Окрім критеріїв, які вже були згадані вище, для проведення ефективного розслідування необхідним є також елемент достатнього громадського контролю за розслідуванням справи або за її результатами з тим, щоб як в теорії, так і на практиці мала місце відповідальність за неналежні дії. В різних ситуаціях вимагається різний рівень такого громадського контролю. У надзвичайно серйозних випадках може бути поставлено питання про відповідне публічне розслідування справи. В кожному випадку жертва, (або, в окремих

випадках, її родичі) мають брати участь в процедурі розслідування в тому необхідному обсязі, який потрібен для захисту її законних інтересів.

37. **Дисциплінарне розслідування** є додатковим засобом проти жорстокого поводження і може здійснюватись паралельно до процедури кримінального розслідування. Дисциплінарна провинність кожного відповідного службовця має бути об'єктом систематичного контролю, незалежно від того, чи правопорушення, про яке йдеться, було визнане кримінальним злочином. КЗК рекомендував у зв'язку із цим запровадити декілька процедурних гарантій, наприклад, щоб до складу комісій, яким доручено проводити відповідні дисциплінарні розслідування в поліції входив, як мінімум, один незалежний експерт.

38. Розслідування можливих дисциплінарних правопорушень, вчинених співробітниками правоохоронних органів, може бути покладене на департамент внутрішніх розслідувань в структурі відповідної служби. Однак КЗК настійливо рекомендує створення цілком незалежних органів розслідування. Подібний орган повинен мати повноваження видавати розпорядження розпочинати проведення дисциплінарного розслідування.

Незалежно від формальної структури такого органу розслідування, КЗК вважає, що має бути забезпечена відповідна поінформованість населення щодо діяльності цього органу. Окрім можливості для окремих осіб звертатись безпосередньо до такого органу зі скаргами на жорстоке поводження, має також бути обов'язковим для органів державної влади, зокрема, таких, як поліція, реєструвати всі заяви, які потенційно можуть стати подібними скаргами; для цього слід запровадити відповідні формуляри, які підтверджуватимуть отримання скарги і стверджуватимуть тим самим, що це питання буде розглянуто.

Якщо в якомусь конкретному випадку буде встановлено, що дії відповідних посадових осіб можуть бути визначені як кримінальні, то цей орган розслідування повинен бути жодних зволікань безпосередньо повідомити уповноважені органи прокуратури.

39. Слід забезпечити, щоб особам, які могли постраждати від жорстокого поводження з боку співробітників правоохоронних органів, не відмовляли звертатись зі скаргами. Наприклад, слід уважно слідкувати за тим потенційним негативним ефектом, який тайт в собі можливість звернення таких посадових осіб із дифамаційним позовом проти особи, яка нібито безпідставно звинуватила

їх у жорстокому поводженні. Має бути забезпечений баланс між законними інтересами сторін, що змагаються. У зв'язку із цим слід також звернутись і до окремих позицій, що вже були викладені в пункті 28.

40. Будь-який доказ жорстокого поводження з боку державних службовців, який стає очевидним в результаті слухання справи в порядку **цивільного судочинства**, так само має бути ретельно вивчений. Наприклад, у справах, в яких йдеться про успішне задоволення позову про відшкодування майнової шкоди або ж про досягнення дружнього позасудового врегулювання, якщо в основі справи фігурують і насильницькі дії з боку поліцейських, КЗК рекомендує здійснити незалежний перегляд таких справ. Подібний перегляд повинен мати на меті з'ясування того, чи, з огляду на природу і серйозність скарг, які подаються проти відповідних службовців поліції, має (знову) бути розглянуте питання про порушення кримінального та/або дисциплінарного розслідування.

41. Є цілком очевидним те, що яким би результативним не було проведення розслідування справи, воно не матиме належного ефекту, якщо **покарання, які будуть накладені за жорстоке поводження, будуть невідповідними**. Якщо жорстоке поводження є доведеним, то за цим має слідувати відповідне покарання, що справлятиме сильний переконливий вплив. І, навпаки, накладення незначного покарання лише породжуватиме атмосферу безкарності.

Звичайно ж, судові органи є незалежними, і, відповідно, вільними у визначенні міри покарання в кожному конкретному випадку, виходячи при цьому з норм, визначених законодавством. Однак, в цьому наборі норм проглядає чіткий намір законодавця: система кримінального судочинства має виробити чітке ставлення до катувань та інших форм жорстокого поводження. Так само і санкції, які накладаються за висновками, зробленими в результаті дисциплінарного розслідування, мають відповідати серйозності самого випадку.

42. Нарешті, ні в кого не повинен виникати сумнів щодо **зобов'язань держави** боротись із безкарністю. Це буде підтримкою крокам, які будуть вживатись на всіх інших рівнях. В разі необхідності, такі органи влади повинні, не вагаючись, шляхом формальної заяви на найвищому політичному рівні оприлюднити чітке послання про те, що «ніякої толерантності» не може бути до катування або до інших форм жорстокого поводження.

Проти катувань. Європейські механізми запобігання катуванням

По додаткову інформацію звертайтесь за адресою:

Secretariat of the CPT
Human Rights Building
Council of Europe
F-67075 Strasbourg Cedex
France

Тел.: +33 (0)3 88 41 39 39
Факс: +33 (0)3 88 41 27 72
E-mail: cptdoc@coe.int
Internet: www.cpt.coe.int

Страсбург, вересень 2004 р.
Фото на обкладинці: © CICR / ФЕДЕЛЕ, Крістіна

ГАМІВНІ ЗАСОБИ У ПСИХІАТРИЧНИХ УСТАНОВАХ ДЛЯ ДОРОСЛИХ

Витяг з 16-ої Загальної доповіді [CPT/Inf (2006) 35]

Попередні зауваження

36. У своїй 8-ій Загальній доповіді, що стосується 1997 року, Комітет торкнувся питання недобровільного поміщення до психіатричних установ для дорослих. У цьому контексті Комітет зробив численні зауваження щодо гамування збуджених та/або схильних до насильства пацієнтів. Протягом минулих дев'яти років суперечки навколо використання гамівних засобів продовжували розпалювати пристрасті між різними психіатричними традиціями, що захищають різні підходи поводження з такими пацієнтами.

У багатьох психіатричних установах застосування засобів, що обмежують свободу рухів збуджених та/або схильних до насильства пацієнтів, може у певних випадках бути необхідним. Через потенційні зловживання або погане поводження, таке використання гамівних засобів залишається у центрі уваги Комітету. Тож відвідуючи делегації у психіатричних установах уважно вивчають процедури та практику застосування гамівних засобів, а також частоту їх застосування. На жаль, здається, що у багатьох відвіданих установах гамівні засоби застосовуються надмірно.

Комітет вважає, що настав час розширити свої попередні зауваження і вітає коментарі практиків до цього розділу Загальної доповіді. Наступні зауваження зроблені у дусі конструктивного діалогу, щоб допомогти медичному персоналу у виконанні їх важких обов'язків і наданні пацієнтам відповідного піклування.

Застосування гамівних засобів загалом

37. В принципі, лікарні мають бути безпечним місцем як для пацієнта, так і для персоналу. До психіатричних пацієнтів слід ставитися з повагою та гідністю, безпечним та людяним чином, поважати

їхній вибір та самовизначення. Мінімальною вимогою є відсутність насильства та зловживань з боку персоналу та між пацієнтами.

Звісно, інколи без застосування фізичної сили до пацієнта неможливо обйтися, щоб забезпечити безпеку і персоналу, і пацієнта. Створення та підтримання добрих умов проживання для пацієнтів, а також належний терапевтичний клімат – первинне завдання персоналу лікарні – передбачають відсутність агресії та насильства як між пацієнтами, так і між пацієнтами та персоналом. Тому важливо, щоб персонал отримав належну підготовку та керівництво, щоб бути здатним відповісти етично прийнятним способом на загрози, що становлять збуджені та/або схильні до насильства пацієнти.

38. Межа, що виокремлює пропорційну фізичну силу, застосовану з метою втримати пацієнта від активів насильства, може бути тонкою. Коли цю межу переступають, то це стається скоріш через неуважність або непідготовленість, ніж зловмисно. У багатьох випадках персонал просто неналежним чином оснащений для гамування збуджених та/або схильних до насильства пацієнтів.

Слід також підкреслити, що делегації Комітету дійшли висновку, що активне та пильне ставлення керівництва до застосування гамівних засобів у певній установі зазвичай призводить твердої дисципліни у їх застосуванні.

Типи гамівних засобів, що застосовуються

39. Комітет зіткнувся з різними методами стримування збуджених та/або схильних до насильства пацієнтів, які можуть застосовуватися окремо або у сполученні: стеження (коли персонал постійно знаходиться поруч із пацієнтом та втрачається у його/її дії, коли необхідно), ручний контроль, механічні засоби, такі як ремені, гамівна сорочка або закриті ліжка, хімічні засоби (уведення пацієнту ліків проти його/її волі для контролю над поведінкою) та ізоляція (недобровільне залишення пацієнта на самоті у закритій кімнаті). Як правило, методи, які обираються щодо певного пацієнта, мають бути найбільш пропорційними (серед доступних) до ситуації, що виникла; наприклад, автоматичне застосування механічних або хімічних засобів не потрібне у випадках, коли достатньо короткого періоду ручного контролю у сполученні з використанням психологічних методів заспокоєння особи.

Як можна очікувати, використання усного переконання (тобто розмови із пацієнтом для його/її заспокоєння) є технікою, яку Комітет вітав би найбільше, але часом може бути необхідним застосування інших засобів, які прямо обмежують свободу рухів пацієнта.

40. Певні механічні засоби, які ще можна знайти в деяких лікарнях, відвіданих Комітетом, зовсім непридатні для такої мети і цілком можуть вважатися принизливими. Наручники, металеві ланцюги та ліжка-клітки чітко відносяться до цієї категорії; ім не місце у психіатричній практиці, і вони мають бути виключені із використання негайно.

Здається, що використання ліжок із сітками, поширене у багатьох країнах це кілька років тому, постійно зменшується. Навіть у тих небагатьох країнах, де вони використовуються, ліжка із сітками застосовують значно менше. Це є позитивним рухом, і Комітет хотів би заохотити держави продовжувати зусилля, спрямовані на подальше зменшення застосування ліжок із сітками.

41. Якщо застосовуються хімічні засоби, такі як седативні, протипсихотичні, гіпнотичні та транквілізуючі, до них ставляться такі ж вимоги, як і до механічних засобів. Слід постійно брати до увазі побічні наслідки, які такі засоби можуть мати для певного пацієнта, особливо, коли медикаменти застосовуються у сполученні з механічними засобами або з ізоляцією.

42. Щодо ізоляції, саме цей засіб не обов'язково є належною альтернативою застосуванню механічних, хімічних та інших гамівних засобів. Ізоляція пацієнта може привести до його заспокоєння на короткий час, але відомо, що вона також може спричинити розгубленість та стурбованість, у всякому разі, в деяких пацієнтів. Іншими словами, поміщення у ізолятор без належних супроводжуючих гарантій може мати зворотні наслідки. У кількох психіатричних лікарнях спостерігалась схильність автоматично відмовлятися від інших гамівних засобів на коріткі ізоляції, що викликає стурбованість Комітету.

Коли гамувати пацієнта

43. Як правило, до пацієнта мають застосовуватися гамівні засоби лише у крайньому випадку, тобто як виключні дії, що застосовуються для відвернення безпосередньої загрози спричинення тілесних ушкоджень або для зменшення гострого збудження та/або насильства.

На практиці Комітет часто спостерігав, що до пацієнтів застосовуються гамівні засоби, зазвичай механічні, як покарання за погану поведінку або як спосіб змінити поведінку.

Більше того, у багатьох психіатричних установах, відвіданих Комітетом, гамівні засоби застосовуються задля зручності персоналу, тобто для уbezпечення складних пацієнтів на час, поки виконуються

інші завдання. Звичайним виправданням, яке надавалось Комітету, була нестача персоналу, що змушує збільшувати використання гамівних засобів.

Цей довід є непереконливим. Застосування гамівних засобів правильним чином та відповідне оточення вимагає більшої – а не меншої – кількості медичного персоналу, оскільки кожен такий випадок вимагає від персоналу вести пряме, особисте та постійне спостереження (див. параграф 50).

До добровільних пацієнтів гамівні засоби мають застосовуватися лише з їхньої згоди. Якщо застосування гамівних засобів до добровільних пацієнтів здається необхідним, а пацієнт незгоден, правовий статус такого пацієнта має бути переглянутим.

44. Що можна зробити, щоб попередити зловживання або надмірне вживання гамівних засобів? Перш за все, досвід свідчить, що у багатьох психіатричних установах використання, зокрема, механічних засобів може бути значно зменшено. Програми, запроваджені у деяких країнах для цієї мети, здаються успішними, у той же час це й не призвело до збільшення застосування хімічних гамівних засобів або ручного контролю. Тож виникає питання, чи не може повне (або майже повне) виключення механічних гамівних засобів стати реалістичною метою на подальше.

Безумовно, кожен випадок застосування гамівних засобів має бути санкціонований лікарем або, щонайменше, про нього мають доповісти лікарю без затримки, щоб отримати дозвіл на цей захід. За досвідом Комітету, гамівні засоби застосовуються частіше, якщо лікар надає попередню банкетну згоду замість того, щоб приймати рішення в залежності від випадку (ситуації).

45. Коли надзвичайна ситуація, що привела до застосування гамівних засобів припиняється, пацієнт має бути негайно звільнений. Час від часу Комітет зустрічав пацієнтів, до яких механічні гамівні засоби застосовувалися дніми. Не може бути виправдання такій практиці, яка на погляд Комітету становить погане поводження.

Один із головних мотивів, чому така практика зберігається, є те, що небагато психіатричних установ мають чіткі правила щодо тривалості періоду застосування гамівних засобів. Психіатричні установи мають потурбуватися про створення правила, коли дозвіл на використання механічних гамівних засобів втрачає чинність після певного періоду часу, якщо тільки ясно не продовжується лікарем. Наявність такого правила спонукає лікаря особисто відвідати пацієн-

та, до якого застосовані засоби, і, таким чином, перевірити його/її психічний та фізичний стан.

46. Як тільки гамівні засоби зняті, важливо провести бесіду із пацієнтом. Для лікаря це надасть можливість пояснити мотиви такого заходу і, таким чином, зменшити пережиту психологічну травму, а також відновити стосунки між лікарем та пацієнтом. Для пацієнта така бесіда є можливістю пояснити його/її почуття до застосування гамівних засобів, що надасть можливість поліпшити розуміння як самим пацієнтом, так і персоналом його/її поведінки. Пацієнт та персонал можуть спробувати знайти інші засоби для пацієнта, щоб підтримувати контроль над ним/нею, тим самим, можливо, попередивши спалахи насильства і подальше застосування гамівних засобів.

Як застосовувати гамівні засоби

47. Роками багато пацієнтів розповідали делегаціям Комітету про досвід застосування до них гамівних засобів. Пацієнти постійно повторювали, що вони відчували цілковиту муку від приниження, почуття, яке часом посилювалось завдяки способу, у який гамівні засоби застосовувалися.

Для персоналу психіатричної лікарні має бути вкрай важливо, щоб умови та обставини, що супроводжують використання гамівних засобів, не шкодили психічному та фізичному здоров'ю пацієнта. Це має на увазі, між іншим, щоб попередньо призначене лікування, наскільки це можливо, не переривалось, і щоб пацієнти, залежні від певних речовин отримували відповідне лікування симptomів відмови. та обставина, що ці симптоми спричинені позбавлення нелегальних наркотиків, нікотину або інших речовин, нічого не змінює.

48. Загалом, місце, де до пацієнта застосовуються гамівні засоби, має бути спеціально обладнане для цих цілей. Воно має бути безпечним (тобто без вибитих стекол або плиток), та мати відповідне освітлення та опалення, тим самим створюючи заспокійливе оточення для пацієнта.

Крім того, пацієнт, до якого застосовуються гамівні засоби, має бути відповідно одягненим і не демонструватися іншим пацієнтам, якщо тільки він/вона ясно не вимагають іншого або коли відомо, що пацієнт потребує товариства. Слід гарантувати за будь-яких обставин, щоб пацієнту, до якого застосовуються гамівні засоби, не завдали шкоди інші пацієнти. Звичайно, персоналу не повинні допомагати інші пацієнти під час застосування гамівних засобів до пацієнта.

Коли застосовуються гамівні засобі, вони мають застосовуватися майстерно і обережно, щоб не ставити під загрозу здоров'я пацієнта і не спричиняти болю. Життєво важливі функції пацієнта, такі як дихання, здатність спілкуватися, їсти і пити не повинні утруднюватися. Якщо пацієнт схильний кусатися, ссати або плюватися, несприятливі наслідки можуть бути відвернені засобами іншими, ніж заклеювання рота.

49. Гамування збуджених або схильних до насильства пацієнтів є нелегким завданням для персоналу. Важливим є не тільки навчання, але й поновлення навиків під час курсів, що мають організовуватися з регулярними інтервалами. Такі курси мають зосереджуватися не тільки на навчанні медичного персоналу тому, як застосовувати гамівні засоби, але, що також важливо, мають забезпечувати, щоб вони розуміли, як застосування гамівних засобів може вплинути на пацієнта, і щоб вони знали, як піклуватися про пацієнта, до якого застосовані гамівні засоби.

50. Використання гамівних засобів належним чином вимагає значних сил персоналу. Наприклад, Комітет вважає, що коли кінцеві пацієнта утримуються ременями або стрічками, навчений співробітник має бути постійно присутнім, щоб підтримувати терапевтичний зв'язок та надавати допомогу. Така допомога може включати супровід пацієнта до туалету або у виключних випадках, коли неможливо припинити застосування гамівних засобів миттєво, допомогу у прийнятті їжі.

Ясно, що відеоспостереження не може замінити постійну присутність персоналу. У випадку, коли пацієнт ізольований, персонал може бути за межами його кімнати за умови, що пацієнт може повністю бачити представника персоналу і останній може постійно спостерігати та чути пацієнта.

Впровадження всебічної політики щодо гамування

51. Кожна психіатрична установа повинна мати всебічну, ретельно розроблену, політику щодо гамування. Важливо залучити до розробки такої політики як персонал, так і керівництво. Така політика має чітко визначати, які гамівні засоби можуть застосовуватися, за яких обставин використовуватися, практичні способи їх виконання, потрібний нагляд та дії, які слід вжити після припинення заходів.

Політика також має містити розділ щодо інших важливих питань, таких як: навчання персоналу; оскарження; внутрішній та зовнішній механізм звітування; бесіда. На думку Комітету, така всебічна полі-

Гамівні засоби у психіатричних установах для дорослих

тика не лише значно допоможе персоналу, але буде також корисною у забезпеченні того, щоб пацієнти і їхні охоронці або їхні уповноважені розуміли підстави для можливого застосування гамівних засобів.

Звіт про випадки застосування гамівних засобів

52. Досвід свідчить, що детальні та акуратні записи випадків застосування гамівних засобів можуть надати керівництву відомості про частоту їхнього застосування та спонукати до заходів, спрямованих, якщо це потрібно, на зменшення таких випадків.

Добре, якщо впроваджено окремий журнал для записів усіх випадків застосування гамівних засобів. Це може бути зроблено на додаток до записів у особистій медичній картці пацієнта. Записи у журналі мають включати час, коли захід розпочато та закінчено; обставини справи; підстави для застосування цих засобів; ім'я лікаря, який наказав або схвалив їх; звіт щодо будь-яких ушкоджень, яких зазнав пацієнт або персонал. Пацієнтам має бути надане право додати коментарі до журналу, і їм мають повідомити про таке право; на свою вимогу, вони мають отримати копію усього запису.

53. Можуть також бути розглянуті регулярні звіти до зовнішніх моніторингових органів, наприклад до управління з охорони здоров'я. Очевидна перевага такого механізму звітування у тому, що це полегшить національний та регіональний контроль за практикою гамування, і, таким чином, полегшить зусилля, спрямовані на краще розуміння і, відповідно, управління їх застосуванням.

Кінцеві зауваження

54. Слід визнати, що застосування гамівних засобів зумовлено більшою частиною немедичними факторами, такими як сприйняття персоналом їх ролі та знання пацієнтами їхніх прав. Порівняльний аналіз доводить, що частота застосування гамівних засобів, у тому числі ізоляції, є наслідком не лише рівня персоналу, діагнозів пацієнтів або матеріальних умов установи, але також «культури та ставлення» персоналу лікарні.

Зменшення застосування гамівних засобів до прийнятного мінімуму вимагає зміни культури у багатьох психіатричних установах. Роль керівництва є вирішальною у цьому відношенні. Якщо керівництво не заохочуватиме персонал та не пропонуватиме їм альтернативи, усталена практика постійного застосування гамівних засобів, можливо, візьме гору.

ЗМІСТ

Закон України про ратифікацію Конвенції	
про захист прав людини і основоположних свобод	3
Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод	5
Протокол до конвенції про захист прав	
і основоположних свобод людини.....	24
Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини	
і основоположних свобод, який гарантує деякі права	
і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї	27
Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини	
і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари	30
Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини	
і основоположних свобод.....	33
Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини	
і основоположних свобод.....	38
Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини	
і основоположних свобод, який стосується скасування	
смертної кари за всіх обставин	41
Протокол № 14 до Конвенції про захист прав людини	
і основоположних свобод,	
який змінює контрольну систему Конвенції.....	44
Формуляр заяви	52
Роз'яснювальна замітка для осіб,	
які мають намір звернутися до Європейського суду з прав людини	55
Рекомендація Rec (2006) 13 Комітету Міністрів державам-учасницям	
щодо застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається,	
і запровадження гарантій від зловживань з Пояснювальною запискою.....	58

Гамівні засоби у психіатричних установах для дорослих

Афанасьєв проти України	89
Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню	105
Знайомство із Комітетом по запобіганню катуванням (СРТ).....	114
СРТ: стислі відомості	120
Стандарти Європейського Комітету запобіганню катуванням чи жорстокому поводженню на вашому робочому столі	123
Комітет по запобіганню катуванням: стандарти.....	127
Гамівні засоби у психіатричних установах для дорослих	219

Наукове видання

ПРОТИ КАТУВАНЬ

Європейські механізми запобігання катуванням та поганому поводженню

Відповідальний за випуск і редактор *Євген Захаров*
Коректор *Софія Карасик*
Комп'ютерна верстка *Олег Мирошниченко*

Підписано до друку 25.01.2007
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Тип Таймс
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 12,8 Умов. фарб.-від. 13,9
Умов.- вид. арк. 14,1 Наклад 1000 прим.
Розповсюджується безкоштовно

Видавництво «Права людини»
61112, Харків, вул. Р. Ейдемана, 10, кв. 37
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 2275 від 30.08.2005 р.

Надруковано на обладнанні Харківської правозахисної групи
61002, Харків, вул. Іванова, 27, кв. 4